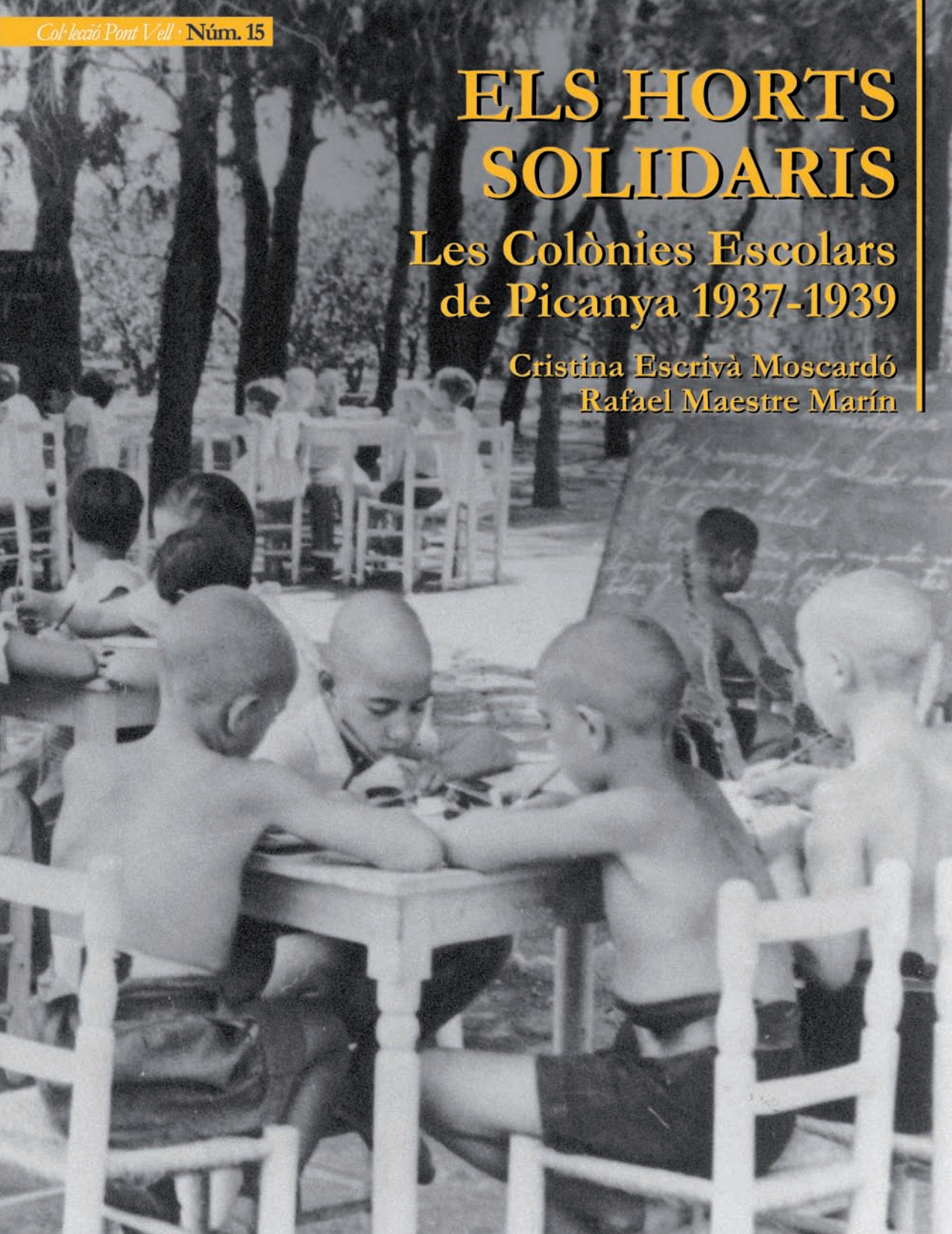

ELS HORTS SOLIDARIS

Les Colònies Escolars
de Picanya 1937-1939

Cristina Escrivà Moscardó
Rafael Mestre Marín

Cristina Escrivà Moscardó

València 1959. Escriptora, investigadora i directora de documentals. Vicepresidenta de l'Associació Cultural Institut Obrer i vocal de l'Associació Europa Laica. Tutora d'alumnes de pràctiques d'Història Contemporània de la Universitat de València. Articulista en revistes culturals i d'història: *Arraona, revista d'història* (Sabadell); *Coordinació. L'ullal* (Vic); N.S. Notícies Sindicals, *Panorama Musical* (València); *Rojo y Negro* (especials Memòria Històrica), *Libre Pensamiento* i *T.E.* (Madrid). Autora de *La Paz es nuestra, 30 mujeres de un infinito*, Guia Urbana de *Peset a Timoteo*, l'Eixam 2007; *Los IOs, un bello sueño republicano*, l'Eixam 2008; Guia didàctica *Los Institutos para Obreros, 1936-1939*, l'Eixam 2009, *Arrels de Fang*, 2010 i *La escuela iluminada*, l'Eixam 2010. Comissària d'exposicions de temàtica educativa històrica i de gènere. Els últims treballs audiovisuals són: *La utopia desarmada*, 2006; *Estudiar en Guerra*, ; *Botànic Jesuïtes, un paisatge compartit*, 2008 i *Temps de República*, 2009, entre altres.

Rafael Mestre Marín

Alacant, 1953. Documentalista i investigador. Secretari de la Fundació Salvador Seguí. Centre d'Estudis Llibertaris, és membre fundador de l'Associació Valenciana per a la Investigació amb Fonts Orals (AVIFOR) de la Universitat d'Alacant (1995) i del Seminari de Fonts Orals de la Universitat de València (1996). Ha investigat i publicat diversos treballs sobre Fonts Orals, el Moviment Llibertari Espanyol i l'Exili Llibertari a França. Les últimes publicacions son els catàlegs de les exposicions: *Manuel Monleón. Disseny i avantguarda*, Biblioteca Valenciana, 2005; *La Revolución Libertaria*, Ateneu de Madrid, CGT, 2006; *València, la ciutat dels sabuts*, Societat Coral el Micalet de València, 2007, *La Muerte de la Libertad i Represión franquista al Movimiento Libertario*, CGT, 2009. També es coautor de *la Guía didáctica, La Revolución Libertaria, 19 julio de 1936*, València, L'Eixam, 2008 i *l'Archivo de la Memoria, Fundación Salvador Seguí*, València, L'Eixam, 2008.

Col·lecció: Pont Vell
Direcció: Alfred Ramos

1a edició: Març 2011

© textos: els autors
© fotografies: els autors i dipositaris
© d'aquesta edició:
Ajuntament de Picanya

Edita:

Disseny i maquetació:
Departament de Comunicació de
l'Ajuntament de Picanya
i Núria Martínez Soler

Imprimeix: Gràfiques Vimar

I.S.B.N.: 978-84-921797-2-5
Dipòsit legal: V-1139-2011

Cristina Escrivà Moscardó
Rafael Mestre Marín

ELS HORTS SOLIDARIS

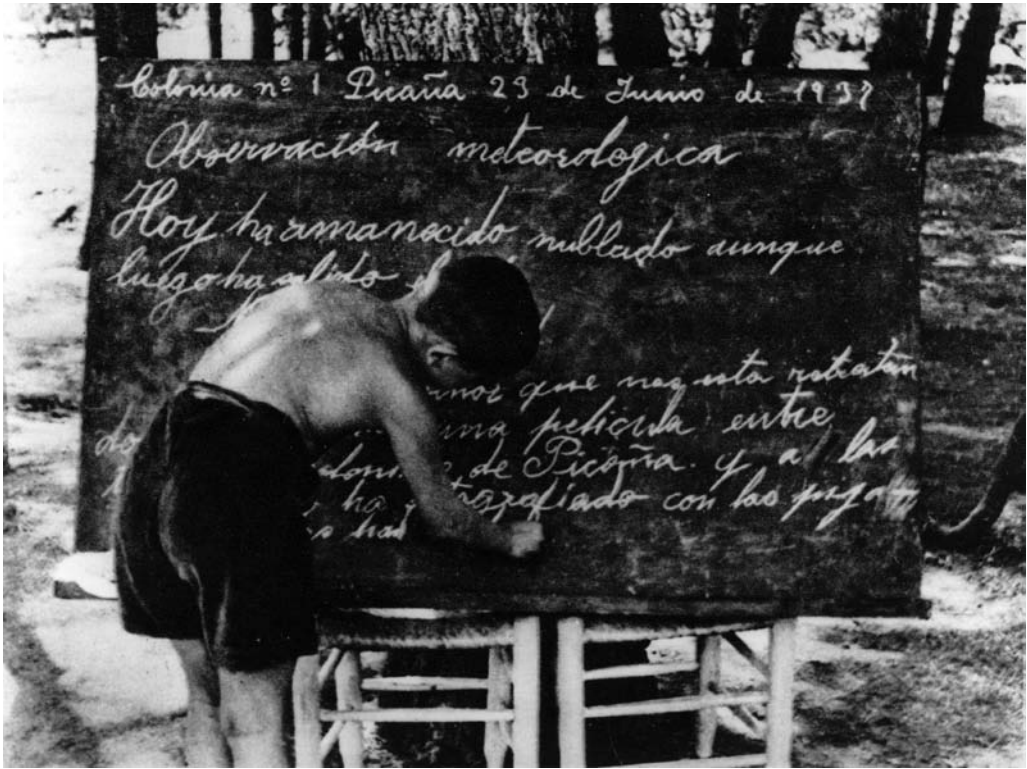
Les Colònies Escolars de Picanya
1937-1939

Col·lecció dirigida per Alfred Ramos

1. Premisses d'un projecte	7
2. Introducció	9
3. Cronologia de l'evacuació, 1936-1939	11
4. Evacueu Madrid! En cada llar valenciana, un refugiat	15
5. Solidaritat. Els xiquets primer	23
6. L'art de la propaganda: Postals, segells, cartells, fotografia i filmografia	27
7. Colònies Escolars	31
8. De Madrid a València	37
9. Notes sobre Picanya	41
10. Les Colònies de Picanya. Els Horts Solidaris	45
Picanya, 1	52
Picanya, 2	55
Picanya, 3	59
11. Una llar en les Colònies	61
a) Organització administrativa i pedagògica	62
b) Metodologia de l'ensenyança	67
c) Cases que eduquen	68
d) Coeducació	68
e) Sanitat	70
f) Horaris i continguts	73
g) Cada colon, un artista	76
h) Activitats: contes, cançons, xerrades, costura, menjador i correspondència	83
i) Altres dedicacions: salvar-se i nedar	88
j) Tallers	90
12. Mestres i Auxiliars	91
13. De Picanya a Mula	95
14. El diari de Justa Freire	105
15. L'ús del material gràfic	109
16. A manera de conclusió	119
17. Apèndix documental	121
Galeria fotogràfica	123
Een veilig fugiu voor het spaanse kind. Agullada (Picanya. Una casa segura per al xiquet espanyol), Hulp aan Spanje, 1937	137
Llistes de colons	148
Bibliografia	151
Sigles	153
Agraïments	154
Homenatge	156

Bandidos con aviones y con moros,
bandidos con sortijas y duquesas,
bandidos con frailes negros bendiciendo,
venían por el cielo a matar niños,
y por la calle, la sangre de los niños,
corría simplemente como sangre de niños.

Asesinos de pueblos pobres, asesinos de niños,
asesinos de casas pobres y cercados,
asesinos de madres ya vestidas de luto.

ES ASÍ, 1937, Pablo Neruda

1. Premisses d'un projecte

L'any 2003 vaig visitar amb una certa freqüència la sala Goya de la Biblioteca Nacional a la recerca d'imatges de València en el període de la guerra civil, seguint la pista dels fotògrafs Luis Vidal Corella i Walter Reuter, autors de les imatges capturades en l'Institut Obrer de València (1936-1939). Totes les referències relacionades amb l'educació m'interessaven. Coneixia l'existència de Colònies Escolars durant la confrontació bèl·lica i que hi havia fotografies, pels llistats que la conservadora Isabel Ortega m'havia facilitat. Al setembre del 2004, junt amb el meu fill Gabriel, vaig fruit d'un passeig guiat pels Horts de Tarongers, dins de les Jornades Europees del Patrimoni a l'Horta Sud. Va ser una excursió molt agradable, l'horta, l'aigua, la naturalesa em va parèixer el paradís. Entrant en els horts es respirava tranquil·litat i vaig pressentir que aquests esplèndids edificis van ser testimonis d'escenes humanes en guerra. El coneixement adquirit en la visita em va proporcionar les pistes per a iniciar a finals de l'any 2006, junt amb Rafael Maestre, la recerca exhaustiva d'imatges que ens confirmaren que les vibracions sentides eren certes. En la Biblioteca Nacional vàrem indagar el fons Comín i buscàrem a la sala Goya imatges de les Colònies de Picanya; caixa a caixa, carpeta a carpeta i sobre a sobre vàrem trobar les primeres fotografies on es reconeixien els nens de les Colònies de Picanya. Teníem en les nostres mans les proves que els horts de tarongers havien acollit xiquets evacuats a causa de la guerra civil.

De nou a València vàrem sentir la necessitat d'informar sobre aquesta investigació a l'Ajuntament de Picanya. Ens vàrem presentar a la 12é convocatòria del Premi d'Estudis Locals del municipi i assolim el suport per a poder continuar amb el projecte somiat en una jornada festiva.

S'inicia el projecte

En una època de confrontació bèl·lica, provocada per una insurrecció militar colpista contra la legitimitat de l'Estat, la cultura i tradició republicana no podia descuidar la infància. Sabem que la República legislava perfectament i que tota la documentació relacionada amb

el període de la guerra total estava en els diferents arxius estatals, gràcies a què el franquisme va guardar els documents amb la finalitat de tindre la prova per a poder acusar els perdedors.

Al mes de setembre de l'any 2007 ens vàrem posar en marxa amb l'objectiu de reunir el conjunt d'informació que ens fera trenar la història de "Els Horts Solidaris". Parafraçant Louis Pasteur, quan més investiguem —en aquest cas els anys republicans—, més grans i reveladors són els tresors que s'ofereixen a la nostra mirada.

La primera informació la vàrem adquirir en l'Archivo General de la Guerra Civil, AGGC, actual Centre Documental de la Memoria Histórica, CDMH, amb seu a Salamanca, on es troben la majoria de documents relacionats amb les organitzacions antifeixistes que van desplegar els seus esforços de fraternitat durant tot el conflicte. En l'Ajuntament de Picanya vàrem examinar les actes des de l'any 1936 fins a la fi de la guerra. En l'Arxiu General de l'Administració AGA, situat a la ciutat d'Alcalá de Henares, es van aconseguir, entre altres documents, els preats llistats dels xiquets i xiquetes que van estar en les Colònies. Mentrestant, les fonts orals ens anaven proporcionant informacions valuoses que incorporàvem a la investigació. Foren imprescindibles les consultes realitzades en els Arxius estatals en Xarxa i en l'Arxiu de l'Internacional Institute of Social History, IISH, d'Amsterdam. La visita als Arxius municipals de València i de Mula, a la província de Múrcia, ens van oferir la informació necessària que completava el projecte. Els Arxius de les fundacions Pablo Iglesias; Àngel Llorca; Salvador Seguí; l'Associació Cultural Institut Obrer i les Hemeroteques municipals de Madrid i València, la de l'Ateneu Mercantil de València, així com l'Arxiu de la Diputació Provincial de València i la Filmoteca Española han segut les fonts on ens hem servit per a acabar de compondre la realitat de les Colònies Escolars de Picanya. Hem reunit la informació donant forma a aquesta desconeguda i interessant part de la història contemporània d'un dels pobles del nostre País Valencià que va acollir xiquets evacuats, que no l'únic, però possiblement un dels més importants per al Ministerio de Instrucción Pública, *MIP*, republicà, com intentarem transmetre en el text.

2. Introducció

S'ha escrit molt sobre la confrontació ocorreguda l'any 1936 a Espanya. La guerra ha segut àmpliament treballada per historiadors, investigadors i associacions memorialistes, però hi ha una certa llacuna en parlar de la rereguarda, de la quotidianitat dins del conflicte i de les accions que es practicaven gràcies a la solidaritat i és, en aquesta qüestió, on incidirem narrant les vicissituds que van passar xiquets i xiquetes innocents. Testimonis de la barbàrie que va provocar una lluita per conquistar el poder, —que legítimament era del poble—, a través de la violència. La situació de la capital de l'Espanya lleial, sotmesa als terrorífics primers bombardejos a ciutats obertes, lluny d'objectius militars, va fer que gran part dels ciutadans partiren rumb a poblacions més segures. Després, en el transcurs de la guerra, el terror feixista es va traslladar a la resta de ciutats republicanes.

Les organitzacions antifeixistes es van mobilitzar per a salvaguardar els xiquets del perill de la guerra, traslladant-los al denominat per la premsa madrilenya *El Levante Feliz*. Més tard el MIP crea el Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, CNIE, dependent de la Dirección General de Primera Enseñanza.

¿Quants xiquets foren evacuats realment? És una pregunta difícil de contestar amb exactitud. En l'AGA hi ha centenars d'expedients catalogats com Repatriación de Menores, dependents de la Delegación Nacional del Servicio de Exteriores de Falange Española, lligalls que inclouen en aquesta denominació tots els xiquets registrats pel Govern republicà. Com a dada, a finals de l'any 1936 havien eixit de Madrid 100.000 xiquets que es distribuïren entre guarderies, cases refugis, cases particulars, llars col·lectives, colònies en règim familiar i finalment Colònies Escolars. El trasllat de xiquets i xiquetes fora de les nostres fronteres també va ser important. A finals de l'any 1938 la xifra que s'utilitzava era de 17.764 xiquets i xiquetes evacuats entre les Colònies en règim col·lectiu i familiar en l'estranger.

La seguretat de la contornada de València, —entre novembre de l'any 1936 a octubre de l'any 1937, seu del Govern—, va ser el motiu principal perquè es traslladaren xiquets evacuats al País València. Una vegada segurs la gran majoria d'ells van anar a les Colònies que es crearen en el cinturó de la ciutat de València. A més de la proximitat de la mar, i unes instal·lacions adequades, eren l'origen i producció dels queviures, en aquest moment tan

escassos per a la resta del país. Una d'aquestes poblacions va ser Picanya en la qual es van instal·lar tres Colònies, denominades 1, 2, i 3.

Amb poques paraules, els xiquets republicans evacuats a Colònies Escolars, per causa dels bombardejos franquistes, van ser feliços. Finalitzada la guerra el feixisme es va estendre amb una sola cara, la del terror. La infància va quedar destruïda, com van quedar destruïdes les il·lusions per aconseguir un benestar democràtic, en una República que va voler ser de treballadors de totes classes.

Els barons adults van tindre el paper predominant en totes les disciplines de la vida espanyola després de la guerra. En aquest llibre els protagonistes són els xiquets i les xiquetes republicanes. Tot es va regular perquè fora així. Aquest estudi sobre les Colònies Escolars vol aportar aquesta part més invisible de la història recent del nostre país. El text, sense citacions a peu de pàgina, amb la finalitat d'afavorir la narració, està dividit en dos apartats, amb la intenció que la lectura del primer, sobre l'evacuació, pugui donar més entitat al segon, la creació en un medi hostil d'una promesa millor de futur per a la infància.

La República va tindre un govern de llibertat i treball, de lluita i reconstrucció, cap a l'harmonia i la justícia.

3. Cronologia de l'evacuació, 1936-1939

La *Gaceta de Madrid* i la *Gaceta de la República*, *Diario Oficial* de la República, fou publicant les disposicions que s'anaven aprovant per a regular l'evacuació i facilitar l'ajuda als refugiats. En resum anotem les més significatives que comprenen des de primers de setembre de l'any 1936, fins mitjan de març de l'any 1939.

Orden de 05/10/1936, de Presidencia del Consejo de Ministros, firmada por Francisco Largo Caballero, disponiendo la constitución en Madrid de un Comité de Refugiados que dependerá de la Presidencia del Consejo de Ministros y estará formado por un representante de cada una de las entidades siguientes: Intervención General de Hacienda, Director General de Asistencia Social, Gobierno Civil de Madrid, Ayuntamiento de Madrid, Comité Popular de Abastecimiento, SRI, partidos Comunista, Sindicalista, Socialista, Izquierda Republicana y Unión Republicana, UGT y CNT. Estará presidido por el Ministro sin cartera José Giral o por en quien él delegue.

Decreto de 29/10/ 1936, del Ministerio de Comunicaciones y Marina Mercante, firmado por Manuel Azaña, creando la Tarjeta postal infantil, para ser utilizada por los niños evacuados de su residencia habitual. "La conveniencia de sustraer a la infancia del ambiente bélico que la proximidad de la lucha produce ha aconsejado evacuar a zonas alejadas de la contienda a numerosos niños que tiene su habitual residencia en las afectadas hoy por el curso de las operaciones. El Correo favorecerá las relaciones espirituales con sus progenitores y familiares de los niños que ha separado de ellos el empujón brutal de la guerra y que han hallado en los encalmados y acogedores rincones levantinos el ámbito pacífico en que siempre debe desarrollarse la niñez. Se crea la Tarjeta postal infantil, que sólo podrá ser utilizada por los niños evacuados de su residencia habitual y que se ajustará al modelo que señale la Dirección General de Correos. Se establece la gratuidad de la correspondencia dirigida a los niños que se encuentren en esas circunstancias".

Orden de 17/02/1937, del Ministerio de Sanidad y Asistencia Social, firmada por Federica Montseny, estableciendo un Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados (CEAR). Con funciones

de asistencia social sustituye al Comité Nacional de Refugiados de Guerra. Se establecerán en Cataluña, Vasconia y en las provincias del resto de España las delegaciones necesarias.

Orden de 18/02/1937, estableciendo en este Ministerio un Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados, con la organización y servicios que se expresan.

Orden de 20/02/1937, dando normas a la población civil, residente en territorio leal al Gobierno de la República, en cuanto se refiere a sus obligaciones para con los evacuados que se destinen a cada localidad. La evacuación forzosa de Madrid, unida a la que se está llevando a cabo en Almería, han agotado una gran parte de posibilidades de alojamiento de que se disponía en los diferentes territorios leales al Gobierno. Esto hace que, debiendo obligadamente evacuar aún un número considerable de población civil muy inmediata y próxima a las zonas de guerra, se piense en buscar y proporcionar por todos los medios, el acoplamiento de las familias que, víctimas de las atrocidades en que incurren los elementos facciosos, se ven privadas de su hogar y necesitan el que sus hermanos puedan prestarles en los territorios de retaguardia. Grandes son los sacrificios que la población leal se está imponiendo para no dejar desamparados a los evacuados... sacrificios que quedan compensados al cumplir con la misión sagrada y humanitaria que representa el proporcionarles parte del bienestar que han perdido... Se ordena el alojamiento y manutención obligatoria de los evacuados que se destinen a cada localidad... El refugio y alimentación de evacuados, que se entienden gratuitos para éstos, se hará en régimen familiar... en cada uno de los domicilios de la población, a razón de un refugiado por familia. Los Comités locales de Refugiados se encargarán de ejecutar estas instrucciones.

Orden de 23/02/1937, del Ministerio de Sanidad y Asistencia Social, que modifica la denominación del Comité de Evacuación y Asistencia a Refugiados (CEAR), por la de Oficina Central de Evacuación y Asistencia a Refugiados (OCEAR).

Orden de 26/02/1937, creando un documento de identidad acreditativo del derecho a la protección correspondiente a los refugiados y evacuados, que consistirá en una ficha, de cartulina, de evacuación y refugio, cuyas dimensiones y color dispondrá la OCEAR. La ficha se expedirá por cuadruplicado entregándose un ejemplar al Alcalde presidente del Consejo Municipal, como presidente del Comité Local de Refugiados, otra a la Delegación, otra que se entregará al interesado y la cuarta quedará en la OCEAR. Los evacuados que se hallen refugiados deberán proveerse de la ficha dentro del mes de marzo próximo, acudiendo a formalizarla en el Comité Local de Refugiados. Los que se vayan refugiando deberán obtenerla dentro de los ocho días siguientes a su llegada a la población de refugio.

Orden de 11/03/1937, dictando normas para el funcionamiento de los servicios de Evacuación y Asistencia a Refugiados. Firmada por Federica Montseny.

Decreto de 13/03/1937, del Ministerio de Hacienda concediendo un crédito extraordinario de 5.000.000 pesetas, con destino al Ministerio de Sanidad y Asistencia social, para atenciones derivadas de servicios de evacuación.

Orden de 26/03/1937, creando un documento titulado "Ficha de Evacuación" y una Sección llamada "Equipos ambulantes de Evacuación", etc., a los fines que se expresan.

Eixida de Madrid, 1936. BN

Orden de 18/05/1937, los Ministerios de Hacienda y de Comunicaciones, concedieron franquicia postal, permiso para circular gratuitamente por el correo, a las "tarjetas postales de campaña" y las "tarjetas postales infantiles" utilizadas por las fuerzas republicanas y los niños evacuados de su residencia habitual, así como las tarjetas creadas por la Oficina Central de Evacuación y Asistencia a Refugiados (OCEAR), para ser utilizadas por los refugiados.

Decreto de 27/05/1937, de Presidencia del Consejo de Ministros, firmado por Manuel Azaña, suprimiendo el Consejo Nacional de Asistencia social y creando, dependiente del Ministerio de Trabajo y Asistencia social, la Dirección general de Asistencia social aneja a la cual figurará la actual Oficina Central de Evacuación y Asistencia a Refugiados. (Por pasar el Ministerio de Sanidad al MIP y Sanidad).

Decreto de 04/01/1938, de Presidencia del Consejo de Ministros, firmado por Manuel Azaña, disolviendo la Oficina Central de Evacuación y Asistencia a Refugiados (OCEAR), y creando la Dirección General de Evacuación y Refugiados, que dependerá directamente del Ministerio de Trabajo y Asistencia Social.

Orden de 03/01/1938, estableciendo como obligatoria la evacuación de la villa de Madrid, en término de treinta días, de todas aquellas personas, que no pueden justificar su permanencia en ella.

Orden de 13/10/1938, con la disposición que la Delegación General dependiente de la Dirección General de Evacuación y Refugiados existente en Valencia quede dividida en dos Delegaciones, una en Madrid y otra en Valencia con jurisdicción, cada una, sobre las provincias que se expresan. Firma el decreto José Moix.

Decreto de 20/03/1939, suprimiendo las Delegaciones Generales de Evacuación y Refugiados, de cuya documentación y enseres se hará cargo la Dirección General. Firma el decreto José Miaja.

Gaceta de la República,
1936-1939. HMA

4. Evacueu Madrid! En cada llar valenciana, un refugiat

Evacueu Madrid! Era una proclama, una consigna mentre els obusos continuaven caient en els carrers de la capital de la República, ocasionant noves víctimes cada dia. A pesar d'això, les crides per a l'evacuació voluntària de la població civil donaven pocs resultats, la majoria de les famílies preferien suportar els perills de les bombes a abandonar les seues llars. Però per necessitats de l'enfrontament i la humanitat calia posar fora de perill la població no útil per a la guerra. Evitar a xiquets i dones els horrors de la contesa i traslladar-los a zones agrícoles on hi haguera aliments en abundància. Calia intensificar l'evacuació i, per això, Enrique Jiménez, delegat d'Evacuació del Comité Nacional de Refugiados, davant de la conveniència que dones, xiquets i ancians es posaren fora de perill de la barbàrie feixista, decreta, el 18 de desembre de l'any 1936, l'evacuació obligatòria de tots els refugiats a Madrid. Una tasca que si en circumstàncies normals seria ímproba i àrdua, en temps de guerra adquiria proporcions immenses. Als pocs dies de la comunicació d'evacuació forçosa, van eixir de la capital prop de dos-cents mil madrilenys. “*Se movilizaron 25.674 automóviles ligeros, 2.566 autobuses y 239 trenes, con un consumo de 2.224.111 litros de gasolina, 795 toneladas de carbón y los correspondientes lubricantes y accesorios*”, va escriure el periodista Álvaro Real per a *Mundo Gráfico* al desembre de l'any 1936. El dia 7 del mateix mes i any el diari *La Voz* de Madrid va reflectir la següent crida, ressaltant la necessitat de personal qualificat que acompanyara els xiquets evacuats:

La Consejería de Evacuación ha dispuesto que las maestras nacionales y los maestros que no estén adscritos a servicios militares queden a las órdenes de esta Consejería para ayudar a evacuar a los niños madrileños. A este fin los interesados deben presentarse en la calle Núñez de Balboa número 31, de 10 a 12 h. de la mañana.

Madrid s'havia convertit en una de les poblacions més castigades pels bombardejos. Eixir de ciutats arrasades per la violència feixista va ser la supervivència. La ciutat s'havia vist incrementada en acollir els qui escapaven de localitats assetjades per l'exèrcit franquista. Com

si d'una pel·lícula es tractara, la descripció de les escenes narratives eren de gent humil dels barris i refugiats que escapaven carregats amb les seues pertinences, mantes, matalàs, fardells, maletes, màquines de cosir i fins animals domèstics. Dones amb “bebés” en braços i ancians amb gest incert i trist, caminant amb impotència pensant en el què deixaven arrere i en la preocupació pel futur dels néts que els donaven la seua mà. La gent va fugir cap a llocs més segurs. El Govern, per aquest motiu, havia traslladat la capitalitat de l'Estat a València el 6 de novembre de l'any 1936.

L'evacuació ciutadana es va intensificar a principis de l'any 1937. En *La Vanguardia, Diario al servicio de la democracia*, de Barcelona el 12 de gener de l'any 1937, es va publicar aquesta notícia, que també va ser difosa per la resta de la premsa republicana:

La Junta de Defensa. Evacuación de la población civil.

La Junta delegada de Defensa de Madrid ha dispuesto lo siguiente:

Primero. Se declara obligatoria la evacuación civil de Madrid a partir del día 9 del corriente.

Segundo. Quedan excluidos los varones mayores de veinte años y menores de cuarenta y cinco.

Tercero. Los contraventores de esta disposición serán considerados facciosos y juzgados por los Tribunales Populares de Urgencia.

Els residents als que afectava l'orde d'evacuació obligatòria es podien inscriure en els comitès i organitzacions sindicals o polítiques. També en les direccions: Comité Nacional de Refugiados, passeig de la Castellana número 19 i en la Delegación de Evacuación, carrer Núñez de Balboa, número 31. Els menors de setze anys que no foren acompanyats pels seus pares o persona major, havien d'inscriure's en la seua guarderia, escola o en la Junta de Protecció de Menores, carrer Gènova número 19; Federación Nacional de Pioneros, carrer Ayala número 70 o el Comité del Niño, passeig de la Castellana número 19. Tots els inscrits estaven obligats a atendre les indicacions que se'ls van assenyalar respecte a la forma i data d'evacuació. Aquells que per la seua posició econòmica o relacions volien triar el lloc on dirigir-se es finançaven ells les seues despeses d'allotjament, manutenció i transport però, a l'estar interrompudes les línies fèrries pels facciosos que impedia eixir de l'Estació de Atocha; els va ser sufragat per la Delegació el viatge des de Madrid a les poblacions de Tembleque (Toledo), a una distància de 92 quilòmetres, o Alcázar (Ciutat Lliure) a 150 quilòmetres al sud de Madrid, per a allí poder enllaçar amb les línies lleials. A partir d'aquest fet l'evacuació de la capital va ser per carretera, fent-se més lenta, penosa i incontrolable. A compte de la Delegació foren els costos totals del viatge per a aquelles persones, els ingressos dels quals no excedien de 500 pessetes mensuals o amb més de nou fills. El transport, allotjament i manutenció dels evacuats amb destí forçós eren completament gratuïts.

La Delegación General de Colonias del MIP, l'any 1937, va difondre un fullet, conservat en la Biblioteca Nacional, dirigit a les famílies, titulat “*Un nuevo hogar para los niños refugiados*”, on explica les raons per a l'evacuació de la infància:

*Evacuad Madrid, 1937, Pedrero,
100 x 70cm. ACE*

¡PADRES! VUESTROS HIJOS son vuestra propia personalidad y el futuro de la sociedad española. Por consiguiente, vuestro deber es alejarlos de todo peligro. El MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA cuenta con recursos y dispone de las máximas posibilidades para que nada les falte. TÚ, padre consciente, DEBES evacuar a tus hijos. Alejándolos de Madrid y demás zonas de peligro los alejas de la muerte. Las colonias del MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA, instaladas en antiguas residencias señoriales y en cómodos hoteles, están abiertas para ellos. Allí se les acoge amorosamente y se les prepara, de manera eficiente, para cuando sean mayores. CUMPLID, CAMARADAS, con vuestro deber, y así, evacuándolos, aseguraréis la victoria del pueblo. Vivirán lejos, pero en paz y unidos a vosotros por el agradecimiento de haberlos librado de los sufrimientos que impone la proximidad del frente. Además podréis sostener, con ellos, relaciones continuas por correspondencia.

El resultat de la campanya del Govern junt amb les organitzacions antifeixistes, amb l'ajuda de la ràdio, de cartells, noticiaris filmats, fullets publicitaris i la premsa van donar el fruit desitjat. La població, en especial els xicotets madrilenys, va eixir massivament de la capital que s'havia convertit en primera línia de foc. A l'abril de l'any 1937, la revista *Crònica* publicava el següent reportatge firmat per José M. Arana que va titular “*Los niños, lejos del horror de la guerra. Cien mil chiquillos madrileños fuera de Madrid*”:

En la guerra no queda lugar para los niños. Y cuando la guerra llegó a Madrid, ya no hubo sitio para los niños en Madrid. No era sólo el peligro del bombardeo, que ha ensangrentado ya tantas veces, con los cuerpecillos bárbaramente rotos de tantos pequeñuelos las calles madrileñas, que no debían ser campo de guerra. No era siquiera el racionamiento restringido en la alimentación, a que la guerra tenía que obligar. Era el espectáculo, lamentable y brutal, de la guerra, que había que ocultar a las miradas demasiado sensibles de los niños. ¡Evacuad Madrid...! Que los niños no vean mutilados por los obuses los árboles de los jardines que cobijaron sus juegos. Que los ojos de los niños no se dilaten de doloroso estupor ante los hogares en ruinas, bajo la metralla de los aviones. Que ante los niños, los hombres que matan y mueren no pongan ese ejemplo inhumano de odio.

¿Cómo se ha protegido a los niños madrileños contra la guerra?

Dentro de la organización de la Delegación de Evacuación de la Junta de Defensa de Madrid, y dependiente, como cada una de sus diferentes secciones, del delegado Enrique Jiménez —un hombre y una labor voluntariamente hundidos en esa penumbra del trabajo callado y tenaz, que no consiente licencias para la exhibición de distintivos y jerarquías, el Comité de Auxilio al niño, a cargo de Mercedes Rodrigo y el camarada Ballesteros—, está cumpliendo la misión difícil de poner a los niños madrileños a salvo.

Primero fue el Ministerio de Instrucción Pública el que, con un apresuramiento que tenía mucho de paternal, acudió a poner a los niños a salvo de la amenaza armada y de las contaminaciones morbosas de la guerra, instalando la población escolar madrileña en colonias y guarderías acondicionadas en las zonas mejor protegidas de la España leal, donde los chiquillos llevan ya varios meses, casi todos los que van transcurridos desde el principio de la contienda, cuidadosamente atendidos. Fue antes de que se constituyera la Junta de Defensa y, con ella, la Delegación de Evacuación. Luego, constituidas ya la Junta y la Delegación, quedó en ésta, a cargo del Comité de Auxilio al Niño, la organización de las expediciones y la asistencia, en los refugios y colonias, de todos los chiquillos que aún quedan en Madrid, y para los que Madrid no ofrece, en tanto no se aleje de sus puertas la lucha, condiciones materiales ni morales de habilitación —dice Enrique Jiménez.

En el Comité de Auxilio del Niño trabajan con tesón y entusiasmo los camaradas Mercedes Rodrigo y Rafael Ballesteros, que alternan el despacho de escritorio y fichero con la tarea persuasiva cerca de aquellos padres que todavía no acertaron a entender lo que hay de más noble y generoso en este afán de apartar a los niños de las inevitables crueldades de la guerra.

Todavía —lamentan estos dos camaradas— hay familias que, como si no sintieran la angustia de los hijitos temblorosos apenas se escuchan en la ciudad las señales de la proximidad de los aviones enemigos, y como si no vieran a los pequeñuelos sobrecogidos bajo el estruendo de los cañones, que retumban de barrio en barrio, se resisten a la evacuación. Son menos cada día, afortunadamente. Pero todavía quedan incomprensivos a los que hacer comprender...

—¿No será que esas familias temen que los pequeños evacuados se encuentren, en un ambiente extraño, privados de esa atención entrañable del hogar, que es característica inconfundible de la familia española?

—Quizá... Pero si así fuera, serían infundados esos temores. Porque nuestra más constante preocupación es precisamente que mientras dure la evacuación los niños no echen de menos esa cariñosa atención familiar. Y que esa preocupación nuestra no resulta estéril, son pruebas tantas cartas de niños evacuados como se han recibido ya en Madrid —dice Mercedes Rodrigo— ofreciendo muchas de esas cartas a mi curiosidad.

Lo que escriben a sus padres los niños evacuados de Madrid.

Cartas de niños. Con una letra irregular, que acaso hace más irregular la emoción de la mano que escribe. En todas estas cartas se enciende la clara expresión de un bienestar que aún recuerda las pesadumbres que el niño hubo de soportar en Madrid recientemente.

Ésta es para decirte —escribe un chiquillo a su madre— que nos encontramos bien. Paco y yo estamos muy bien, porque aunque el agua está sosa, ya nos hemos acostumbrado a ella. El carbón, cuando íbamos en el tren, lo veíamos en el suelo, tirado a montones. Al llegar a Valencia, vimos cada huerta llena de naranjas, que metía miedo. Mamá: ahí, la coliflor más grande cuesta tanto, que no se puede comprar. Pues aquí, dos reales. Y las naranjas valen aquí veinte céntimos el kilo, y todavía dicen que es un robo. Mamá: tú no me quisiste dar más dinero, ni me metiste toalla, ni peine, ni jabón. Pues ahora me hace mucha falta, aunque mis compañeros me dejan todo. De lo que me decías de Paco que se limpie los mocos, ya no los tiene, porque yo se los quito, y siempre se lava la cara y se peina, y no tiene miedo al agua, porque le acostumbro yo.

Y una nena escribe: Todos nos acordamos mucho de vosotros; especialmente, cuando comemos. Y otra pequeña: ... Cuando llegamos a Albacete nos dieron de cenar garbanzos, carne, jamón y longaniza. Por la mañana montamos en el tren, y en un pueblo nos dieron dos onzas de chocolate y muchas naranjas, que fuimos comiéndolas todo el camino. Llegamos a Valencia a eso de las tres de la tarde, y en una guardería muy bonita comimos sopa, patatas y huevos, y tocino frito. Luego nos llevaron a otra guardería, porque en las que estamos no podíamos dormir todos, y aquí encontramos otros muchos niños de Madrid, que estuvieron muy cariñosos con nosotros, y tenemos muchos amigos, con los que jugamos con juguetes que nos han dejado en la guardería, que son preciosos, como no los habíamos visto. Para cenar nos dieron tortilla de patatas, y sopa y naranjas. Luego subimos a dormir. Yo he dormido toda la noche de un tirón. Nos levantamos, nos aseamos y hemos almorzado un trozo de pan de Viena, más grande que una barra de a real, lleno de huevo con tomate, y luego, café con leche. Así, que estoy muy a gusto. Pero me acuerdo mucho de que vosotros no podréis estar tan bien y no tendréis todo esto... ¡Tantas cartas así!...

Cien mil niños madrileños fuera de Madrid.

Yo quisiera que todos los padres que aún se resisten a la evacuación de sus hijos leyeran estas cartas, para que no quedase ya ningún niño en este escenario de la guerra, que son, no sólo en las inmediaciones de los frentes, sino en cualquiera de sus barrios, tan próximos a los frentes, tan conmovidos por todas las convulsiones de los frentes, todas las calles de Madrid —añade Mercedes Rodrigo.

—¿Cuántos niños madrileños se hallan apartados ya de estos escenarios?

—Alrededor de los cien mil. ¡Pero quedan todavía tantos más!..., lamenta.

Evacuad Madrid, Socorro Rojo Internacional, [1937]. AGA

Estos cien mil niños madrileños han quedado distribuidos en colectividades, bajo la dirección de maestros de Primera Enseñanza, o en alojamientos de familias que se ofrecieron espontáneamente para esta generosa misión de humanidad.

—De todos ellos se guarda en este despacho una ficha, con su dirección, en la que van haciéndose anotaciones, según las noticias que de los mismos chiquillos recibimos regularmente. Con el cuidado que corresponde a la responsabilidad, que al tomar a nuestro cargo a los chiquillos, aceptamos. ¡Esa tremenda responsabilidad!... Porque, para nosotros, la evacuación no terminará cuando en Madrid ya no queden niños, sino el día en que, terminada la guerra, podamos decir a los padres que nos confiaron a sus hijos: ¡Sus chiquillos están aquí! Y los padres vean que cuando se los devolvemos están mejor que cuando nos los confiaron, ambiciona Mercedes Rodrigo.

Revisant imatges sobre l'evacuació de Madrid ens va sorprendre pel seu dramatisme, mescla d'alegria i dolor, unes fotografies datades al maig de l'any 1937 capturades per Videa. Escenes de mares acomiadant-se amb les últimes recomanacions als fills; el pare que amagava la seua emoció; la filla major que protegia a la seua xicoteta germana entre els seus braços;

la sensibilitat en el comiat dels xiquets; un últim bes a la filla que anava a zones més lliures del dolor de la guerra; la infància que deixava arrere la família; plors que humitejaven la lona dels camions que anaven a traslladar-los a centenars de quilòmetres; la satisfacció dels pares per saber que els seus fills estarien segurs i cures.

Si el reportatge fotogràfic descriu perfectament aquests instants, no menys significatiu és la informació retolada en els camions. Es tractaven d'uns vehicles que el poble suís va enviar per a ajudar a l'evacuació de la població no combatent de Madrid. En grans lletres, als costats a més d'*Ajuda Suïssa als xiquets*, estaven escrits simbòlicament quatre noms: *Pestalozzi, Dunant, Wilson, Nansen*. El gran pedagog suís Pestalozzi i els tres premis *Nobel de la Paz*, Jean Henry Dunant, Thomas Woodrow Wilson i Fridtjof Wedel-Jarlsberg Nansen reflectien l'anhel per aconseguir una humanitat millor.

El noticiari *La Hora. Diario de la Juventud*, el dia 9 de juny de l'any 1937 publicava en la seua pàgina 6, una proclama a la solidaritat popular:

Acomiadament, Madrid, [1937], Videà. AGA

¡Evacuad Madrid! ¡Toda nuestra ayuda para la evacuación! Levante debe ayudar con todas sus fuerzas a la salida de la capital de la República de los miles de niños, mujeres y ancianos que aún permanecen en ella. Valencia debe acoger con los brazos abiertos a los chicos madrileños. Cada casa valenciana debe cuidar como hijo suyo un niño de Madrid. Intensifiquemos la creación de guarderías y colonias infantiles.

“El *Levante feliz*”, va duplicar la seua població. La ciutat del Túria va acollir a més de 400.000 refugiats. Molts xiquets es van ubicar en cases d'amics, coneguts o familiars. Victorina Durán, el 25 de juny de l'any 1937 en *Crónica*, va iniciar el seu article amb aquestes paraules: *Madrid en Valencia. ¿Dónde están los valencianos?* I és que en la majoria de les llars, sobretot dels pobles pròxims a la ciutat, tenien solidàriament acollit un o més refugiats.

5. Solidaritat. Els xiquets primer

Del resultat de la lectura de les notícies, articles, anuncis, declaracions, fulls, ressenyes i premsa republicana, vàrem observar que en tots els mitjans de comunicació escrita contínuament es podia sentir la solidaritat practicada pel poble. Mentre el món contemplava fredament la invasió feixista que estava patint Espanya, els seus ciutadans feien tot el que es podia per mitigar el trencament del cor que es produïa, enmig de la destrucció de vides i hisendes, albergant famílies lleials a la República. La humanitat cap als més desfavorits de la guerra, era evident.

Per a aconseguir diners per als refugiats i evacuats es realitzaven tot tipus d'estratègies, des de rifes fins subhastes d'autògrafs d'intel·lectuals. Tot era lloable si tenia la finalitat d'ajudar, fent més insistència en la necessària protecció dels més dèbils: ancians dones i xiquets. Infinitat de notes sobre l'evacuació es transmetien per a tranquil·litzar la població i donar seguretat que el millor de totes les persones, els seus fills, estaven cuidats, sans i feliços en la rereguarda fora del perill de les bombes. En a penes unes línies el poble era informat: *“Los 52 niños madrileños de paso para Bélgica han parado en Barcelona, alojándose en la casa Refugio 19 de julio...”* *“Las comarcas catalanas arropan a los niños evacuados distribuidos sistemáticamente por los comités comarcales que permiten que la obra titánica se realice...”* *“Se hace saber a las familias evacuadas por la Casa del Pueblo que en nuestra sede pueden recoger la correspondencia de sus seres queridos...”* *“Han llegado sin novedad a Barcelona los niños evacuados el día 2 que forman parte del Grupo Escolar Leopoldo Alas y los que salieron el día 12 en la expedición organizada por el Comité de Auxilio al Niño”.* *“También han llegado sin novedad los niños evacuados en Valencia por la Federación de Pioneros...”* *“La Federación de Ateneos Libertarios ha vuelto de Altea, donde están perfectamente acomodados los niños y niñas...”*

Multitud d'organitzacions es van implicar a socórrer els refugiats, l'activitat comportava tot tipus d'ajuda i recaptació de fons: *“La organización Salud y Cultura ayuda a evacuar niños...”* *“Socorro Rojo Internacional distribuye...”* *“La Cruz Roja Española espera tu donativo...”* *“Solidaridad Internacional Antifascista crea guarderías”* *“Los camareros de Madrid han hecho una colecta...”* *“Los falleros han conseguido...”* *“El Instituto Obrero de Valencia contribuye con 408 pesetas para los niños...”* *“El MIP ha recibido los siguientes donativos para la semana del niño, algunos verdaderamente*

Evacuació, Madrid, [1937], Videa. AGA

cuantiosos...” “El Monte de Piedad de vendedores de periódicos ha abierto una subscripción voluntaria pro víctimas de los bombardeos a Barcelona y lo inicia con 1.000 pesetas...”

L'evacuació es va estendre fora d'Espanya i la xicalla espanyola va traspasar la frontera per a allotjar-se en sòl francès, anglès, rus, belga, holandès i americà. A finals de novembre de 1937, es va celebrar a París la Conferencia Internacional de Ayuda a los Niños Españoles. Van acudir delegacions de 19 països d'Europa i Amèrica. Un total de 135 delegats, representants del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat d'Espanya i eminents personalitats van estudiar i van debatre sobre la situació dels xiquets evacuats de les zones invadides pels feixistes, votant-se resolucions importants.

L'alarma sobre la necessitat de ajuda per a la infància era evident i en conseqüència es va intensificar la col·laboració solidària de particulars i d'organitzacions estrangeres que hui denominariem ONGs. L'exemple del noble poble espanyol rendia sobre les consciències lliures estrangeres. En *La Voz* el 21 d'abril de l'any 1937 va aparèixer esta xicoteta ressenya: “*El capitán del barco polaco Wilja, amarrado en el puerto de Valencia, ha entregado al Sr. Prieto la cantidad de 1.000 pesetas con destino a los niños evacuados, suma que el Sr. Prieto ha dado al Ministerio de Sanidad*”. El mateix mitjà, el dia 8 de juny de l'any 1937, publica que: “en el municipio de Kjelvik, Oslo, en la Noruega septentrional se han recogido 100 coronas”. En el diari *El*

Xiquetes evacuades, Madrid, [1937], Baldomero. AGA

Sol, el dia 2 de novembre de l'any 1938, es pot llegir: “al servicio de los niños, la Comisión de los Amigos Cuáqueros de Ayuda Internacional para los evacuados, ha distribuido 600.000 raciones de pan para los niños de la España republicana”. “Ayuda a España Republicana recaudó más de uno millón de francos convertidos en víveres...” “Los empleados de la Central telefónica de París, han adoptado siete niños huérfanos...” “Los Sindicatos y agrupaciones laboristas de Glasgow y Edimburgo han enviado a España un barco con 1.500 toneladas de víveres...” “La Cruz Roja americana entrega 5.000 dólares a su embajador Sr. Deibos...” “La Liga Cooperativa Polaca ha decidido contribuir a la suscripción en favor de los niños españoles...”

La crida que va realitzar el Comité Internacional de Ayuda a los niños Españoles va ser resposta immediatament per Argentina, Cuba i Noruega per a l'adquisició de 50, 5 i 10 tones de llet en pols, respectivament. Finalitzant la guerra, el 15 de gener de l'any 1939 en la premsa madrilenya es llegia: “La Comisión de Auxilio Femenino del Ministerio de Defensa ha recibido entre el 2 y el 8 del actual procedentes de Argentina, Uruguay, Holanda, Noruega, Australia, Suecia, Suíza, Francia y otros países 1.090.625 francos para los refugiados”.

Tota esta ajuda, a penes mitigava la necessitat dels evacuats i refugiats, homes, dones, xiquets i xiquetes apartats de les seues llars, de les seues arrels, de les seues vides en pau, pel fet d'aspirar a un millor futur defenent els ideals republicans, liberals, comunistes o anarquistes.

Cal destacar l'ajuda directa que van rebre algunes Colònies Escolars, apadrinades per organitzacions d'alguns països, entre ells: North American Committee to Aid Spanish Democracy, el Medical Bureau to Aid Spanish Democracy de New York i l'Ajuda directa de l'Holandesa *Hulp aan Spanje*.

Un apartat especial mereix la Oficina Central de Evacuados i Asistencia a Refugiados (OCEAR) que, a través del seu òrgan d'expressió; un periòdic quinzenal editat pel Ministeri de Treball i Assistència Social, el primer número del qual va veure la llum el 15 d'agost de l'any 1937 a València, explicava les sigles denotant el seu gran contingut social:

*O, obra lisamente humana, sin pones ni afectación por parte de quien la realice...
C, crear un nuevo hogar y una nueva familia, nuevos lazos sentimentales...
E, edificar con amor, lo que otros destruyen con odio...
A, armonizar lo más posible los sentimientos divergentes...
R, reconstruir todo lo que está destrozado dando, al hacerlo, una nueva estructura moral, que aleje la visión trágica de lo que pasa y haga germinar en todos los corazones y en todos los cerebros un nuevo ideal de concordias y afinidades, llegando con eso a hacer olvidar lo que ha ocurrido a los que lo vivieron, y un desconocimiento absoluto de la tragedia para los que pasaron por ella sin comprenderla: como son los niños. Tan solo por ellos, ya sería grande y magnífica esta obra emprendida por el OCEAR.*

6. L'art de la propaganda: Postals, segells, cartells, fotografia i filmografia

La maquinària de la Campanya de difusió del Govern sobre la necessària evacuació de la població en “*ciudades acosadas por los piratas del aire*”, va resultar positiva. El món de la cultura es va unir en la defensa dels xiquets a través de les seues respectives disciplines. Durant el període que ens ocupa va haver-hi una abundant creació gràfica de propaganda. L'educació, la cultura i la infància eren temes que es repetien constantment. Xiquets i xiquetes van irrompre en les imatges de propaganda obtenint un protagonisme que comprenia des de la necessitat de l'evacuació fins a la instal·lació del refugiament en la seguretat de la rereguarda lleial. Un apartat especial fou mostrar el benestar de la infància, futur del país, en les Colònies Escolars. Sobre aquest tema es van editar fullets, cartells, postals i segells amb fotografies o dibuixos de xiquets i xiquetes en acció, jugant, menjant, estudiant, fent gimnàstica, passejant, elaborant... en espais tranquils i bells: platges, camps de tarongers, hortes, xicotets boscos, instal·lacions esportives i les magnífiques construccions on s'allotjaven, lluny de l'horror de la guerra. La difusió amb textos i fotografies de les Colònies traspassava el mer fet publicitari per a convertir-se en art. Les frases que els abrigaven eren belles:

Un nuevo hogar para los niños refugiados. Los niños de Madrid estamos bien aquí. Estampas levantinas, niños al margen de la guerra. Colonias de verano: Con buen sol, aire puro, comida sana, alegres juegos y aprovechadas lecciones, los niños vivirán felices lejos de la guerra esperando tranquilos el porvenir venturoso que les aguarda. Niños de Madrid: Venid con nosotros. Carmen y Pepe.

El periòdic *El liberal*, el 25 de gener de l'any 1937, titulava, *Una iniciativa feliz*, escrivint un xicotet article que ressenyem per la seua àmplia informació. En ell a més de la descripció de la iconografia, ens informa sobre la seua finalitat última: la urbanitat, higiene i educació en valors. Antonio Machado va ser l'autor dels textos i Arturo Ballester va realitzar els dibuixos, les imatges estan conservades en la Biblioteca Nacional, gràcies a les fotografies de Luis Vidal, preses el 24 de gener de l'any 1937. En l'anvers tenen escrit: “*Modelos de tarjetas para que los niños refugiados puedan comunicar gratuitamente con sus padres*”.

Aquestes postals van ser editades pel Ministeri de Comunicacions:

Una iniciativa feliz:

Se crea la “tarjeta infantil”. Son verdaderas obras de arte.

Como consecuencia de la iniciativa del señor Giner de los Ríos, ministro de Comunicaciones del Gobierno de la República, se ha creado la tarjeta infantil, con objetivo de que los niños evacuados puedan comunicar gratuitamente con sus padres. Son seis modelos distintos, verdaderas obras de arte; cada una lleva en el anverso un dibujo a tres colores y unos versos de Antonio Machado. En uno de los modelos se ve a unos niños que cuidan “pequeños jardineros” un arbusto cuajado de flores. La inscripción dice así:

*Si viene la primavera,
volad a las flores, como las abejas;
volad a las flores niños;
no chupéis cera.*

Otra postal ostenta un dibujo en que un niño —magnífica originalidad en la mirada del pequeño— está ante una alegoría del Trabajo, nueva concepción de la humanidad redimida, Antonio Machado ha escrito lo siguiente:

*Siempre el mundo viejo,
—trabajo y fatiga—
lo salva el niño con sus ojos nuevos.*

En otro modelo de tarjeta aparecen unos niños que lloran porque los lavan. Y estos versos:

*Pequeñín que lloras
porque te lavan;
tu mejor amigo
sea el agua clara*

El motivo simbólico de otra las postales presenta un niño que encaramado en un árbol, estudia con atención en un libro. Al dibujo acompañan estos versos:

*Ved al niño encaramado
en el árbol de la Ciencia:
entre sus piernas, la rama;
el fruto, entre ceja y ceja.*

Targeta postal pintada, 1937, Madrid, Arturo Ballester. BN

Otra postal sobre la figura de un niño que besa con amor la silueta entera de un anciano, lleva esta inscripción: “Respeto y amor a la vejez”

Y, finalmente, otra tarjeta –en la que unos niños contemplan un nido de pajaritos– ofrece esta sencilla leyenda: “Cada nido es un hogar. Respetadlo”.

Felicitemos al ministro por su bella idea.

Sobre les Colònies Escolars es van realitzar nombroses targetes postals. Les més importants dos sèries amb 50 fotografies, moltes d'elles preses en les Colònies valencianes, realitzades en blanc i negre o marró. Les imatges tranquil·litzaven la població, el futur d'Espanya estava en lloc segur.

Els segells també reflectien la felicitat d'uns xiquets que havien segut allunyats de la guerra. Amb ells es pretenia recaptar diners per a continuar assumint el gran esforç econòmic que estava fent la República. “*¡Comprar el sello de Ayuda a los Refugiados!*”, expressava la propaganda. Va ser un imperatiu moral, una xicoteta contribució com a homenatge i benefici dels

què, per a ajudar a guanyar la guerra, van fer el dolorós i callat sacrifici d'abandonar les seves llars. Els segells, a més, transmetien de mà en mà, la necessitat de protegir la infància. Un dels últims dissenys, que no va veure la llum, fou el realitzat amb la imatge d'un xicotet colon de Picanya, i d'una parella de xiques botant a la piscina de la Colònia. Possiblement les fotografies siguen de Walter Reuter o de Val del Omar; tenim documentades les visites d'ambdós a les colònies, però no van ser els únics que les van fotografiar, el valencià Luis Vidal i algun altre reporter estranger van cobrir també les informacions sobre les Colònies Escolars.

El material gràfic era treballat en diversos aspectes. La fotografia era el medi pel qual l'espectador mirava la guerra. A través de les imatges capturades en les Colònies es realitzaven cartells i eren el suport de nombrosos reportatges. Els cartells transmetien seguretat, pau, benestar, alegria, salut, naturalesa, comoditats i cultura, amb missatges curts i directes: “*Los niños no deben sufrir los horrores de la guerra; Peligro! Alejad los niños de*

Targeta postal pintada, 1937, Madrid, Arturo Ballester. BN

Madrid, en las colonias escolares del Ministerio de Instrucción Pública podrán jugar en jardines; A Levante!, alimentación abundante". Importants dibuixants, fotògrafs i tipògrafs foren, entre 1936 fins al final de la guerra, els encarregats pel MIP, Dirección General de Primera Enseñanza de la seua realització.

De vegades les fotografies de les Colònies Escolars s'utilitzaven per a fotomuntatges amb altres temàtiques. També cal destacar que en el Pavelló Espanyol de l'Exposició Internacional de París de l'any 1937 es van exposar, en el primer pis, secció tercera, fotografies de Colònies Escolars.

El moviment era l'atractiu extraordinari de les pel·lícules filmades. El desenvolupament de l'acció captivava la mirada de l'espectador que feia poc que gaudia del sèptim art. El cine documental es va emprar en la guerra civil com a potent arma de propaganda i les Colònies van ser protagonistes en diverses filmacions. Ja no hi havia distàncies i els pares dels xiquets i xiquetes evacuats comprovaven amb grat des de les seues butaques el bon fer del Govern republicà amb els seus fills. Reporters estrangers van gravar a València imatges sobre xiquets evacuats. En una de les pel·lícules es reflecteix la visita de Dolores Ibàrruri a la Colònia *Pasionaria*, on uns xiquets la complimenten amb balls regionals i en una altra amb la llegenda: "*Centenares de niños han sido llevados al Castillo de Benisanó, convertido en guardería*", el jove i ros càmera rus Karmen filma l'entrada dels xiquets evacuats en la fortalesa; en fila índia i perfecte orde sota la mirada dels benisaneros. A l'entrada del castell es distingeix una pancarta de *Radio Ruzafa*. La visió de l'equip de rodatge causaria una revolada entre els més menuts que moltes vegades apareixen en pantalla amb el puny enlaire, ¡Salut Camarades!

7. Colònies Escolars

Contrasta la conducta de los combatientes de esta guerra desencadenada por el fascismo. Por un lado, el Frente Popular, que atiende y cuida a los niños en orfanatos, guarderías y colonias, para alejarlos del ambiente bélico, y por el otro, los rebeldes, que ponen de parapeto, hacen rehenes y hasta fusilan la infancia inocente. Esta diferencia de conducta no es una novedad. Las derechas han procurado esclavizar el espíritu del niño, mientras que las izquierdas crean y sostienen la escuela nueva, forjadora de hombres y mujeres libres.

El Magisterio Español, 13 de diciembre, 1936.

Perquè un xiquet o xiqueta fora admesa en les Colònies dependents de la República es precisava que es tractaren de menors en edat escolar, evacuats de zona facciosa o de guerra, bé directament pel MIP, per organitzacions polítiques i sindicals, o simplement pels seus familiars que així ho sol·licitaren.

El Govern, sent ministre d'Instrucció Pública, el comunista Jesús Hernández Tomás, es va ocupar d'incloure en els seus pressupostos crèdits abundants amb què atendre els problemes de la vida material i pedagògica dels xiquets evacuats. Per Orde del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes publicada l'1 de març de l'any 1937, es crea una Delegación Central de Colonias per a atendre els milers de xiquets evacuats de les ciutats pròximes al front. Esta Delegació, dependent de la Dirección General de Primera Enseñanza, estava sota la direcció de Dionisio Prieto Fernández i la integraven les següents seccions amb els seus primers responsables:

- A) Recepció i trànsit de xiquets: Francisco Blanco Mateos
- B) Allotjament i instal·lació de Colònies: José Martínez Aguilar
- C) Organització del règim administratiu de Colònies: Mª Candelas Pascual Monje
- D) Règim pedagògic: Regina Lago García

La República regulava a través de normes tots els aspectes de la vida i educació de milers de xiquets refugiats. La mencionada Delegació dictaminava la regulació pedagògica i administrativa de les Colònies, coordinant els serveis i obtenint els màxims resultats. El seu organigrama s'articulava en Delegacions Provincials, Comarcals i Locals.

A l'agost de l'any 1937, les circumstàncies desfavorables del desenvolupament de la guerra fan plantejar-se la necessitat de crear en París una Delegación Española para la Infancia Evacuada, com a única entitat responsable de quant es refereix a instal·lació, organització, educació i inspecció dels grups de xiquets espanyols residents en l'estranger, si bé quins siguin els organismes que intervinguen en la seua evacuació. Divuit dies després es reorganitza la Delegación Central de Colonias que passa a denominar-se Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, CNIE, també dependent de la Dirección General de Primera Enseñanza i que va comptar amb les Seccions següents: Propaganda, Evacuació i trasllats, Residències i abastiments, Economia i administració, Personal i orientació pedagògica, Sanitat i Relacions exteriors.

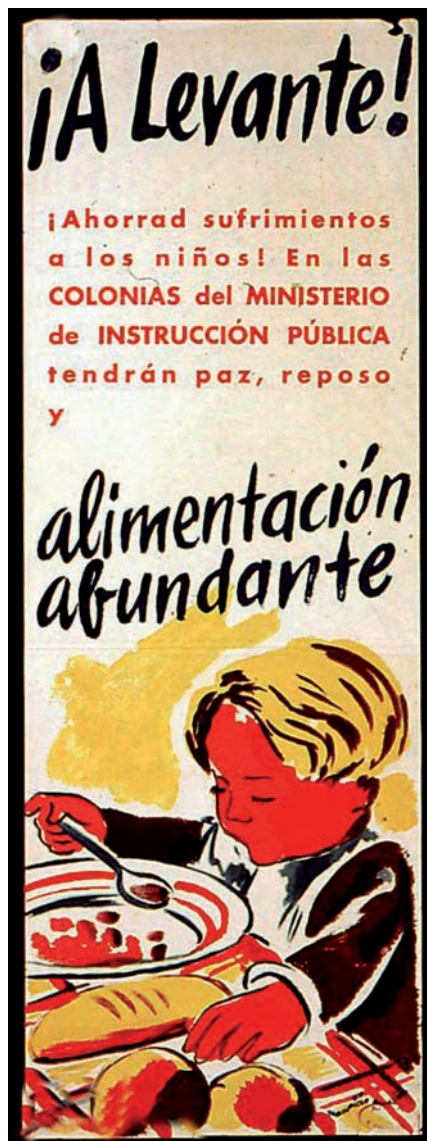
El Consell estava format pel director general de Primera Enseñanza, com a President nat, que en eixa data era César García Lombardía; un Vicepresident: Eleuterio Quintanilla Prieto i tants Consellers com a Seccions. Durant el temps que va funcionar el CNIE, van obtenir càrrecs persones tan prestigioses com l'anarquista i maçó Martín Alandi Pomer; Tomás Cano Ruiz, mestre racionalista; Mercedes Comaposada Guillén, pedagoga autodidacta; l'antropòleg Juan Comas Campos; les mestres Estrella Cortich Viñals, Regina Lago García i Fraternidad Azucena Pérez Pont; l'arqueòleg Antoni Bonet i Isart, Fidel Miró Salinas, que seria Secretari del Comitè executiu del Moviment Llibertari a Catalunya; les metgesses Amparo Poch Gascó i Cecília Sanz Sanz; el pedagog Joan Puig Elías; Facundo Roca Cánovas, qui ocuparia, a l'abril de l'any 1938, el càrrec de Delegat espanyol per a la

Infància evacuada a París; el professor José Otero Espasandín i la filòsofa María Zambrano Alarcón, entre altres.

A l'octubre de l'any 1937, amb el trasllat de la seu del Govern de la República a Barcelona, també es va traslladar el CNIE. Per la importància que tenien les Colònies per al MIP, en la *Gaceta de la República* del dia 26 de desembre de l'any 1937, es va notificar un Decret concedint un suplement de crèdit de 4.000.961 de pessetes, amb destinació a subvencionar colònies, cantines i robbers escolars. Dies després, el 29 de desembre, es va publicar l'Orde de creació d'una Delegación Regional de la Infancia Evacuada en Levante, amb seu en el carrer de Lepanto, número 22 de València, que limitava la seua acció a les províncies d'Alacant, Castelló i València. Aquesta secció de Colònies la componien quatre seccions: Economia i administració, Personal i orientació pedagògica, Residències i Abastiments.

L'Orde del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, —amb esta denominació des del 17 maig de l'any 1937, en la remodelació del què seria el 25 govern de la Segona República—, publicava en el seu òrgan oficial, del dia 3 de març de l'any 1938 que, per a la propaganda es podia utilitzar els recursos del servei de los Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza, del seu ministeri i que per a una millor coordinació quedava adscrit al CNIE, el delegat designat pel Comité International de Co-ordination pour l'Aide a l'Espagne Republicaine (Office International pour l'Enfance). Aquest fet no és mera anècdota, ja que moltes de les imatges realitzades en les Colònies de Picanya porten en el revers un segell de forma triangular i color verd on, en el seu interior, es llig *Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza*.

El cenetista Segundo Blanco González, ministre d'Instrucció Pública i Sanitat des d'abril de 1938, davant del gran problema de l'alimentació i educació dels xiquets evacuats en tot el territori de l'Espanya lleial, firmava des de Barcelona el 25 de maig de l'any 1938 una Orde per la qual es creava en les dependències del CNIE una Delegación de Levante que

¡A Levante!, 1937, Madrid, Mauricio Amster, 66 x 23'5 cm. ACE

absorbia l'anterior Delegación Regional de la Infancia Evacuada en Levante. Esta nova organització estava integrada per un Delegat General i cinc seccions: Residències, Abastiments, Economia i administració, Personal i orientació pedagògica i Sanitat, corresponent-li atendre els serveis de la infància evacuada en les províncies de Castelló, València, Alacant i Múrcia. També el Ministeri va crear la Delegación Centro Sur de la Infancia Evacuada amb residència a Madrid per a atendre les Colònies existents en les regions de Castella la Nova, Andalusia i la província d'Albacete.

Fora ja de les disposicions estructurals reflectides en *la Gaceta de la República*, un tema d'extraordinària importància van ser els diferents sistemes d'organització de les Colònies Escolars classificats per règim d'acollida, col·lectius i assistencials.

Colònies en Règim Familiar:

Xiquets i xiquetes, allotjats en famílies atesos en elles i escolaritzats pels mestres de la localitat o per altres anomenats per a tal fi.

Colònies de Xiquets i Xiquetes:

Distribuïts en guarderies, residències, colònies, llars, etc. organitzades per Sindicats, Partits i altres entitats antifeixistes, subvencionades o no per la República, amb mestres facilitats pel MIP.

Comunitats Familiars d'Educació:

L'assaig educatiu realitzat en El Perelló (València), dirigides pel pedagog Àngel Llorca amb la col·laboració de la mestra Justa Freire. Esta nova modalitat va ser triada pel MIP com a exemple i centre de formació per als responsables de les colònies.

Colònies en Règim Col·lectiu:

Organitzades i sostingudes per la República, encara que algunes d'elles foren apadrinades per organitzacions humanitàries estrangeres com a manifestació de la solidaritat internacional. Nosaltres aprofundirem en les Colònies en règim col·lectiu ja que les Colònies números 1, 2 i 3 de Picanya pertanyen a aquesta categoria.

A més de les Colònies dependents del MIP, trobem que organismes internacionals van intervingre directament en l'organització de Colònies, és així com Socorro Rojo Internacional, Solidaridad Internacional Antifascista, Brigadas Internacionales i associacions americanes, belgues, noruegues, sueques o franceses, entre altres, van organitzar les seues pròpies Colònies.

Una figura a banda fou la de l'apadrinament de Colònies del MIP per Comitès de països estrangers com la Federación de Organismos de Ayuda a la República Española (FOARE), de Buenos Aires, Argentina; Sindicat de l'Enseñament de la Universitat Lliure de Brussel·les. l'Union de Lliures Penseurs, a Bèlgica; Canadian Youth Committee to Aid Spain, a Canadà; Group of Gabriela de Janer, a Xile; Comité d'Égypte; Rodehulp i Hulp

*¡Evacuadlos!, 1937, Madrid,
Mauricio Amster. ACE*

aan Spanje, d'Holanda; Chicago Section Progr. Women's Concil de N.Y., Italian-American Committee, North American Committee i Social Service Workers Com. de N.Y., a Amèrica del Nord; Deu Norke Hjaelp Komute For Spania d'Oslo, en Noruega; Comité de Damas Pro Ayuda al Pueblo Español i Comité Pro Casas de Niños en la España Leal, a Uruguai. Les Colònies Escolars de Picanya número 2 i 3 estaven apadrinades per comitès d'Holanda i Amèrica del Nord respectivament.

També cal destacar les Colònies apadrinades per l'Exèrcit del poble, com és el cas de la Colònia de Picanya número 1, que estava sota la protecció del 2n Batalló Henri Vuillemin de la 13 Brigada Mixta Internacional "Dombrowski". Aquest Batalló estava compost majoritàriament per francesos.

Després de la investigació realitzada sorprèn la quantitat d'antifeixistes que estaven al costat del sentit comú pel que fa a la infància, els més fràgils i innocents.

En el pla de l'ensenyança, la guerra, en compte de produir un col·lapse, va servir d'estímul vigorós per a aplicar els sistemes d'educació nova que feia anys s'estaven assajant a Europa i Amèrica. Però per a dur-ho a terme es necessitava la col·laboració entusiasta dels mestres. La pedagoga Regina Lago García, escrivia en *El Magisterio Español*, el 23 de juny de l'any 1937:

Cada maestro en el momento actual no debería tener más que estas dos líneas de conducta: como antifascista la de ganar la guerra ya que el triunfo del enemigo supondría la negación de la cultura y como trabajador de la enseñanza la de dedicarse totalmente al cuidado de los pequeños.

Para nosotras la mejor producción de guerra, en la que debemos poner toda nuestra capacidad y competencia, es la rendida al servicio de los niños en las Colonias. Para plasmar nuestra victoria en la realidad de un mañana venturoso y feliz, los niños necesitan hoy de ti, maestro, y te esperan en nuestras Colonias Escolares.

Al novembre de l'any 1937, Regina Lago presentava un informe en francès —localitzat en l'AGA—, en l'àmbit de la conferència organitzada pel *Comité de Coordinación y de Ayuda a España Republicana*, realitzat a París els dies 20 i 21 de novembre. En ell va abordar les dades de l'organització i atenció a les xiquetes i xiquets evacuats. La quantitat corresponent a les instal·lacions per a Règim col·lectiu en Colònies Escolars, constituïdes fins aquesta data, fou de 159. Albergant un total de 12.027 colons. D'entre aquestes Colònies 115 es van instal·lar en llevant que van protegir 8.300 criatures.

8. De Madrid a València

El primer bombardeig a Madrid, a l'agost de 1936; el dolor de les mares davant de la barbàrie de l'aviació feixista, que assassinava innocents xiquets; la reflexionada decisió d'enviar els fills a València; ¡almenys que se salven alguns!; el viatge impensat, entre aventura i necessitat, l'alegria infantil per descobrir el mar; la incertesa del desenllaç de la guerra; l'assossegada sensació de tindre els xiquets fora de perill; el descobriment d'aprendre a conviure en llibertat; xiquets que per primera vegada van mirar la lluna des d'un espai obert sentint la pau del camp, de la naturalesa, les olors i colors de la vida. Totes aquestes sensacions i més es van viure entre pares i fills.

De la transmissió oral hem elaborat un text unificant d'ací i d'allà, records dels què van ser xiquetes i xiquets evacuats. Un text fet de retalls de moments viscuts, que hem pogut contrastar documentalment i que podríem titular *de les negres bombes a les daurades taronges*.

El viaje fue precipitado, la decisión de enviarnos a colonias había sido dura. Mis padres recibieron una carta del colegio y sí, nos apuntó. La madre no sabía bien qué ropa poner, aunque estábamos a principios de otoño, si la guerra no acababa necesitaríamos vestidos de verano. En dos días nos tuvo que preparar todo. La carta decía que teníamos que llevarlo en bolsas y marcar toda la ropa, cada una con nuestro nombre. No teníamos casi dinero. La organización de la evacuación partió del Grupo Escolar de la calle del Olmo, mis amigas también iban a ser evacuadas.

En la Estación del Mediodía había un sonido diferente al normal, los sollozos lo inundaban todo. La tristeza se juntaba con la esperanza de las familias de salvar lo que más querían, a nosotros sus hijos. Recomendaciones: haz caso a las profesoras..., no te separes de tus hermanas..., estudia..., pórtate bien..., escribe...

El viaje desde Atocha —pocos días después las líneas férreas fueron destruidas por los facciosos— fue largo, lento y pesado. Los asientos de los vagones, de madera, estaban llenos de chicas y chicos que queríamos llegar a un no se sabe dónde. Unos querían hacer pis, otros tenían sed, mis compañeras tenían hambre. La mayoría estábamos tristes. De repente la maestra empezó a cantar: Puento de los franceses, mamita mía, nadie te pasa. Porque los milicianos, mamita mía que bien te guardan. Madrid que bien resistes... Los lloros pararon y el hambre se fue. Así, poco a poco, llegamos a Valencia.

Salimos del tren, un grupo de gente, autoridades de la Comisión de Colonias, nos esperaban. Antes cogí mi pequeña maleta y vigilé no separarme de mis hermanas. En hilera cruzamos la calle Játiva y llegamos a un gran patio, el del Colegio Luis Vives. Allí nos clasificaron con cuidado de no separarnos. Nuestra cara era de alegría, por fin estábamos en un lugar donde las sirenas no se escuchaban, las casas estaban de pie y la gente caminaba con normalidad. En autocares nos llevaron a los Jardines de Viveros y nos dieron de desayunar. Luego nos fuimos a otro sitio y nos dieron bocadillos y después nos llevaron a otro sitio y nos dieron paella ¡Un arroz que estaba más bueno... buenísimo! y una naranja. Después del festín nos repartieron. Íbamos cogiendo los autobuses y nos dijeron el sitio donde nos iban a llevar, nos repartieron por pueblos cercanos a la capital. Alginet. Masanasa, Aldaya... a nosotras nos dijeron que nos correspondía Picaña y nos llevaron al tren.

—¡Qué alegría!

—¡Mirar cuelgan naranjas de los árboles!

—¡Esto es un campo de lechugas! ¿Eso son pimientos?

—La maestra dice que allí hay patatas... y también dice que estamos llegando.

—¡Ya estamos entrando en el pueblo!

—¡Qué verde y bonito está todo!

—¡Vamos a bajar del tren!

—¡Cuánto personal!

—¡Pero si hay música!

La gente nos miraba, hablaban raro..., nos llevaron al Ayuntamiento y allí estaba todo el pueblo reunido, nos recibieron con los brazos abiertos. Nos instalaron en casas particulares y en una nave habilitada como refugio de evacuados.

Como regla general en los pueblos se realizaba un bando, con el mensaje de la necesidad de atender a los evacuados, —personas que habían sido obligadas por la guerra a abandonar sus casas—, y refugiados, —ciudadanos sin recursos que, a consecuencia de la guerra, habían perdido sus bienes por culpa del ejército franquista—. El pregonero apelaba a la solidaridad de los vecinos para ayudar a las víctimas.

Xiquets refugiats a Algemés,
[1937]. BN

Hem realitzat diverses entrevistes als qui van ser xiquets i xiquetes colons, que van gaudir de l'hospitalitat de Picanya, entre ells hem de destacar l'amabilitat de les germanes Pascual, d'elles són les principals informacions orals sobre aquesta època. A continuació copiem una part, de diferents entrevistes, sobre els seus primers records en el poble.

Juana Pascual García (JPG) i Teresa Pascual García (TPG)

JPG: *—Pues la gente allí nos estaba esperando, todo el pueblo. Nosotras en Valencia no dormimos, dormimos ya en las casas que nos recogieron. Sí, sí, ya dormimos todos en Picanya, y me acuerdo que cuando pasó eso, cuando los niños empezaron a llorar...*

JPG: *—Y nos hablaban en valencià, empezábamos a llorar y nos decían: “no ploreu, pobretes”, y decíamos: “anda en qué nos están hablando”.*

JPG: *—Unos chicos empezaron a correr carretera abajo y la gente detrás a por ellos y los chicos corrían que se querían ir a sus casas. Pero bueno, por fin ya la señorita que iba con nosotros, ya los calmó, y entonces nosotras no lloramos, ni mi hermana ni yo, mis hermanas y yo, nada.*

TPG: *—Desde luego, nos recibieron con los brazos abiertos. Eso es verdad y se han portado siempre muy bien, todos los valencianos, muy bien, muy bien. Yo, como era tan pequeña, era la pequeña de la cuadrilla, todo el mundo quería llevarme a mí, pero es que mi madre le dijo a mi hermana: —oye, separaros nunca, adonde vayas tú, que vayan tus hermanas.— Y claro como todo el mundo me quería llevar a mí... pues mi hermana dice no, adonde vaya mi hermana, tenemos que ir nosotras. Pues claro como ya éramos tres, la gente, algunos claro... Y entonces el mismo alcalde dijo: bueno, pues veniros a mi casa, y nos tuvo allí hasta que se hicieron ya lo del hotel, lo del chalet.*

JPG: *—Sí, y yo, tres, mi hermana Carmen, mi hermana Tere y yo, y me acuerdo que no nos querían coger en ninguna casa a tres, nosotros decíamos, no, no, yo con mis hermanas, —no me quiten de mis hermanas, —decía yo, y mis hermanas agarraditas a mí y entonces nos cogió el teniente alcalde, porque claro, todas, solo podían coger a una, máximo a dos, porque no tenían sitio y nos cogieron a mis hermanas y a mí, eran los “Rochos”, los llamaban los Roig, Tenían el pelo muy rojo, colorao, que luego cuando hizo la mili un hijo aquí, estuvo en casa de mis padres.*

JPG: *—Cuando luego llegamos a la casa esa, pues me acuerdo no se me olvidará en la vida... Sí, en esa casa tenían a otros cogidos, unos refugiados que venían de por allí, de Cáceres, me parece que era, de Cáceres, sí, y eran una familia que tenían tres o cuatro hijos, y claro entonces tenían un pabellón y era allí donde los tenían a ellos, y nosotros estábamos con la familia, bueno pues, estábamos allí juntos, todos, pero cuando nos pusieron a cenar, nos pusieron esas sopa con las acelgas esas... algo que nosotras... mira no nos gustaban... cada vez que comía una*

cucharada se me caían unos lagrimones en la sopa y yo les decía a mis hermanas si nos van a dar de comer siempre esto, con lo bien que comíamos en mi casa... y nos decían: venga comed, comed, ¡anda que!, y empezamos a comer la sopa esa con el arroz y las acelgas, la sopa. No se me olvidará en la vida.

JPG.: —*Y luego allí, se cansaban, nos cansábamos todos, ellos y nosotros, y entonces había allí un cuartel... la mujer nos había explicado, que en Picanya había como un, no sé si era el casino, un almacén o un hotel, yo no sé... Y allí nos refugiábamos todos los niños, nos íbamos todos allí... como aquello era muy grande, teníamos camas y camas, y empezábamos a quedarnos allí los niños, algunos se quedaban más, pero ya todos queríamos estar juntitos y claro, nos daban unos vales de comida para que nos dieran de comer...*

JPG.: —*Entonces ya vinieron unos señores y empezaron a mirar los hoteles de por allí, y dijeron, mira todos estos niños vamos a poner camas allí, a poner todo en condiciones, todos estos niños para allí, y nos mandaron a todos allí, a todos, todos, nos fuimos todos...*

9. Notes sobre Picanya

La població de Picanya, molt pròxima a la ciutat de València, a l'Horta Sud, és un bell paratge que, en la dècada dels anys 1930, dedicava gran extensió del seu terme municipal a l'explotació de cítrics. El seu cens en aquell moment era de 2.288 habitants dividits en 1.101 homes i 1.187 dones. Un any després del final de la guerra la població va passar a ser de 1.367 hòmens i 1.422 dones, en total 2.789 habitants.

La República fou ben acollida, un poble de tradició liberal, laboriós i tranquil. En la premsa nacional de l'època són molt poques les referències que l'anomenen i quasi totes són anecdòtiques. El diari independent madrileny, *La Voz*, el 24 d'agost de l'any 1931, arreplega sota el titular *El descomunal concurso de sandias en Burjasot*, que Picanya participava en l'esdeveniment. El dissabte 28 de març de l'any 1932 la premsa catòlica *El Siglo Futuro*, diu que les dones de Picanya han assistit a Manises a una conferència titulada *La actuación de la mujer en la política*. En *El Sol*, el 11 de març de l'any 1932, se ressaltava que “*el vicario de Picaña, don Valeriano Costa Pérez, ha sido multado por hacer desde el pulpito campaña política arengando a los fieles para que se inscriban en los partidos de derechas y en contra de la República. El Gobernador Civil le impuso una multa de 500 pesetas*”. La mateixa sanció se li va tornar a aplicar un any després, per “*haber combatido desde el pulpito al régimen constituido*”. La notícia més important la trobem en el *Heraldo de Madrid*, el divendres 21 d'abril de l'any 1933, sobre la crisi tarongera i on Francisco Soler Fandos, advocat i representant de l'Ajuntament de Picanya, dóna la seua opinió aportant algunes mesures per a solucionar el problema.

En el CDMH, també hi ha algunes referències a Picanya. Ja iniciada la guerra civil, el 22 d'octubre del año 1936, el *Comité Ejecutivo Popular* autoritza confiscacions de vivendes a propietaris desafectes al règim republicà. Dies després, l'1 de setembre, es va realitzar l'Acta de confiscació del *Círculo Republicano Conservador*, en la Plaça Sant Josep número 2, realitzada pel *Sindicado de Trabajadores de la Tierra y Oficios Varios* de la UGT de Picanya (València). La *Agrupación Socialista* ocupava la planta baixa. El primer pis va passar a ser propietat del *Partido Comunista*, *Radio Picaña*. El mes de març de l'any 1937 és la data dels *Estatutos de las Sociedades de Trabajadores de la Tierra* de la UGT de Picanya, així com dels expedients d'ingrés, tenint una secció d'obreres, amb estatuts propis; Herminia Lázaro, secretària i Rosa Coll, presidenta, eren les responsables. D'aquest

mateix any hi ha informes del *Consejo Municipal de Picaña* i actes i autoritzacions de confiscacions realitzades pel *Comité Ejecutivo Popular*. Segurament algunes d'aquestes confiscacions correspondrien “als Horts”.

Per Decret del Ministeri de la Governació de 4 de gener de l'any 1937, es van dissoldre tots els Ajuntaments i Comissions Gestores existents constituïnt-se, pels governadors civils, *Consejos Municipales* en els què estaven presents tots els partits polítics del Front Popular, així com les organitzacions sindicals obreres. A Picaña, la constitució del *Consejo Municipal* va

Segell de l'Acta, 1937. AAP

tindre lloc el 31 de gener de l'any 1937 amb la presència de Vicente Escrivá Martí, Antonio Escrivá Martí i Vicente Císcar Sanz, en representació de la UGT. Cayetano Císcar Tordera, Eduardo Navarro Hernández i José Tarazona Alejos, en representació de la CNT. José Ricart Morella per la *Agrupación Socialista* i José Navarro Ángel pel *Partido Comunista*, quedant per designar el representant de *Izquierda Republicana*.

El 14 de juliol de 1938, amb la presència del senyor Matías Sanmartín, delegat del Governador Civil, s'anomena un nou *Consejo Municipal* en el què varia la correlació de forces dels partits polítics i organitzacions sindicals: Antonio Es-

crivá Martí i Cayetano Císcar Tordera, per la UGT. Dalmacio Sos Antonino i Enrique Iranzo Escote, per *Izquierda Republicana*. Pascual Vilanova Vázquez, pel *Partido Comunista*. Eduardo Navarro Hernández, per la CNT i Bautista Tarazona Martínez, per la *Agrupación Socialista*. Triant-se, per unanimitat, com a Alcalde-president del *Consejo Municipal*, a Dalmacio Sos Antonino, representant de *Izquierda Republicana*.

De la totalitat de les Actes de sessions celebrades en la Casa Capitular de Picaña, i gràcies a l'amabilitat de Mª Carmen García hem pogut examinar, del dia 21 de gener de 1936 al 29 de maig de l'any 1939, el llibre d'Actes conservades en l'Ajuntament. També hem consultat el conscienciós treball en 3 volums de José Royo Martínez, *Las Actas municipales del Ayuntamiento de Picaña*. A continuació ressenyem tots els acords presos amb relació als refugiats i colònies escolars:

Sesión del día 9 de febrero, 1937: Se acuerda facultar a la Presidencia para que pueda ordenar, con cargo al Capítulo de Imprevistos, pagos a refugiados y a evacuados.

Sesión del día 23 de febrero, 1937: Se acuerda interesar del Ministerio de Instrucción Pública que se cree en esta población una Colonia Escolar en el edificio de la Plaza Mayor nº 10, que reúne las debidas condiciones para ello, para instalar en el mismo todos los niños refugiados procedentes de Madrid, que están a cargo de la maestra responsable María Luisa Díaz Santos, toda vez que este consejo se ve imposibilitado de poder sufragar los gastos de manutención de los mismos, por carecer en absoluto de fondos en vista de haberse agotado.

Sesión del día 2 de marzo, 1937: Se acuerda instalar la Colonia escolar de niños refugiados de Madrid en el huerto de la viuda de Albiñana, Montesinos, Coll. Se dio cuenta de la comunicación de fecha 27

- de febrero último de la Consejería primera del Ministerio de Sanidad y Asistencia Social, acordándose designar el local del huerto de Federico Lis para instalar el colegio de hijos menores y huérfanos de milicianos con destino a un colegio nacional atendido por el Ministerio. Se acuerda por unanimidad, en cumplimiento de lo que determina la orden del Ministerio de Sanidad y Asistencia Social de fecha 20 de febrero último (Gaceta del 21), el alojamiento y manutención obligatoria de todos los evacuados que se encuentran en esta localidad entre los vecinos que comprende la relación formada al efecto de los cuales se harán cargo el domingo próximo sin excusa ni pretexto alguno, en evitación de exigirles las responsabilidades que haya lugar.
- Sesión del día 29 de junio, 1937: Se acuerda suprimir el Socorro que viene percibiendo el evacuado Manuel Rodríguez Pérez, por no disponer de fondos para dicha atención, el cual dejará de percibirlo el día 19 del próximo mes de julio.
- Sesión del día 8 de julio, 1937: Se acuerda restablecer nuevamente el Socorro a refugiados y evacuados que se consideren acreedores a ello y en particular a Manuel Rodríguez Pérez.
- Sesión de día 13 de julio, 1937: Se acuerda que todas las mujeres que se encuentren en esta localidad en calidad de refugiadas y evacuadas percibirán un socorro de 2 pesetas diarias, y 50 céntimos de peseta cada uno de los hijos menores de 6 años que vivan en su compañía, así como también los hombres que se hallen impedidos para el trabajo, siempre que se encuentren comprendidos en las disposiciones dictadas sobre el particular por el Ministerio de Trabajo y Asistencia Social. Acto seguido se acuerda que, para poder sufragar los gastos que originen los evacuados y refugiados, exigirá la prestación personal de conformidad con lo que dispone el artículo primero de abril de 1937 a cuyo efecto se faculta a la Presidencia para que forme la relación de las personas obligadas al pago de cuotas para dicha atención.
- Sesión del día 20 de julio, 1937: Se acuerda que con cargo al capítulo de imprevistos se satisfaga el importe del fluido eléctrico suministrado en los almacenes donde están instalados refugiados y evacuados.
- Sesión del día 19 de agosto de 1937: Se acuerda, por unanimidad, que para atender a los gastos de refugiados y evacuados se gire un reparto a base del General de Utilidades entre los vecinos de esta población que paguen de 50 pesetas en adelante anual sin que pueda exceder la cuota mensual del 6% del importe total de la misma, declarando exentos de contribuir a los vecinos que tengan en su domicilio refugiados o evacuados. Se acuerda que se publiquen los bandos oportunos haciendo saber al vecindario que en el plazo de 8 días se pasaran por secretaría de 9 a 13 horas, todos los que tengan personas procedentes de otras poblaciones que se encuentren en esta localidad, con el fin de extender las fichas correspondientes, en evitación de exigirles las responsabilidades a que haya lugar a los vecinos que no cumplan con esta obligación, así como también el personal refugiado y evacuado.
- Sesión del día 7 de septiembre, 1937: Se acuerda fijar en 1 peseta el importe de cada cartón de racionamiento con destino a sufragar los gastos de evacuados y refugiados. Se acuerda que con cargo al capítulo de imprevistos se gratifique con 25 pesetas a la refugiada Rosa Amado Olmos.
- Sesión del 21 de septiembre, 1937: Se acuerda socorrer con 2 pesetas diarias a la refugiada Rosa Amado Olmos, con cargo al capítulo de imprevistos, y que la interesada proceda con la mayor urgencia posible a la averiguación de su esposo.
- Sesión del 12 de abril, 1938: Se dio cuenta de la comunicación, fecha de 31 de marzo último, de la Dirección General de Evacuación y Refugiados de Valencia referente a la orden del Gobierno por la cual se está intensificando la evacuación de Madrid y Aragón, en la cual se asigna el cupo de evacuados a este

pueblo. El Consejo Municipal quedó enterado de la misma y acuerda facultar a la Presidencia para que a medida que las circunstancias lo requieran designe los locales que sean capaces para el alojamiento de evacuados.

Sesión del 3 mayo, 1938: Diose cuenta de la orden de la Presidencia del Consejo de Ministros, fecha 26 de octubre de 1936, con motivo de haber venido a esta población una expedición de evacuados por disposición de la Dirección General de Evacuación y Refugiados, y teniendo en cuenta de que no existe el Comité Local de Refugiados, el Consejo Municipal en virtud de las facultades conferidas por el párrafo 3º de dicha disposición, acuerda distribuir los evacuados entre los vecinos de la localidad en proporción a los ingresos que cada uno obtenga, dándoles la facultad de admitirlos o de abonar la cantidad de 2 pesetas por cada evacuado, mas un 50% de aumento, fijando en 15 días la obligación por cada vecino para un evacuado.

Sesión del 2 de agosto, 1938: Se dio cuenta de la orden de 11 de marzo de 1937 por la cual se dictan las normas para el funcionamiento de los servicios de evacuación y asistencia a refugiados. El Consejo Municipal, por unanimidad, acuerda que se constituya el Comité Local de Refugiados en la forma que dispone el Artículo segundo de dicha disposición y que se requiera a la Sociedad de Trabajadores de la Tierra (UGT) y Sindicato Único de Oficios Varios (CNT) para que en el plazo de 5 días designe cada una el representante que ha de formar parte del referido Comité.

Sesión del día 25 de octubre, 1938: Se acuerda por unanimidad nombrar vigilantes municipales con carácter interino y con el haber mensual a cada uno de trescientas sesenta pesetas a Mariano Madrigal Martínez y Pantaleón Navas Calaborra, evacuados en esta localidad a los cuales se les comunicará este acuerdo, con objeto de que tomen posesión del cargo dentro del plazo de tres días.

És evident que el *Consejo Municipal* va obrar sempre sota les directrius del MIP i en benefici dels més desfavorits, assumint en tot moment les normes dictades pel legítim Govern republicà. Els refugiats i evacuats estaven relacionats en llistats, junt amb les persones que els tenien allotjats, així com els que es van instal·lar en edificis municipals o cedits per particulars. Els noms que han aparegut en aquestes línies eren homes i dones del poble, les seues vides després de la guerra serien tema d'estudi. També és evident que la gran afluència de persones que van arribar a Picanya, que no es podien sustentar per ells mateixos, van causar problemes de convivència, sobretot quan van començar a disminuir els queviures junt amb l'agonia de comprovar que la guerra es prolongava sense tindre bones perspectives de triomf.

10. Les Colònies de Picanya. Els horts solidaris

En un principi, els xiquets i xiquetes refugiats a Picanya, es van instal·lar en cases particulars i de propietat municipal, com recorda José Gil Martínez, fill major dels què van ser casolans de l'hort d'Albinyana: “Els xiquets refugiats vivien en el poble, en famílies, inclús anaven a escola”. També Teresa Pascual rememora la seua estada en la població: “*Estábamos muy bien resguardados allí, Picanya muy bien, pero es que además la gente se deshacía, eso es verdad, y la gente que estaba como mi madre, por ejemplo, que estaban allí evacuadas, porque nos tenían a todos como si fuéramos una familia*”.

Al començament de l'any 1937 es van crear les Colònies Escolars. Prèviament va haver-hi un contacte directe amb el Comité Municipal. El pas següent fou la compra del material per a l'adequació de les vivendes junt amb una estadística de material adquirit: parament, llits, taules, cadires, etc. Aixovar: roba, tovalles, llençols, mantes, matalassos, mocadors, tovallons, etc. Material sanitari: farmacioles d'urgència, medicaments, primers auxilis, etc. Material agrícola i utensilis per als tallers, granja, hort... També es van atendre les necessitats dels colons, que no disposaven de vestuari adequat: vestits, calçat, calçatins, mitges... sense oblidar, per a la higiene personal, sabons i dentífrics.

No és presumptuós declarar que les Colònies Escolars de Picanya eren les més importants per al MIP. A les dades ens acollim, foren de les primeres que va crear la Delegación Central de Colonias. Consten en l'Acta de la Sessió del dia 2 de març de l'any 1937, del *Consejo Municipal de Picaña* que, entre altres coses, va acordar la instal·lació de les Colònies Escolars en els Horts de Tarongers, “*confiscados a los facciosos*”.

Els punts bàsics organitzatius prescrits per la Delegació Central de Colònies, “*para que en breve plazo, los niños evacuados y comprendidos en la edad escolar puedan ser atendidos debidamente*”, estaven complits amb els xiquets i xiquetes evacuats a Picanya. A més, van formar part de les expedicions que van eixir de la ciutat madrilenya en direcció a les Colònies recentment creades. Així ho va publicar el periòdic d'aquesta vila *La Libertad. Diario republicano independiente, órgano de expresión del Frente Popular*, el 16 de abril de l'any 1937:

La evacuación de Madrid. La evacuación de niños.

La expedición organizada por la Delegación de Evacuación que salió de Madrid el día 12 del actual con destino a Picaña (Valencia), compuesta de 26 niños, ha llegado a dicho lugar sin novedad, habiendo quedado instalados en régimen de colonia bajo la protección del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes.

Com un grup de colons estaven ja inscrits, amb les seues fixxes d'identitat familiar i reconeixement mèdic, a l'estar ja allotjats a Picanya, fou fàcil adaptar-los en les magnifiques vivendes dels horts.

Si per importància s'entén entitat o conseqüència, les Colònies de Picanya la van tindre. El diari de la mestra Justa Freire, –de la que parlarem més avant–, amb les seues contínues referències, els fullets, cartells, segells, fotografies, targetes, reportatges en premsa, la utilització de les seues imatges per a la realització de fotomuntatges i fins a pel·lícules ho demostren. Igualment foren apadrinades per organitzacions internacionals solidàries amb els xiquets republicans espanyols. En aquest sentit ressaltem una notícia, publicada pel *Partido Comunista*, apareguda el 16 de desembre de l'any 1937 en el diari madrileny *El Sol*, titulada *La Delegación de muchachas francesas, regresa muy satisfecha a su país*:

Regresó a Francia la Delegación de muchachas francesas que vino a España siendo portadora de un importante donativo de botes de leche condensada. Las jóvenes francesas han visitado varios establecimientos benéficos y las Colonias Escolares del Perelló y Picanya. En este último lugar fueron obsequiadas con una comida de despedida. Marchan muy satisfechas de la organización en favor de la población infantil de la España republicana y de las atenciones de que han sido objeto.

Les Colònies de Picanya foren unes Colònies tipus, que tenien una organització pedagògica modèlica. Colònies numerades com 1, 2 i 3, que en un principi tingueren com a procedència xiquets i xiquetes del barri de Lavapiés de la ciutat de Madrid, de la *Escuela Nacional del carrer del Olmo* i del *Grupo de las Escolapias*, prop de la plaça de Castilla.

Les Colònies Escolars eren conegudes pels xiquets i xiquetes per hotels, per a ells sinònim de luxe.

- La Colònia Escolar: Picanya 1, que correspon a l'Hort d'Albinyana, fou apadrinada per la XIII Brigada Mixta.
- La Colònia Escolar: Picanya 2, corresponent a l'Hort de Lis, va ser apadrinada per Holanda.
- La Colònia Escolar: Picanya 3, que correspon a l'Hort de Coll, fou apadrinada per Amèrica del Nord.

I ara anem a noves dades contrastades, els que ens ofereixen les fonts consultades en el AGA, en Alcalá de Henares:

Plànol de situació dels Horts, Picanya. AAP

Se celebra el día 11 de març de 1937, una reunió de l'equip organitzador de la *Delegación Central de Colonias*, composta per: José Martínez Aguilar, Francisco Blanco Mateos, Regina Lago García, Candelas Pascual Monje amb el seu director, Dionisio Prieto Fernández. Podem veure, a través de l'Acta conservada, el procés de creació de les Colònies de Picanya:

Instalación de colonias: Picaña

Después de un cambio de impresiones, se acuerda montar los 4 hoteles [en realidad fueron 3 las Colonias organizadas, tras nuestra investigación] a base de la organización corriente, o sea, un responsable en cada colonia y formando un grupo de estas de Picaña, instalar un Hotel Central en el que pudiera bajo la dirección de un responsable general, funcionar la parte de abastecimiento, botiquín, biblioteca, conferencias, etc. Este responsable debe ser hombre y persona con buena formación para que este grupo pudiera servir de tipo e incluso hacerse allí cursos de preparación de personal.

Blanco propone que, para activar lo de Picaña y no entretenerse con lo de la REVA, se trasladase allí Casimiro, el que está nombrado para Quart de Poblet. No queda esto aceptado porque Prieto afirma que es preferible siga en dicho pueblo gestionando para montar allí el otro grupo de colonias...

De les reunions mantingudes pel Consell, amb referències a les Colònies de Picanya reflectides en les Actes, hem localitzat una, la datada a principis d'abril de l'any 1937.

Acta del día 4 de abril de 1937

Sobre la expedición a Rusia de 50 niños que tiene preparados la Consejería de Madrid, se estima conveniente mandarlos venir y sino saliesen enseguida, establecerlos en Picaña.

Petición de ropa y calzado para Picaña

Visto el presupuesto del responsable de la colonia y en atención a que los niños proceden de "régimen familiar" y por tanto hace tiempo evacuados, están muy mal de ropas y calzados, en lugar de las 1.093 pesetas que pide se acuerda concederle, por el momento, 500 y observar si les da acertada aplicación.

Picaña. Dice Blanco, conviene reunir a todos los Responsables de estas Colonias para cambiar impresiones y fijar las atribuciones de cada uno con respecto a la Delegación y con respecto al Responsable General se le considere dentro de aquel grupo como representante directo de la Delegación para que la mayoría de las cosas las recibamos a través del mismo. También ha de prevenirles que D. Ángel Llorca tiene el propósito de instalarse allí unos días para estudiar la marcha y orientación de las Colonias de referencia.

Des del mes de gener de l'any 1937 a juliol de 1938, la mestra Inspectora-visitadora de les Colònies, Justa Freire, va escriure un diari –anotant apunts, cites i comentaris personals– que es conserva en la Fundació Ángel Llorca de Madrid, fons "Los viejos papeles", d'on triem les dades següents:

Día 30 martes de marzo 1937. A las 8 llegan —a El Perelló— 2 maestras de Picaña 1, (Mª Luisa Díaz Santos y Manuela Rodríguez) y están todo el día.

Día 5 lunes de abril 1937. A ordenar y arreglar cosas en Valencia. A Picaña con Regina y Prieto.

Día 7 de abril. Compras y pagos, y al Ministerio a decir a Regina que puedo ir a Picaña Mañana. A la estación de Jesús donde sale el tren para Picaña a preguntar horas de salida; salgo a las 7 y cinco, mañana.

Día 8 de abril 1937. Salgo para Picaña [Colonia número 1] a las 7 y llego a las 8, (retraso de tren). Comienzo a observar la actualidad. Desayunan y comen en 2 turnos. Para la hora de comer ya está todo dispuesto para comer en uno. He trabajado con los niños todo el día y he arreglado algo en el orden general de la casa. Día ganado. Entusiasmo en los compañeros. En las horas que no son de clase, canciones y recitados con todos los niños. Por la noche conversación de arreglo general de la casa con los compañeros.

Día 9 de abril 1937. Salgo por el campo un momento antes de las 7, hora de levantarse estos niños, el casero me saluda y me dice que los niños han sido otros el día pasado. Hoy procuro dar la orientación cultural que me es posible, dado que no hay encerados, ni papel, ni lapiceros. Las horas que no hago esto, recitaciones y cantos populares. Vienen los compañeros de los otros hoteles para ver mi trabajo por la mañana y por la tarde. Ayer procuré orientar el orden general de la casa y decorado, y hoy, la manera de actuar como maestra. Cada momento noto mas entusiasmo en los maestros.

Día 10 de abril 1937. No han consentido que me vaya. Telefoneamos al Perelló; Prieto no puede venir a buscarme y yo me quedo hoy sábado. Hace mal día. Ayer por la mañana bañamos a los niños en un regato de los que conducen el agua. Cuando están haciendo movimientos en el campo de deportes viene Regina con un fotógrafo y encuentran bonitos motivos. Los compañeros vinieron y marcharon con Regina a sus casas sin niños. Orden en la comida y por la tarde una excursión para buscar plantas y hojas de distintas formas. En el campo de deportes las clasificamos. Reunión después de cenar.

Día 15 de abril 1937, jueves. Trabajo todo el día —en El Perelló— con un maestro de Picaña, Mariano, marido de Manuela Rodríguez Martí

Día 11 de abril 1937, domingo. Salgo de Picaña a las 8 de la mañana y llego al Perelló cuando Don Ángel está saliendo.

Día 1 de julio 1937. A Campanar y encargos. Pienso ir a Picaña a las colonias. Llevo material.

Día 3 de julio. Con Don Ángel a la librería y a la una [de la tarde] salgo para Picaña colonia número 1. Llego después de arreglar lo del jabón que esta vez me cuesta mucho trabajo. Hoy no he comido mas que fruta por el camino. Comenzamos a trabajar, cantamos y recitamos por la tarde y tenemos una conversación sobre la guerra. Noto serenidad, orden y entusiasmo.

Día 4 de julio 1937, domingo. Sigo en la colonia número 1, que me han llamado. El baño, las canciones y recitados, llevan el día que se hace corto.

Día 5 de julio 1937, lunes. Sigo en la colonia número 1. Trabajo en clase con los pequeños: historia de un polluelo. Por la tarde, juegos organizados, canciones y recitados. Esta colonia marcha bien.

Día 6 de julio 1937. En la colonia número 3, desinterés, desdén y falta de pulcritud. Paso allí el día. Parece que no falta la buena voluntad pero sí la experiencia; no saben y alguna maestra hace menos de lo que puede y debe, según su orientación anterior. Procuró por todos los medios levantar esta colonia que tiene 29 niños y ha tenido 4 maestros.

Día 7 de julio 1937. En la número 1 trabajo con los mayores por la mañana en Ciencias, por la tarde hago una lección de recorte que oriente el hacer. Las tres maestras asisten con gran interés: siluetas de cosas conocidas. Cantamos, recitamos, charlamos: urbanidad

Día 8 de julio 1937. En la colonia número 3 todo el día. Trabajo lo que puedo. Organizo los trabajos de clase para mañana y tarde. Con un grupo de los 29 por la tarde una práctica y orientación del hacer manual, en general todos procuran aprender y presencian las cosas que hago con gran interés.

Día 9 de julio 1937. Salgo de Picaña a las 9 y llego al Instituto a las 10. Voy a cobrar y arreglo lo de la FETE. Voy al Ministerio y entrego a Regina nota de mi trabajo en Picaña. Me dice que los intelectuales irán por la tarde a El Perelló y llego a las 2. Está Don Ángel.

Día 3 de diciembre 1937, viernes. A Valencia para ordenar exámenes con Regina. Trabajamos consejo por la mañana, pero conviene que salga para Picaña número 2 por la tarde y salgo. Tengo que dormir en la casa número 1 y me quedo: hablamos, cantamos, recitamos y estamos después de cenar hasta las 10 y 1/2 mejor.

Día 4 de diciembre. A las 8 en Picaña 2. El responsable nuevo desorientado procura orientarse; su mujer le ayuda con interés. Doy órdenes y me encargo de los niños todo el día; comenzamos a quitar el estercolero y no se termina; es grande. Buena voluntad... niños desquiciados. Hablamos y el responsable toma sus notas: me da muy buena impresión: es amigo de Prieto, Alonso y Huertas y Emilio. Tiene deseos de trabajar y me parece la mujer un elemento valioso.

Día 5. Todo el día pendiente de que los niños y grandes actúen; las maestras jóvenes poco esfuerzan. Una se fue el viernes dejando solo al responsable, otra el sábado dejándome a mí... bueno veremos la manera de arreglar esto; los niños encajarán poco a poco: no hay que decir que cantamos mucho.

Día 6, lunes. El auto del Ministerio me viene a buscar a las 10. Ya he presenciado el orden de los cuartos y después del desayuno les hablo a todos. Una de las maestras imposible. A las 12 en El Perelló. Y por la tarde con las de los cursillos dibujo del natural y conversación sobre la metodología del dibujo en las comunidades.

Día 12 de enero 1938. Con Marciel Asier y la holandesa de Picaña 2, a Picaña 2 y 3, y después a Alborache. Comemos allí y por la tarde a Cuart de Poblet. Y ellos solo a Benimàmet. Viene María Victoria y le hablo de su asunto; me dice que vendrá dentro de dos o tres días y colaborará.

Día 17 de enero 1938. Vengo como puedo en un coche que quiere pararme. Pongo el telegrama que me indica M. Brachet para los niños de Castalla que se ha llevado el Campesino sin saber nadie nada, llego a las 10 y media. Pongo el telegrama, etc.... oficina nombramiento maestra Picaña 2. Charla con M. Brachet.

Día 8, martes de febrero. Por la tarde, a las 5, reunión del Consejo con Mogron. Acta nombramiento de responsable del Consejo, que recae sobre mí, de momento, otros asuntos de residencia y abastos y al llegar mi turno, las sirenas... Le doy a Correas una cuartilla del resumen de mi labor desde el día 31. A las 8 a casa.

Día 11 de febrero 1938. Oficina y oficina y responsabilidad. Don Rubén llamado para Barcelona y Malion y Jacinta... a ese paso me quedo sin maestros. Y dice Mogron que llamarán a todos los buenos para Barcelona... esa locura puede destrozar todo lo hecho. Y no llegan maestros, ni buenos ni malos y si llega uno cada 8 días, malo. Por la tarde primero a Picaña (denuncia) a las 7 allí. El ambiente perdido; las niñas mayores quizá influidas por las madres... ¿quizá parte de culpa las mayores? No consigo casi nada... y estamos con las mayores hasta las 11 noche.

Día 12 de febrero. A las 9 y media llego de Picaña sin conseguir nada. A las 12 y media a Benimàmet.

Día 12 de julio. Impaciencia en el ambiente, traslado colonias.

Días 13, 14 y 15. Igual, el 15 por la noche me dice Azucena que vaya a Murcia ha instalar colonias aunque lo creo impropio de mi cometido, obedezco y voy por cariño a las colonias en general.

Picanya 1

La Colònia, que va començar a funcionar el 8 de març de l'any 1937, amb 54 places —fou la quarta Colònia Escolar de la província de València per data d'obertura— es va instal·lar en l'Hort d'Albinyana, edifici principal construït l'any 1919, localitzat en la partida de la Pedrera. L'hort va estar confiscat pel POUM, fins que va caure en desgràcia i fou declarat il·legal pel Govern republicà, al maig de 1937. Una pintada és la prova de la seua expropiació. Després el rètol es va ocultar amb pintura blanca i es va escriure davall *Colònia Escolar número 1 de Picaña*. Els xiquets i xiquetes procedien de Règim Familiar, instal·lats a Picanya des de l'estiu de l'any 1936. La casa tenia interès no sols per les seues dimensions sinó a més perquè tenia telèfon, el número 17. Davant de la fatxada principal una bonica pinada va ser testimoni de les atencions educatives que rebien els xiquets. José Gil encara reté les imatges dels xicotets, xiquets i xiquetes jugant, dibuixant..., confeccionant un periòdic mural, fent classificacions de fulles o mirant una pel·lícula de Charlot, amb el seu personatge del vagabund. La Colònia estava apadrinada per la XIII Brigada Internacional “Dombrowski” que es va organitzar, al desembre de 1936. Un dels seus batallons “Henri Vuillemin”, estava compost per brigadistes de nacionalitat francesa i va ser anomenat així en memòria del jove comunista mort en les revoltes parisenques de febrer de 1934, donant nom a esta Colònia. El que es reflecteix en *El Magisterio Español* datat en juny de l'any 1937:

Esta colonia de Picaña, número 1, ha recibido ya el primer envío de pesetas del 2º Batallón H. Vuillemer, de la 13ª Brigada Mixta. Ejemplo digno de imitar. Aunque la cantidad fuera menos considerable —siete mil doscientas ochenta y cinco pesetas— destacaríamos el hecho con idéntico entusiasmo. Porque no es la cantidad sino la cualidad que el Ejército de la República se empeña en obras de carácter cultural. Es la España del trabajador en la que no habrá clases ni castas; sí una rica colaboración efectiva de todos los brazos activos en la obra de reconstrucción que a todos incumbe...

Amb data 31 de gener de l'any 1938 estaven acollits en aquesta Colònia 45 colons, dels quals 19 eren xiquets i 26 xiquetes, amb edats compreses entre els 5 i 16 anys, —encara que la gran majoria eren xicotets—. A continuació transcrivim una carta enviada per alguns dels colons en resposta al solidari donatiu:

*Carta de los niños
Picaña, 16-6-1937*

Compañeros de la XIII Brigada, héroes de la libertad de España: Nos han dicho nuestros maestros que queréis apadrinar esta colonia, y por eso es el objeto de escribiros, en gratitud de vuestra obra y contaros la vida que hacemos en la colonia. Hasta hace dos meses hemos vivido en régimen familiar en esta pueblo llamado Picaña; ahora estamos en una finca que está pintada de azul y es muy bonita, situada en las afueras del pueblo, que tiene a la entrada un pinar muy bonito y un campo de tenis y una piscina, donde nos bañamos todos los días; también tiene mucha flores y frutas. Entre el maestro y los niños hemos plantado, en

un campo que nos han cedido, un trozo de terreno en el cual hemos plantado judías, tomates, pimientos, melones y sandías.

Aquí nos juntamos 48 niños y niñas y nos queremos como hermanos.

Somos todos de Madrid y vivimos todos en el barrio de Lavapiés, que es de los más castizos de Madrid.

Nos levantamos tempranito, desayunamos y después jugamos un poco y nos ponemos a dar clase. Cuando terminamos de dar clase nos bañamos y después hacemos ejercicios de gimnasia y jugamos hasta la hora de comer; a continuación hacemos el reposo en la cama; cuando tocan el pito nos levantamos, nos vamos al cuarto de aseo y nos arreglamos. Cuando estamos todos arreglados, nos bajamos a la pinada y damos clase de costura; a las cinco, que es hora de merendar, recogemos la costura y merendamos; luego nos vamos al campo de tenis a jugar hasta la hora de cenar; al mismo tiempo de cenar oímos el parte de guerra que nos entusiasma mucho cuando da buenas noticias.

Nos acostamos hasta la mañana siguiente, que hacemos las mismas cosas.

El responsable de la Colònia al juny de 1937, era Mariano Campos, que comptava amb l'ajuda de les mestres Manuela Rodríguez Martín —al maig l'any 1938 va ser la directora d'aquesta Colònia— i Gloria Velasco Fandos. Disposaven d'una Auxiliar Docent, Estrella Campos Domínguez. I com a personal de serveis estava María Franco Cantos, la cuinera; Valentina Sánchez Sánchez, s'ocupava de la costura i planxa; i la bugaderia estava a càrrec de Maurícia Martínez Plaza. Un altre dels responsables fou Fermín Corredor Lebrón.

Amb el número de registre 51/21120, en l'Arxiu General de l'Administració, hi ha una Carpeta: *Asunto Correspondencia Roja, 1938-1939*, que conté uns fulls amb el segell del MIP i Sanitat, CNIE. En ells es comunica la invitació a les mares madrilenyes a visitar les Colònies Infantils situades pròximes a València. La premsa es fa eco de la notícia i publica aquest fet el dissabte 12 de març de l'any 1938.

Colònia escolar Picanya número 1, 1937. BN

“La Comisión de madres madrileñas... se muestra altamente satisfechas...” “En una de las Colonias —probablemente Albinyana—, dicha comisión saludó a una Delegada del CNIE...” Com anècdota trascrivim un escrit del CNIE, resolen un conflicte que havia sorgit en aquesta Colònia:

Tengo el honor de comunicarle que, con relación a la denuncia presentada en esta Consejería sobre la Colonia de Picaña nº 1, el Consejo en reunión celebrada ayer, ha acordado: 1º que las niñas no deben lavar ni realizar tareas no exigidas para su formación; 2º que el director debe vivir en la Colonia asumiendo por entero la responsabilidad de su funcionamiento y, 3º que se esta estudiando por el Ministerio la formula de canalizar las actividades de aquellos chicos que han rebasado la edad escolar hacia actividades al margen de la vida de las colonias, y en tanto no cabe adoptar ninguna medida en el sentido de excluir a determinadas niñas de la convivencia con sus compañeras.

Barcelona, 23 de marzo de 1938.

El consejero,

Señora delegada de Personal y Orientación Pedagógica de Valencia

L'amabilitat dels propietaris de l'Hort d'Albiñana que, un solejat diumenge de maig del 2010 ens van obrir sa casa per a parlar de l'època republicana, varen contar que feia un parell d'anys va arribar un matrimoni demanant visitar la casa dels seus feliços records d'infància, —també va passar això en l'Hort de Lis—. Ens van comentar que l'interior, després de la guerra, va quedar destrossat, amb el sòl esquerdat per les botes dels soldats. Els mobles trencats i desapareguts, però que es van conservar les imatges religioses d'una Mare de Déu i un retaule de ceràmica, un Sant Rafael que en guerra taparen amb un llençol. La casa i l'horta estaven abandonades. Quan van entrar de nou, hagueren de fumigar-ho tot. Posteriorment José Gil ens va puntualitzar que el Sant Rafael va estar cobert per un cartell republicà i que la Verge la va ocultar sa mare. També van cuidar zelosament tot allò relacionat amb el valor sentimental dels seus propietaris.

Hort d'Albinyana, 2010, Víctor Benavides. ACE

Picanya 2

Aquesta Colònia va començar a funcionar el 13 d'abril de l'any 1937, amb 74 places —és la setena Colònia Escolar de la província de València per data d'obertura— es trobava situada en l'Hort de Lis, edifici principal construït l'any 1927, també localitzat en la partida de La Pedrera. Estava apadrinada per Holanda, a través de l'associació Hulp aan Spanje, (HaS) d'Amsterdam, integrada en l'Office International pour l'Enfance. L'edifici era conegut com l'Home Holandais. El comitè d'ajuda Has es va fundar a l'agost de 1936, editant milions d'octavetes i manifestos de suport als refugiats espanyols. Al març de l'any 1937 van reunir 210.000 florins que van servir per a enviar menjar, medicines, etc. a l'Espanya republicana; també van enviar metges i personal sanitari.

Com a propaganda per a sensibilitzar a l'opinió pública del seu país editaren l'any 1937 el fullet de 27 pàgines —que copiem íntegrament com annex— Een veilig fugiu voor het spaanse kind. Picana. Picanya, Una casa segura per al xiquet espanyol escrit per la cèlebre intel·lectual holandesa Annie Romein-Verschoor. D'aquest fullet hem pogut llegir entre altres coses:

La Colonia holandesa se encuentra junto a otras dos en Picanya (cerca de Valencia) este establecimiento aloja a 65 niños. Una enfermera, Zr. Feed Van Dordrecht, fue enviada para supervisar la higiene y atender a los enfermos que pudieran tener.

Colònia escolar Picanya número 2, 1937. AGA

Uns mesos després, aquesta infermera fou reclamada per atendre també a les altres Colònies de Picanya, i ella per humanitat va accedir:

Estoy muy ocupada en este momento —escribe el 20 de diciembre del año 1937—, en esta casa tenemos a cinco niños con una enfermedad de la piel, que están separados del resto de los niños, a quienes hay que poner crema todas las noches; además de esto tengo que poner inyecciones a otros cinco niños y entre las tres Colonias tengo diariamente más o menos a 35 niños a los que debo de tratar (ojos, orejas, heridas, etc.). Si los tuviera a todos juntos, sería mucho más rápido pero ahora tengo que ir de una colonia a otra...

Les germanes Pascual, conten meravelles de les atencions que rebien d'ella. *“Nos trataban muy bien. Eso sí. Sobre todo la mademoiselle, esa era: ¡vamos! Yo estaba siempre con mademoiselle y mi hermana Tere, hasta cuando venían los bombardeos para bombardear los barcos que nos traían comida... mi hermana corre que corre a la cama de mademoiselle y decía que le estaba esperando y se acostaba con ella”*. I continua recordant, *“era enfermera, mademoiselle Feed se llamaba. Al principio hablaba mal el español, pero ya empezó, ya empezó a hablar mejor”*.

Amb data 31 de gener de l'any 1938 estaven acollits 59 colons, dels quals 31 eren nens i 28 nenas, amb edats compreses entre els 5 i 14 anys. El responsable era Rufo Sánchez Martín —anteriorment havia segut el mestre Casimiro Martín— que contava amb l'ajuda de les mestres Mª Rosa Romo Baquedano i Rufina Victòria Martín Pérez, neboda del responsable, sent Auxiliar Docent, Julita Salas de Eguía.

Les respostes de Juana Pascual García (JPG) a la pregunta: i en la vida diària ¿què feies en la Colònia?

JPG —*Pues nada, nos levantábamos por la mañana, nos duchábamos, y nos íbamos, hacíamos las camas, y nos íbamos a desayunar, allí todos desayunábamos, y después de desayunar, nos íbamos al jardín, y ya nos tenían preparados con una pizarra, y nos daban clases, pero vamos una clase muy, como podían, porque no había otra cosa más, y luego hacíamos la gimnasia esa, pero la hacíamos cuando vino mademoiselle...*

JPG —*Íbamos a la piscina, jugábamos al corro o jugábamos a muchas cosas jugábamos.*

¿Cómo estaban distribuidas las habitaciones?

JPG —*Los chicos dormían en un lado en un lado, en un salón y teníamos camas, en dos lados, un montón de camas.*

¿Ibais de excursión?

JPG —*Al llevarnos a Valencia, a lo primero de llegar a allí, nos llevaban a la playa, llevábamos comida, nos hacían croquetas, nos comíamos las croquetas, unas croquetas que rebozaban con pan rallado.*

JPG —*Eso sí, nos llevaron a ver el mar y barcos, unos barcos que había, pero eso fue a lo primerito, después ya no podíamos, que venían a bombardear, tocaban las sirenas, y venían a bombardear y tiraban los barcos, los traían de, no sé si eran de Holanda o no sé de donde los traían, para los niños, nos traían esto, bacalao, traían una tonelada de bacalao*

Hort de Lis, 2009, Víctor Benavides. ACE

y vino un bombardeo, cuando estaban los fardos ya para la grúa, los traían, tiraron una bomba y ya al agua, y se pudrieron todos, y nos quedamos sin bacalao, los niños estábamos esperando el bacalao rebozadito, nos lo contaban los cocineros, la cocinera: os vamos a hacer un bacaladito que veréis...

¿Estuviste siempre en la Colonia de Lis?

JPG- Me dijeron, junto a otra niña Mercedes Navarro y yo, que nos llevaban a Onteniente.

Te lo voy a explicar, cuando alguna chica empezaba ya con la regla, la separaban, porque allí había chicos también mayorcitos y para que no ocurriera nada, pues por eso. Luego entraba en el puesto de..., salían unos y entraban otros, ese fue el motivo...

¿Y os llevaron a vosotras, quien os llevó?

JPG –No, vinieron a recogernos, a Valencia, vinieron a recogernos y allí en Onteniente, estrené otro señor hotel, no sé de quién sería, y allí nos llevaron a todos, nosotros, más todos los otros niños que nos juntaron. No tenía ganas de comer, me faltaba el desarrollo y allí desarrollé, en Onteniente desarrollé.

Carmen Bernal fou una de les joves cuidadores que van acompanyar els xiquets i xiquetes els 174 quilòmetres que separen València d'Ontinyent, ella recorda que, per encàrrec d'Azucena Pérez Pont, —directora tècnica dels serveis generals de residència i evacuació, personal i orientació pedagògica i inspecció de Colònies quant a instal·lació, organització i labor pedagògica—, i junt amb Consuelo Montesinos, amiga i companya en l'Institut Obrer de València van realitzar el viatge amb els colons fins eixa població.

Un dimarts de juny de l'any 1938, el diari *La Vanguardia* publica una ressenya notificant: *Holanda se solidariza con la España democrática*. “Días pasados tuvo efecto un importante acto de ayuda a la República española, organizado por la Comisión de Rotterdam. Pocas fechas antes celebraron un acto de la misma naturaleza, en Amsterdam. Tanto en uno como en otro acto reinó el mayor entusiasmo, y el pueblo holandés tuvo ocasión de demostrar con importantes colectas su solidaridad con la España democrática”. El dijous 8 de setembre de l'any 1938, el mateix diari apunta unes declaracions de la delegació holandesa que visita Espanya. “La causa de la República española merece el apoyo y el cariño de todos los verdaderos cristianos”.

Vermoedelijk van Cas Oorthuis, [1936-1937]. IHS

Queviures de Amsterdam per a les Colònies, 1937. W. Fortuin. IHS

Picanya 3

La Colònia va començar a funcionar el 24 d'abril de l'any 1937, amb 44 places –és la novena Colònia Escolar de la província de València per data d'obertura– es trobava situada en l'Hort de Coll (edifici principal construït cap a 1920), localitzat en la Partida del Canyaret. En el AGA hem trobat, després de revisar, una a una, les fitxes corresponents als colons dirigits a aquesta Colònia, en ella es descriuen les dades més importants dels xiquets. Són fitxes de cartolina roja, grandària vuitena. Entre elles destaquem les quatre de les germanes Cillero: Gloria (13 anys), Lola (14 anys), María (10 anys) i Rosa (7 anys). La registrada amb el número (09) 17.12 51/21108, correspon a Gloria:

Junta Delegada de Defensa de Madrid

Comité de Auxilio del Niño

Apellidos: Cillero Durango

Natural de Madrid

Presentado por: su madre, Crisanta

Pasa a: Guardería Infantil del Ministerio de Instrucción Pública

En Picaña

Fecha, 12 de abril de 1937

Nombre, Gloria

Edad, 13 años

Evacuado a: Picaña (Valencia)

Aquesta Colònia, estava apadrinada per l'organització nord-americana North American Committee to AID Spanish Democracy, amb seu en *New York*, pertanyent a l'Office International pour l'Enfance. L'edifici de la Colònia era conegut com la *Mc. Connel Home*. Va ser l'organització d'ajuda a l'Espanya republicana més important dels Estats Units. Per a fer constar la seua rellevància recordem que va encarregar i sufragar pel·lícules, en suport a la causa republicana, tan significatives com *Hearth of Spain* (Herbert Kline i Geza Karpathi, 1937) i *Return to Life* (Henri Cartier-Bresson i Herbert Kline, 1938).

Amb data 6 de maig de l'any 1938 estaven acollits 44 colons, dels quals 21 eren xiquets i 23 xiquetes, amb edats compreses entre els 6 i 14 anys. La responsable de la Colònia era Ángeles Blanco que comptava amb l'ajuda de les mestres Carmen Tosquera Garrido i Concha García Hernández. Disposaven de dos Auxiliars Docents, José Cuartero García i María Armero Soler (al gener de 1938, figurava Amalia Salas de Eguía).

Colònia escolar Picanya núm. 3, 1937. AGA

Hort de Coll, 2009, Víctor Benavides. ACE

Datat el dia 15 d'abril de 1938, la premsa lleial va publicar una nota del Ministerio de Instrucción Pública y Sanitat, agraint la donació del North American Committee to AID Spanish Democracy, que havia regalat al CNIE un camió de 5 tones per a distribució de queviures. En la Colònia número 3, estaven els xiquets més majors, com ho demostren les fotografies recuperades. El colon Ramón Martínez Gahete ens va transmetre la seua vivència com “*una experiencia inolvidable de su estancia en Coll*”, i els seus

records fabulosos “*de la paella, de la piscina en verano, de las naranjas, variedad californiana*”. També ens va parlar de l'amabilitat del professor d'Història Sr. Borrego que junt amb la seua dona Elvira, els atenia quan anaven “*los chicos mayores*” en tren a l'Institut Lluís Vives de València, a acabar el cinqué curs de Batxillerat. Recorda a diversos dels seus companys i amics, entre els més apreciats, els germans Cuadrillero Castrillo i manté un afectuós record cap a Armando Miaja Casielles, nebot del General Miaja. Concloent la nostra conversació amb la sentència que “*viví una vida que habría cambiado todo*”.

JUNTA DELEGADA DE DEFENSA DE MADRID
Comité de Auxilio del Niño

Apellidos Fernández García Nombre Antonio
Natural de Madrid Edad 12
Presentado por su padre Manuel Fernández Muela
Cabeza, 19 - 3ª. interio - izquierda
Internado en _____
pasa a la Guardería del Ministerio de Inst. Pública en _____
pasa a _____ en _____
pasa a _____ en _____
evacuado a PICANA - Valencia 25 ABR. 1937

Fitxa de Antonio Fernández García, 1937, (09) 17.12 51/21108. AGA

11. Una llar en les Colònies

La necessitat de normalitzar la vida dels xiquets, defensar la seua salut, assegurar la seua ensenyança i influir en la seua conducta i educació, era l'objectiu. Aconseguir que xiquets i xiquetes, separats del medi familiar per causa de la lluita, tingueren una llar lluny de la guerra, en un ambient idoni, grat i acollidor, que neutralitzara els efectes perturbadors per aconseguir una eficient formació, de qui pocs anys després de la guerra serien els ciutadans i ciutadanes lliures i progressistes, va ser el desig de la República. Tot estava encaminat per a això. El pensament era l'idoni, les circumstàncies, en tant que el transcurs de la guerra anava sent negatiu, va ser la llosa perquè la utopia no s'acabara d'aconseguir.

És ben cert que les Colònies Escolars de Picanya van complir la seua funció. Durant un temps els seus colons van disfrutar de les millors condicions perquè l'ideari de la República sobre la infància es complira. Una delicada etapa de l'educació que asseguraria els fonaments d'una nova humanitat. El règim educatiu de les Colònies va oferir una magnífica ocasió d'aconseguir aquests propòsits, sota una direcció experta que va posar passió en el projecte.

En la revista *Hora de España*, número 4 de l'any 1937, anomena a Justa Freire que va escriure *La escuela hogar*, paraules que resumeixen, a la perfecció, la definició de la política en les Colònies Escolars.

I els xiquets van respondre, no els feu difícil afrontar el desenvolupament de la guerra, se sentien protegits en les Colònies. Va ser un període important en les seues vides, una etapa que els va formar el seu caràcter lluitador, com hem comprovat a través de les entrevistes realitzades. Ells, en les Colònies, havien de ser feliços i ho van ser. Les característiques dels Horts, dotats d'espais que proporcionaven certa autonomia als colons per a desenvolupar-se en llibertat, però sempre sota la supervisió dels mestres, van ser part de l'èxit en la convivència diària.

L'arribada dels xiquets a la Colònia. Assegut, primer per l'esquerra Manuel Lázaro Tello, fill des casolans de l' Hort de Lis. 1937. BN

a) Organització administrativa i pedagògica

El MIP era l'eix que vertebrava les normes establides per la Delegació de Colònies. Aquestes normes anaven encaminades a l'organització en tots els aspectes. Començant per l'evacuació i recepció dels colons, fins a la seua instal·lació en les Colònies Escolars permanents. L'estructura comprenia, des de l'adquisició dels primers queviures: comestibles, vegetals, conserves... fins als combustibles necessaris per a la calefacció, cuina i transport. Compra de material escolar: Pissarra, llibres, paper, plomes, clarions de colors... i el personal necessari, des dels docents fins als auxiliars, majoritàriament femenins. Totes aquestes necessitats es concreten en el quadre següent que correspon al règim administratiu.

ORGANIZACIÓN RÉGIMEN ADMINISTRATIVO

Creación del tipo de diferentes Colonias.

Plantilla tipo de personal para funcionamiento de cada Colonia.

Régimen de alimentación.

Sistema de abastecimiento.

Tipo de presupuesto diario por cada niño comprendido alimentación, limpieza personal y trabajos mecánicos (cocina, lavado, cosido, limpieza, etc.)

Colons jugant, 1937. AGA

Tipo de estados diarios de gastos de alimentación.

Tipo de estados, justificar compras realizadas diaria y mensualmente.

Tipo de estados justificar existencia material y víveres.

Ropas y calzados.

Material sanitario.

Estadística de gastos por cada Colonia.

Estadística de gastos generales sobre Colonias.

Inspección e instrucciones sobre el mecanismo del Régimen administrativo.

Les dificultats per a obtenir tot el que és necessari per al funcionament normal de les Colònies de Picanya —i en general de tots els col·lectius escolars—, eren màximes. Si en l'actualitat plantejar l'organització d'una Colònia Escolar és una tasca àrdua, la idea d'organitzar-les a gran escala, dins d'una confrontació bèl·lica, passaria a ser una labor de magnitud extraordinària, però la República ho va aconseguir i d'una forma reeixida. Això sí, comptava amb una plantilla de mestres amb vocació, majoritàriament formats en l'ideari de la Institución Libre de Enseñanza, per la qual cosa l'organització del règim pedagògic va ser viable. Les dificultats, com és comprensible, es van multiplicar en el transcurs de la guerra i Picanya no fou l'excepció.

ORGANIZACIÓN RÉGIMEN PEDAGÓGICO

Tipo de personal pedagógico para cada Colonia.

Selección e instrucción del personal pedagógico de Colonias.

Régimen pedagógico para “Escuela en la Colonia”.

Régimen pedagógico para “Escuela fuera de la Colonia”.

Contacto con los organismos locales que puedan solucionar el aspecto “Escuela fuera de la Colonia” (doble de clases en locales, etc.).

Régimen de vida para todas las horas del niño (higiene, juegos, clases, etc.).

Régimen de permisos y funciones del personal pedagógico.

Régimen de cuidados pedagógicos a los que vivan en “colocación familiar”.

Estadística de todos los maestros que colaboran en Colonias.

Les instruccions del personal docent i auxiliar de les Colònies Escolars procedien de la Direcció General de Primera Ensenyanza. L'esperit que es volia aconseguir dels docents i la resta de col·laboradors, en la tasca d'humanitzar les circumstàncies per les quals passava la infància, està perfectament descrit en la primera circular publicada pel Ministeri de Instrucció Pública y Sanitat, CNIE, datada a València, al gener de l'any 1938, dirigida a les Colonias Escolares de la Infancia Evacuada i que reproduïm en la seua totalitat per la seua bella fractura i intencions:

Las circunstancias han hecho que la dualidad familia-escuela se haya reducido para muchos miles de niños a la unidad Colonia Escolar, que es a la vez familia y escuela, comunidad familiar de educación.

Las instrucciones publicadas para el mejor cumplimiento del Decreto de 28 de junio de 1937 y de la Orden del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad de 24 de agosto así lo reconocen con toda claridad. Las Colonias Escolares son a la vez familia y escuela y en ellas ha de realizarse una obra de educación total.

El grupo de personas que constituyen una Colonia tiene una sola y única misión: educarse. Educar es educarse. Nadie puede educar sin que a la vez se eduque. La Colonia es una casa de educación, una familia eventual constituida con elementos de muchas familias naturales, que las circunstancias han reunido, y que el Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad dirige con el fin de realizar una obra de educación tan completa como sea posible.

Educación son hábitos. Los hábitos son producto del ambiente en que se vive. En ninguna parte como en las Colonias Escolares organizadas por el Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, que ha puesto al frente de ellas personas cuya misión es la educadora, puede encontrarse tan facilitada la creación del ambiente educador.

Este ambiente exige limpieza, orden, buen gusto, confianza, respeto mutuo, laboriosidad, convivencia, acomodamiento a las circunstancias, austeridad. La creación de este ambiente corresponde a los educadores cuya actividad ha de darse en función de la actividad de los educandos, con los que han de convivir para llegar a conocerles y lograr que su capacitación tenga todo el alcance que sus posibilidades naturales consientan. El aseo personal, la lim-

Estudiant a l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

pieza general, el orden, la belleza y la alegría de la casa; el cultivo de la conversación sencilla, afectuosa, cordial, culta, sin pretensiones; de las buenas maneras, de las buenas lecturas, de los mejores cantos y de la mejor música; de la contemplación de la naturaleza y de las mejores obras de arte, si la ocasión se ofrece; del trabajo manual desinteresado y del utilitario y del aspecto artístico que en todos, hasta en los más rudos, se encierra; de los acontecimientos de cada día, locales, nacionales, internacionales, han de merecer al educador inteligente, delicada y discreta atención como manantiales inagotables de motivos educadores.

A la hora convenida, toda la Colonia está en pie: maestros, niños, personal de cocina, personal de servicios generales y especiales. Los maestros están en todas partes, dejan hacer mientras se hace lo que debe hacerse, intervienen en el momento preciso y en la medida justa; los niños levantan sus camas, las dejan airear, las hacen, se lavan, se duchan, barren, limpian, ordenan las cosas, preparan la mesa, desayunan, se dedican a sus tareas escolares, intervienen cada uno en la medida de su edad, de sus conocimientos, de sus posibilidades, de sus gustos en las cosas de la casa, ponen las mesas, comen, levantan las mesas, reposan, vuelven a sus tareas escolares, pasean, juegan, asisten a la biblioteca, se entretienen con sus juguetes educadores, cenan, organizan entretenimientos cultos después de cenar, se acuestan siempre en relación con sus maestros que en todo el hacer de los niños han de procurar su educación. Donde hay niños hay maestros. Las primeras personas que los niños ven al abrir los ojos por la mañana y las últimas que ven al cerrarlos por la noche son a sus maestros.

En el desayuno, en la comida, en la cena niños y maestros se encuentran alrededor de la mesa para sentarse y levantarse al mismo tiempo, para conversar, recitar, cantar en las sobremesas. Son los niños los que cortan el pan, los que sirven el agua, el café, el chocolate, etc., todo ello con finura, con limpieza, correctamente. Durante las comidas se habla: cada niño con sus vecinos, muchas conversaciones y ninguna de ellas estorba a las demás; una sola conversación general iniciada o recogida por los maestros que dirigen, intervienen, animan, reprimen, derivan, cortan.

Toda la vida colonial, absolutamente toda, tiene finalidad educadora, y esta finalidad se acentúa en las horas especialmente destinadas a la adquisición de aquellos conocimientos que se estiman hoy imprescindibles para la vida individual y colectiva. Estos conocimientos se compendian en unas determinadas materias que el Estado ha hecho obligatorias y que fundamentalmente son lenguaje hablado, escrito, dibujado, manual, sensorial, cerebral y se encuentra en todos los momentos de nuestra vida y no hay sino saber aprovecharlos, y para ello, nada se ha creado hasta ahora como las Colonias Escolares, Comunidades Familiares de Educación, que son familias y Agrupaciones Familiares, organizadas con el propósito de realizar una obra de educación total, aprovechando las actuales circunstancias.

El maestro habla, dibuja, escribe, lee, recita, canta para que su hacer se transforme en el hacer de los niños y alcance en cada uno de ellos la amplitud y perfección que consientan sus condiciones personales en los varios momentos de su vida. Y para la actuación se tiene la realidad, toda la realidad, la que es, la que fue y la que será; la de cada uno, la de cada casa, la de cada pueblo, la de cada nación, la de la tierra, la del Sistema Solar, la de la Vía Láctea, la de todas las nebulosas, la universal. Y en toda la obra, notas comunes: belleza, alegría, confianza, deseo de hacerlo cada vez mejor, superación. Y el maestro sugeridor de toda la obra, exacto cumplidor de su deber, está siempre en el momento preciso en el lugar oportuno; conocedor del niño, de cada niño y de la realidad que el niño vive, trabaja cada día según la manera de manifestarse esta realidad en la cual están contenidas todas las materias escolares, que en el hacer del maestro y del niño son observación y expresión: conversación, dibujo, escritura, lectura en sus manifestaciones más elevadas. El canto y la música son emoción y belleza; y los ejercicios físicos, corrección, elegancia, buenas maneras, disciplina. El trabajo manual está en la totalidad del hacer de la Colonia y se manifiesta en ella por la limpieza, el orden, la economía y el saber vivir; y el niño, por la perfección de todas sus facultades.

Las Colonias escolares son familia y escuela, familias que se proponen, se ha dicho y se repite, una obra de educación lo más completa que sea posible. En las Colonias puede realizarse el ideal de todos los buenos maestros. De las Colonias puede salir una radical reforma de nuestra educación nacional. Las circunstancias son únicas y hay que aprovecharlas. Salud.

Els testimonis dels colons entrevistats que van passar part de la seua infància a Picanya confirmen aquest esperit, que traspassa el mer fet d'educar, el text descriu les intencions de beneficiar-se de l'oportunitat, buscant el fet positiu de les circumstàncies, per a aconseguir transformar la humanitat, cap a un bell futur.

Estudiant a l'aire lliure, 1937. AGA

b) Metodologia de l'ensenyança

Des de la implantació de la República el motiu de principal preocupació dels governs fou el problema de l'ensenyança en els seus diversos aspectes. A més, des que va començar la guerra, els mètodes instructius es van adaptar a les necessitats de la contesa.

El conjunt d'accions que es van utilitzar, pensant en el futur desenvolupament integral dels xiquets i xiquetes, eren la base de la pròpia Constitució en l'Article 48 [...] *“La enseñanza será laica, hará del trabajo el eje de su actividad metodológica y se inspirará en ideales de solidaridad humana [...]”*.

Les perfectes Colònies de Picanya, en el seu funcionament, pretenien abastar la vida del xiquet perquè fora un feliç ciutadà. En un text elaborat per la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza, FETE, en 1936, s'argumentava que el treball havia d'impregnar la vida de tota l'escola:

[...] No considerado como un simple vencer obstáculos, ni como método pedagógico de adquisición de conocimientos, el trabajo, mejor aún, el ambiente de trabajo, dará carácter a la escuela. Por su poder integrador y fuerza creadora, será el mejor medio para que se autodis-

ciplina el niño, de formar en él hábitos laboriosos, organizadores y colectivos, tan necesarios a la vida contemporánea, de esfuerzo común y de gran desarrollo económico.

La metodologia de les Colònies Escolars tenia com a finalitat formar dones i homes que saberen situar-se davant del món que els rodejava i que aportaren al món, pau, justícia i felicitat.

c) Cases que eduquen

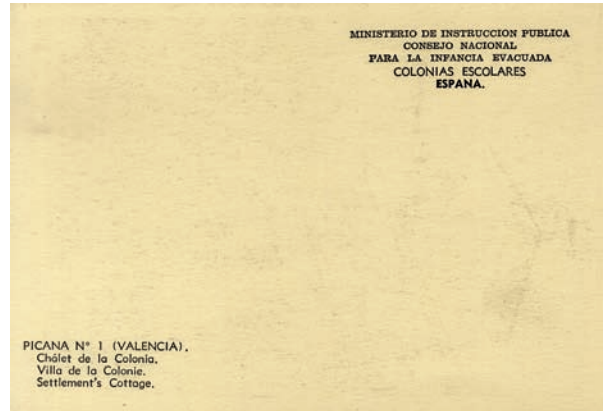
Cases llar, cases que eduquen, confortables, atractives i resistents. Cases que feien esborrar de la ment dels xiquets els ombrrius dies viscuts en la guerra. Adequades per a les pràctiques esportives i d'oci, disposaven de terrasses, pèrgoles, basses —que també servien per al bany, natació o esports aquàtics—, pistes de tennis, estables, xicotetes pinades, passejos amb rosers, palmeres que invitaven a mirar el cel, tarongerars... Un nou i diferent concepte d'espai escolar, adaptat a la situació bèl·lica, que servien perfectament als plans pedagògics republicans. Palaus per als xiquets, que van acollir una infància que necessitava creure en el futur. Els colons trobaven en ells l'absoluta llibertat per als seus jocs. Situades en grans zones obertes, allunyades del perill, pròximes a la població de Picanya, ben comunicades i perfectes per a desenvolupar les activitats previstes en la metodologia d'ensenyança.

Alguns dels xiquets i xiquetes no coneixien l'aigua corrent en les seues cases. Els Horts dels Tarongers reunien un conjunt de comoditats que abans de la guerra tan sols podia obtenir la burgesia acomodada. Edificis que harmonitzaven amb el paisatge. Xiquetes i xiquets van aprendre l'amor a la terra i el coneixement de les seues possibilitats, les seues zones de cultiu van ser font d'aprenentatge. També els interiors eren semblants. Disposaven d'una xicoteta biblioteca, d'habitacions àmplies, de menjadors funcionals, de finestrals il·luminats amb l'alegria de la llum mediterrània... i de cuines modernes. Les construccions residencials, amb formes arquitectòniques que s'adaptaven a l'explotació citrícola, estaven situades en el centre de la plantació. Una tanca dividia les diferents parcel·les que disposaven de motor. Camps tancats per a aconseguir la intimitat dels seus originals propietaris, que, abans de la guerra, passaven allí els mesos d'estiu. L'accés als edificis era a través de passejos enjardinats, amb vegetació ornamental a un costat i a l'altre del camí amb bancs per al descans del cos, gaudint de les vistes. Pròxim a la casa el jardí, de plantes aromàtiques i multicolors, feia la sensació d'edén.

Entre les postals de propaganda sobre les Colònies Escolars es troben diverses que corresponen als Horts. Són targetes que, amb la mirada, parlen de totes les característiques abans mencionades.

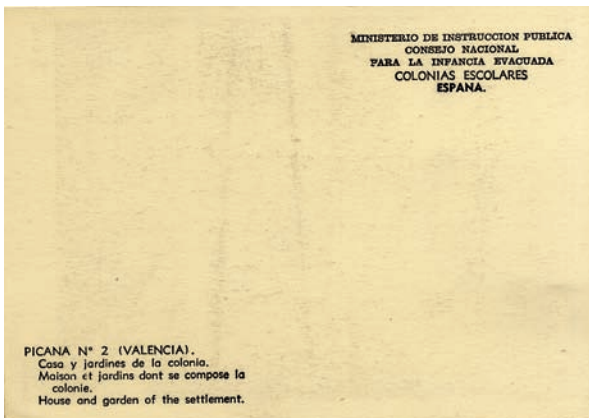
d) Coeducació

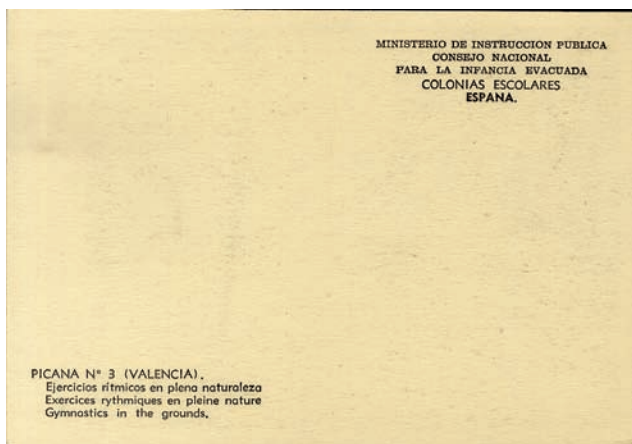
Xiquets i xiquetes tenien les mateixes ocupacions. Però sempre estava l'acció lliure per a triar la vocació o la distracció individual. Existeixen proves gràfiques, en la Biblioteca Nacional, que ambdós sexes estaven obligats a realitzar les tasques casolanes. En general les imatges de les colònies ens mostren conjuntament xiquets i xiquetes en totes i cada una de

Targeta postal Colònia número 1,
 Hort d'Albinyana, 1937. AGA

Targeta postal Colònia número
 2, Hort de Lis, 1937. AGA

Targeta postal Colònia número 3,
Hort de Coll, 1937. AGA

amb l'evacuació infantil cap a Llevant, donant la xifra de 45.148 escolars entre les Colònies Infantils i les de Règim Familiar. Demetrio Mas Navarro, Secretari tècnic general de la Subsecretaria de Sanidad, va abordar els diferents aspectes per a evitar la mortalitat infantil, higiene i vigilància de les criatures, afirmant que s'havia vacunat el 80% dels xiquets.

El Ministeri va editar un document amb les instruccions necessàries, que inclús es van radiar i publicar en premsa, per a comunicar la necessitat del reconeixement mèdic imprescindible *“sin este requisito no podrán ingresar en estas Colonias”*.

Teresa Pascual, una de les colones de l'Hort de Lis, ens conta sobre aquest tema: *“Nos vacunaron aquí, en Madrid, antes de irnos, en toda la paletilla, que no veas, contra el tifus. Sí que nos vacunaron, sí, sí”*.

L'aspecte sanitari estava molt cuidat en les Colònies. La Inspección Medica-escolar Nacional vigilava perquè no haguera cap tipus d'epidèmies. José Gil afirma que el metge de Picanya, Jesús Herrero López, anava a les Colònies a visitar els xiquets, estigueren malalts o no. Juana

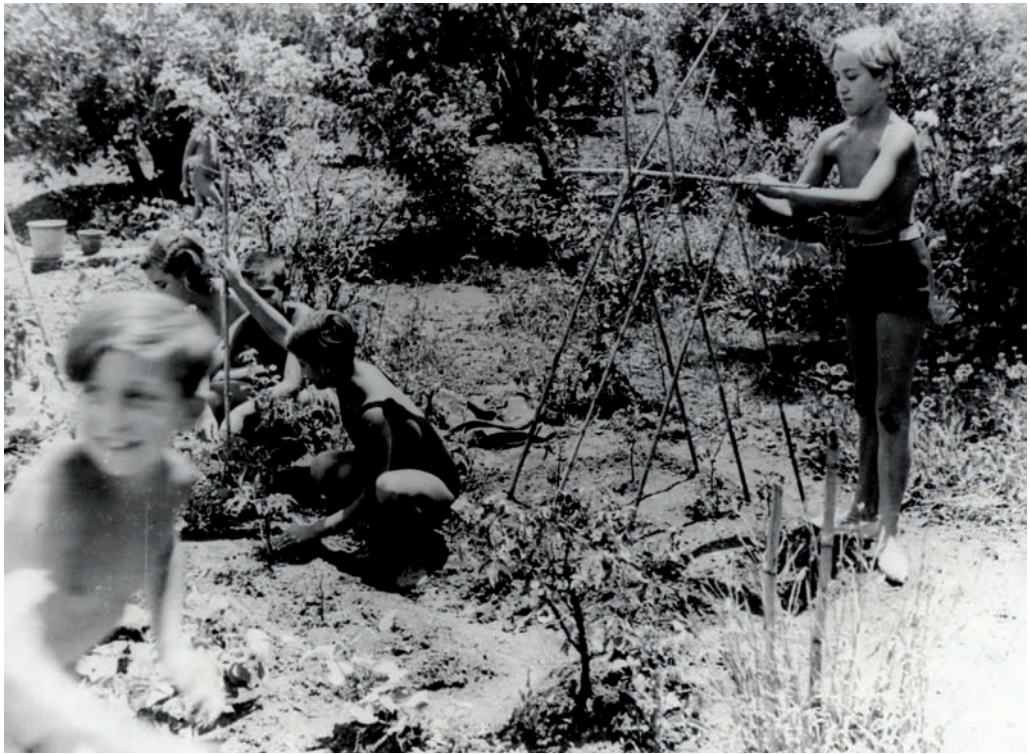
les activitats que es realitzaven, des dels jocs fins a l'estudi. La coeducació era una arma de destrucció de les desigualtats i la nova pedagogia iniciava la política de la igualtat entre els xiquets.

Hem heretat una història on els protagonistes són els homes. Les dones sempre han estat en un pla inferior. La realitat actual, entre altres coses sobre la violència de gènere, seria una altra si no s'haguera tallat la línia de paritat mampresa en 1931. Els xiquets i xiquetes que van viure la guerra tenen moltes coses que explicar.

e) Sanitat

Sota el títol *Conferencia Nacional sobre Refugiados*, en el diari *La Vanguardia*, de Barcelona, el dia 14 de setembre de l'any 1937, en la seua pàgina 5, narra la celebració, en la Universitat de València, de la Conferència convocada pel Socorro Rojo Internacional. La pedagoga i professora normalista Regina Lago García va fer un informe relacionat

Xiquetes i xiquets treballant a l'horta, 1937. BN

Pascual corrobora: “En Lis nos hicieron un examen médico, sí, don Jesús. Los médicos pasaban muy a menudo. Recuerdo haber pasado por los Rayos X y que me pusieron infinidad de vacunas”. La transcripció de l'entrevista a Teresa Pascual, aporta mes informació interessant.

Se pusieron enfermos no sé de qué manera, pero lo cogieron ya estando... bastante tiempo. Así que no hubo nada más que 3 o 4 niños con sarna, porque ya como se aislaron de los demás, se los llevaron a la torre, allí se les subió las camas y todo y dormían, se les subía la comida, y que si no fijate, si caemos todos con la sarna. Pero vamos fue una cosa muy... iba don Jesús, que era el médico, iba todos los días a verlos, y sí, muy bien... Mi hermana Juana ayudaba a cuidarlos, les quitaba las costras de las heridas con unas tarjetitas, usando guantes...

En Picanya que fijate teníamos los cuartos de baño, uno era azul y el otro era rosa [o amarillo], que casualidad. Y las chicas teníamos el rosa y con muestras bolsitas de aseo, colgada cada una, yo tenía el 27, el número 27 era el mío, y allí teníamos, nuestro, en fin las cosas de aseo, pasta, cepillos, todo, y los chicos estaban en el azul, igual, cada uno con su bolsita, con su número, todo muy bien, toda la gente que esté viva todavía, si se acuerdan de eso, como me acuerdo yo, todo muy, muy bien...

Xiquets jugant en l'Hort d'Albinyana, 1937, Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza. BN

A Valencia capital, no nos llevaron casi nunca. No nos llevaban nada más que cuando a lo mejor a algún crío le pasaba algo que el médico de allá decía: esto tenéis que ir, por ejemplo a un dentista, o algo de alguna cosa más especializada. Y entonces sí, nos llevaban a Valencia... Me acuerdo que una vez me llevaron a Valencia, a los médicos, pues precisamente por la boca, me llevaron allí y mira ¡leche! yo, el que entraba delante de mí se lió a chillar, y yo cogí y ¡bruu! ... y mademoiselle detrás de mí, y ya me cogió en la calle, digo: yo ahí no me meto, (risas). Fíjate, sí, sí. Muy buenos recuerdos, esa es la verdad. Yo no tengo queja de ellos, nosotros y toda mi familia...

Sí, muy bien y mucha limpieza y todo muy bien, eso sí es verdad, nunca, no llegamos ni a tener piojos ni nada.

La responsable de la colònia número 2, de nacionalitat holandesa, exercia d'infermera de les tres Colònies. Anteriorment la infermera Ángeles Sansebastián, segons el document de l'AGA 31/1348 datat el 5 de juliol de l'any 1937, on se li acredita una gratificació, va exercir la seua professió. En el mateix arxiu es troba una circular emesa des de València, amb data juny de 1938, firmada pel Cuerpo Médico-escolar, que introdueix el protocol d'actuació davant de les possibles epidèmies que pogueren afectar els colons, a més de les recomanacions sanitàries per a la seua prevenció, símptomes i tractaments d'urgència.

Classe a l'aire lliure en l'Hort de Coll, 1937. BN

Els xics que arribaven a les Colònies, ràpidament se'ls tallava el cavell al zero, com ens demostren les imatges capturades d'ells i a les xiquetes, més majors, a l'estil "garçon".

f) Horaris i Continguts

El CNIE va emetre una segona circular dirigida a les Colonias Escolares y Comunidades Familiares de Educación, amb els horaris recomanats i orientacions per a tota l'obra de cultura educadora de les Colònies. L'estudi a l'aire lliure, com una de les activitats més a realitzar, era practicat ben sovint. L'horari comprenia les accions instructives dividides entre el matí i la vesprada. Crida l'atenció la diferència de tasques establides, dissabtes i diumenges, per a xiquets i xiquetes, en aparent contradicció amb les normes de coeducació ja descrites.

Por la mañana, de nueve a doce:

LUNES: Aritmética, Geografía, Lenguaje.

MARTES: Geometría, Física, Derecho.

MIÉRCOLES: Aritmética, Historia general y de España, Lenguaje.

JUEVES: Geometría, Geografía, Fisiología.

VIERNES: Aritmética, Química, Historia Natural.

SÁBADO: Aritmética, Historia general y de España, Lenguaje.

NOTA.- Los sábados los dedican las niñas a la cocina y labores domésticas en general y los niños a trabajos prácticos de Aritmética, Historia y Lenguaje que son las actividades correspondientes a la mañana.

Después de la primera sesión de cada mañana, cinco minutos de conversación y de movimientos.

Después de la segunda sesión, diez minutos para tomar el sol y airearse.

De doce a una, actividad física al aire libre en la playa, en el campo, en el lugar más adecuado.

A la una y cuarto la comida y después de comer, de sobremesa, recitado y canto y conversaciones variadas.

Hasta las tres, reposo.

Por la tarde, de tres a cinco:

LUNES: Dibujo.

MARTES: Recorte artístico y trabajo manual en general, según las edades y la preparación.

MIÉRCOLES: Lectura y dictados, explicados de trozos escogidos de los mejores autores para recitarlos.

JUEVES: Paseos largos o juegos organizados y al anochecer teatro, recitados, canto.

VIERNES: Los niños dibujo y las niñas trabajo de costura.

SÁBADO: Correspondencia familiar y limpieza general de cuerpos y vestidos.

De cinco a seis de la tarde: El grupo de mayores estudia y los demás, paseos y juegos.

Todos los días de seis a siete y cuarto: El grupo de mayores continúa el estudio, algunos atienden la biblioteca y el grupo de medianos lecturas en la biblioteca. El grupo de pequeños en sus respectivas casas o en los sitios más adecuados, juegos educativos con las cajas de construcciones.

A las siete y media: La cena y de sobremesa conversación, recitados, canto.

A las nueve: Los pequeños y medianos a la cama y el grupo de mayores estudia y las niñas corte y confección. Todos trabajan hasta las diez y media que se retirarán a descansar.

DOMINGO: Pueden organizarse excursiones deportivas o culturales, o deportivo-culturales, por la mañana, o por la tarde, o de todo el día, con todos los niños reunidos o en dos o tres grupos. Si se permanece en la Colonia, por la mañana, debe tenerse una reunión en la cual la persona más caracterizada expondrá sus impresiones de la semana y sacará de ellas las oportunas consecuencias en beneficio de la obra que se trata de realizar.- Por la tarde, al anochecer, habrá otra reunión general para la proyección de películas educadoras y para recitados, cantos, lecturas, etc.

Teresa Pascual, relata: “con tan solo 10 años salí de allí multiplicando y todo. Dibujábamos, cosíamos...” i va continuar diguent, “todo muy limpio, todo muy bien, nos hacíamos nuestras camas, yo me hacía mi cama como una plancha...”

Ramón Martínez Gahete, allotjat en la Colònia número 3, recorda que a les 7 hores del matí s'alçaven i feien Gimnàstica, una hora després desdejunaven i a les 9 hores iniciaven les activitats escolars.

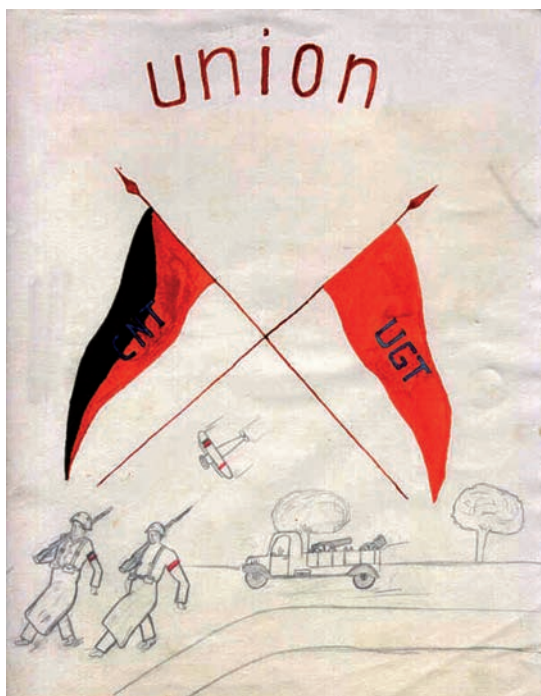
Fent el llit a l'Hort de Lis, 1937. AGA

g) Cada colon, un artista

A la pregunta realitzada a José Gil : Recordes si en la Colònia de Lis feien dibuixos? La seua resposta fou contundent: “Dibuixos i de tot, allí se dibuixava molt...” També Carmen, la més xicoteta de les germanes Pascual, recorda haver dibuixat al natural, “¿Nos ponían un botijo y nos decían venga, a dibujar...!” Hem localitzat 22 d'aquests treballs en la Biblioteca Digital Hispánica, de la Biblioteca Nacional, i un en la pàgina web: orpheus.ucsd.edu/speccoll/tsdp/frame, es tracta del realitzat en la Colònia numero 2, dibuixat per Paco Urbia de 13 anys, on es destaca la unió dels sindicats UGT i CNT, amb imatges de dos soldats amb braçalets d'ambdós sindicals anant junts.

Normalment els traços dels xiquets i xiquetes ens mostren escenes de la quotidianitat d'abans de la guerra, la visió del Madrid bombardejat, l'evacuació, la vida en les colònies, amb els seus jocs, estudi, etc. L'imaginari infantil era abundant, però també van dibuixar per encàrrec, models de figures i representacions de la naturalesa. Els dibuixos documentats amb data —entre finals de 1937 i gener de 1938—, autor i Colònia, referents a Picanya, són la majoria de temes dirigits per l'equip docent. En ells es troben diversos amb figures d'animals: óssos, conills, pardals, caragols...; de naturalesa: plantes i arbres i d'utensilis d'ús freqüent: pitxers, botiges, peces de ceràmica... destacant que, segons l'edat dels autors, anava augmentant l'elaboració i descripció de temes més pròxims al món bèl·lic on transcorrien les seues vides, sobretot en els xiquets. En l'actualitat eixos dibuixos són retalls autobiogràfics d'una època i d'uns fets històrics que s'avaluen i que la República va valorar donant gran importància al que transmetien.

A les 6 de la vesprada del dimecres 19 maig de l'any 1937 es va inaugurar, en els locals de Cultura Popular, situat en el carrer de la Pau de València, la primera exposició de dibuixos de xiquets i xiquetes evacuats, amb domicili en diverses Colònies Escolars, entre elles Picanya. Un miler d'interessants dibuixos van expressar de manera gràfica la reacció nascuda, des de l'emotivitat, que a la infància els produïa el drama de la guerra. Atacs, bombardejos, ferits i mort eren arguments que inspiraven les seues ments i que les seues mans dibuixaven. Mostres de les hores d'amargor que havien passat, abans d'arribar a la rereguarda valenciana i on els dibuixos dels avions significaven l'amenaça constant de la guerra mecanitzada. Xiquets que s'havien obert a la vida, en els dies més tràgics pels que estava passant el seu país. La realització de dibuixos es devia a la pedagogia practicada en les Colònies. Els colons dibuixaven el que no podien escriure, la qual cosa amb paraules no podien expressar, escenes que ni la imaginació els haguera pogut proporcionar. Terapèuticament els xiquets i xiquetes transmetien a través dels dibuixos la seua repulsa i horror per la situació que s'estava vivint. La revista *Mundo Gráfico*, es va fer ressó de la notícia de l'exposició abans mencionada i el dia 2 de juny de l'any 1937 va publicar un interessant article, amb fotografies de Luis Vidal Corella, el títol triat *Los niños sienten la guerra*, sintetitza el text de Fausto Lamala:

Paco Urbia, 13 anys, Unió CNT - UGT, 1937.
Colònia Escolar número 2. UCSD

Una Exposición Infantil de Dibujos Antifascistas en Valencia.

Recientemente se ha inaugurado en Valencia una interesantísima Exposición Infantil de Dibujos Antifascistas, organizada por Cultura Popular. Tiene esta Exposición un encanto y una virtud. El encanto infantil, ingenuo, sencillo, de unos pedazos de papel, en el que queda desarrollado plenamente el ingenio de los chicos. La virtud de conocerse, de poderse ver claramente cómo esta guerra tremenda y cruel ha llegado al fondo del alma de los niños. Muchos de los autores de estos dibujos son chiquillos evacuados de Madrid. A esto, sin duda, se debe la preferencia por los temas de bombardeo, como si sobre el ánimo infantil permaneciera aún la visión de aquellas jornadas dramáticas vividas en Madrid.

Todos los dibujos de bombardeos tienen emoción; pero ninguno como éste, de un muchacho de Madrid, evacuado, que representa una madre con un niño en brazos, rodeada de dos pequeños más, que corre horrorizada por la calle, mientras unos aviones negros vuelan en torno a ella. Y al pie, escalofriante, con angustia salida del fondo del corazón, el siguiente epígrafe: "Esta madre española clama venganza".

Pero no es sólo los bombardeos de la aviación facciosa lo que más ha obligado a los niños a repetir la escena. Está el hundimiento del buque soviético Komsomol.

También sobre esto los niños han trazado muchos dibujos, que demuestran hasta qué punto llegó a ellos la tragedia marítima. Y en ella expresan gráficamente su sentimiento antifascista. Vive en el pensamiento de ellos. Así se ve en los dibujos el amor hacia la Unión Soviética, que con tanto cariño ha enviado su adhesión palpable a los niños y a las mujeres de la España republicana.

Los niños sienten el orgullo de decir que la idea de construir un nuevo Komsomol partió de ellos. Y así fue, desde luego. En un mitin, que era, a la vez, responso laico por aquellos que llegaron a Valencia con el cargamento de felicidad, todos los oradores pronunciaron palabras tristes y discursos patéticos; pero nadie expuso la idea. Un niño, un muchacho de catorce años, se levantó para pedir que en Valencia se construyera un nuevo Komsomol y ofrecerlo a la U.R.S.S., como motivo de agradecimiento a la patria de los trabajadores.

Y esto es lo que consignan al pie de los dibujos que representan el hundimiento del barco ruso los pequeños artistas revolucionarios.

Los demás dibujos, hasta quinientos o seiscientos, son escenas guerreras, algunas magníficamente logradas; otras, con cierta gracia infantil, que le da más carácter a la Exposición. En ellos abundan caricaturas, con epígrafes preciosísimos; dibujos de nuestros héroes, y hasta retratos de los más destacados combatientes republicanos. No podía faltar tampoco el retrato del ilustre general Miaja, el gran luchador de la causa del pueblo, por el que los chicos también sienten su veneración.

La Exposición Infantil de Dibujos Antifascistas ha sido un gran éxito. Y lo ha sido doble porque en ella se demuestra como sienten la guerra los niños.

Cabe elogiar la labor magnífica de José Manaut Viglietti, organizador, en colaboración con los demás compañeros de Cultura Popular, de la que es secretario general del Comité Provincial. La idea se desarrolló inmediatamente y se expuso en una circular enviada a los maestros nacionales y profesores de Dibujo de Primera enseñanza, sobre temas de la guerra, para ver la reacción que ésta ha producido en el espíritu de los niños.

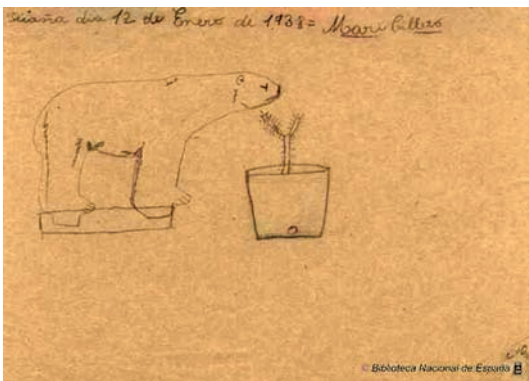
Inmediatamente llegaron cantidades grandes de dibujos—hasta cerca de tres mil—, y comenzó a actuar el Jurado. El Jurado, que estaba compuesto por el director general de Bellas Artes y gran artista, José Renau; el poeta León Felipe, por la Casa de la Cultura; el pintor Salvador Bartolozzi; Antonio Robles, escritor; Emilia Elías, profesora; Arturo Aceber, por Cultura Popular, y José Manaut Viglietti.

Se escogió lo más ingenuo, lo más infantil, y se rechazó aquello que apareció ya en revistas y libros, cuyo tema había sido copiado.

Y la Exposición ha sido un hecho merced a la ayuda, disposición, decoración e instalación de los artistas Elena Verdes Montenegro, Juan Ferrer Carbonell y Francisco Povo.

Del éxito, de la magnificencia de esta Exposición, da idea el detalle siguiente: que la Asociación Española de Relaciones Culturales con la U.R.S.S ha propuesto el trasladarla íntegra, tal como está instalada, a Moscú. Y ello es una prueba fehaciente de que esta obra debía ser celebrada en otras capitales. Y también que llegara no sólo adonde conocen perfectamente nuestra lucha, sino a esa parte del extranjero donde no la conocen...o no la quieren conocer.

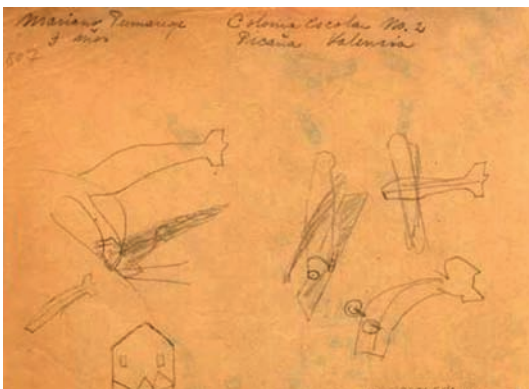

María Cillero Durango, 10 anys, *Oso*, 12 de gener de 1938, Colònia Escolar número 2. 158 x 222 mm. BN

Mariano Pumarega Pizarro, 9 anys, *Bombardeo*, 22 de desembre de 1937, Colònia Escolar número 2. 157 x 222 mm. BN

Mariano Pumarega Pizarro, 9 anys, *Aviones*, 22 de desembre de 1937, Colònia Escolar número 2. 157 x 222 mm. BN

Fernando Laguna García, 9 anys, *Oso polar copia de uno de pradera*, 12 de gener de 1938, Colònia Escolar número 2. 158 x 221 mm. BN

Fernando Laguna García, 9 anys, *Oso*, 12 de gener de 1938, Colònia Escolar número 2. 157 x 222 mm. BN

Fernando Laguna García, 9 anys, *Oso*, 12 de gener de 1938, Colònia Escolar número 2. 157 x 222 mm. BN

Santiago García Garcimartín, *Caracol, tiesto, árbol y dado de jugar al parchís*, 12 de gener, 1938, Colònia Escolar número 2. 158 x 221 mm. BN

Lola Cillero Durango, 13 anys, *Conejo*, 1937, Colònia Escolar número 3. 159 x 215 mm. BN

Rosita Cillero Durango, 7 anys, *Casa con patos*, 12 de gener de 1937, Colònia Escolar número 2. 111 x 158 mm. BN

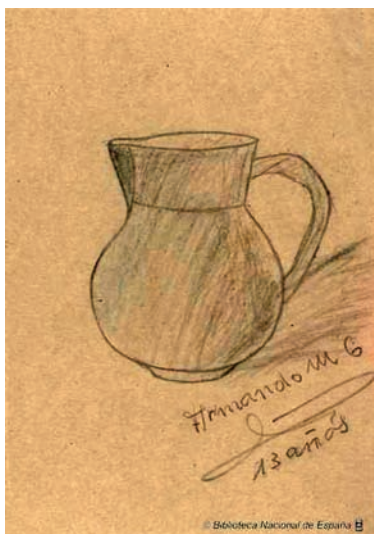
7. bis Rosita Cillero Durango, 7 anys, *Patos*, 12 de gener de 1937, Colònia Escolar número 2. 111 x 158 mm. BN

José Laguna García, 14 anys, *Pájaro*, 12 de gener de 1938, Colònia Escolar número 2. 161 x 215 mm. BN

Valentín Martín Pérez, 9 anys, *Bota golpeando mapa de España*, 1937, Colònia Escolar número 2. 83 x 106 mm. BN

Armando Miaja Casielles, 1937, 13 anys, *Jarrón*, 1937, Colònia Escolar número 3. 157 x 100 mm. BN

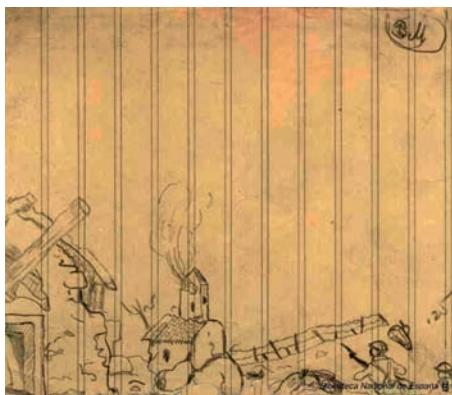
Manuel Martínez Gahete, 13 anys, *Jarrón*, 1937, Colònia Escolar número 3. 156 x 108 mm. BN

Jaime Castellano López, 13 anys, *Jarrón*, 1937, Colònia Escolar número 3. 156 x 105 mm. BN

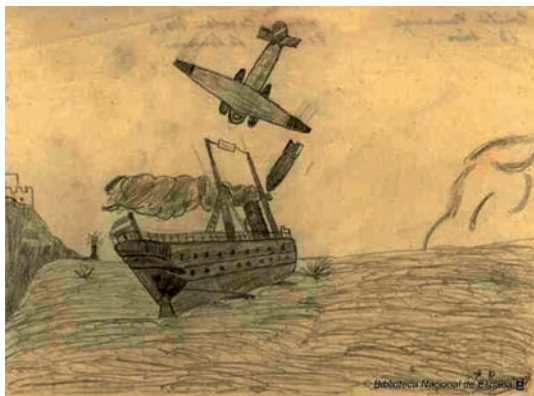
Maria Baños, 11 anys, *Conejo y Planta*, 12 de gener de 1938, Colònia Escolar número 2. 221 x 117 mm. BN

Francisco Mesones García, 13 anys, *Batalla*, 1937, Colònia Escolar número 2. 128 x 148 mm. BN

Francisco Mesones García, 13 anys, *Barco pirata*, 1937, Colònia Escolar número 2. 130 x 187 mm. BN

Emilio Pumarega Pizarro, 13 anys, *Bombardeo a barco*, 22 de desembre de 1937, Colònia Escolar número 2. 160 x 215 mm. BN

Aurelio Monpean García, 15 anys, *Objetos de cerámica de Manises*, 22 de desembre de 1937, Colònia Escolar número 3. 222 x 157mm. BN

Francisco Polo Hurtado, 10 anys, *Hombres*, 1937, Colònia Escolar número 2. 110 x 158. BN

Francisco Polo Hurtado, 10 anys, *Hombres*, 1937, Colònia Escolar número 2. 110 x 158 mm. BN

Cantant a l'aire lliure a l'Hort de Lis, 1937. AGA

h) Activitats: contes, cançons, xarrades, costura, menjador i correspondència

Contes

En el diari de Justa Freire hem llegit la importància dels recitats —el *Romance del Conde Sol* era un dels més treballats—, i dels contes. En la Colònia número 1 —anota—, als xicotets els va llegir la *Historia de un polluelo*. *Los tres cerditos*, *El collarcito de plata*, *El hombre bravo*, *El reloj*, *La pequeña vendedora de fósforos* y *el cuento de Juanito y Margarita*, corresponen a algunes de les lectures que s'escoltaven en les Colònies, a més de la poesia de Federico García Lorca, Juan Ramón Jiménez, Eduardo Marquina, Rubén Darío, Antonio Machado, Moreno Vila, Alberti, entre altres autors. En les Colònies es llegia i els xiquets escoltaven. La màgia de les paraules descrivia el que s'imaginava. En els Horts els colons disposaven de biblioteca, ampliada amb llibres adequats per als més menuts. Segons José Gil hi havia des de diccionaris fins a contes de Walt Disney.

Cançons

La música va ser part fonamental en les Colònies. Carmen Pascual recorda que les cançons eren infantils, exceptuant l'Himne Universitari *Gaudeamus Igitur* que els va ensenyar la professora holandesa. La seua germana Teresa ens apunta:

¡Uy!, sí, cantábamos mucho, teníamos hasta una pianista y todo... había clases de canto, cantábamos, cuando terminábamos las tareas, cuando íbamos a la piscina, cuando jugába-

mos... Cantábamos cosas de aquella época, así de los colegios, y eso, pero luego había una que cantaba en alto, ¡como cantaba!, tenía una voz preciosa... había clases de canto, sí, de todo eso, sí, de eso sí. Otro día nos tocaba también clase de música...

Les cançons *Al pasar la barca*, *La Tarara*, *Vamos a contar mentiras*, *Debajo de un botón*, *El Coche-rito*... formaven part dels jocs. Però les tradicionals, de totes les regions del país, eren les que més es cantaven. *Eres alta y delgada*, *Un manzano en flor*, *Caliri calirá*, eren algunes d'elles. Existien indicacions precises per als mestres, respecte al cant i la música, publicades pel CNIE, en la circular número 2, dirigides a les Colònies Escolars de la Infància Evacuada:

Si se sabe cantar, es relativamente fácil hacer cantar a los niños. Si además se sabe Música, el conocimiento del canto facilita el de la Música. Si no se sabe canto ni se sabe música hay que aprovecharse de los que sepan. De un niño que sepa cantar, pueden aprender otros niños. Una persona que sepa cantar y pase accidentalmente por la Colonia, puede dejar el recuerdo de una canción. Pudiera haber un profesor de Canto que recorriese periódicamente las Colonias, deteniéndose un par de días en cada una para enseñar a cantar a los niños y orientar a los maestros. En todos los casos, en la Colonia ha de haber una persona con el oído lo suficientemente educado, sepa o no cantar, para que el canto no decaiga y conserve siempre su sentido educador. La enseñanza del canto no necesita de tiempo especial ni de grupos graduados homogéneos en la Colonia. Unos minutos después de cada comida, en las reuniones generales, en los recreos, en los paseos pueden bastar para aprender a cantar y mantener lo aprendido. Esto no quiere decir que no convenga en ocasiones dedicar al canto tiempo especial y grupos especiales de niños.

Xerrades

Les conversacions dels docents amb els colons eren diàries. La relació quotidiana, encara amb les diferents edats, era bona. Les discussions formaven part de l'educació i els xiquets i xiquetes havien d'aprendre a escoltar, reflexionar i parlar. Qualsevol discrepància o indisciplina es resolvia dialogant. Els més menuts, si realitzaven una maldat, se'ls feia reflexionar. Carmen Pascual, junt amb les seues companyes i amics, conta que, en una ocasió, van agafar anous verds, recordant que la professora els va fer pensar en l'inútil del furt, per no estar madures, a més del dany ocasionat per a la col·lectivitat. Un cas semblant li va ocórrer a la seua germana Teresa amb les taronges, resolent-se la situació de la mateixa manera:

Aquí hay naranjas, dijo la profesora, ¿por qué tenéis que ir allí a por naranjas? No, no nos dejaban, eso, nos educaron bien. También cogimos boniatos, tu fíjate que cosa más tonta, ¿qué ibas a hacer con los boniatos?, comértelos crudos, pues tontamente los cogimos y claro, la señorita decía: a ver, ¿tu ahora con este boniato que vas a hacer? ¿Te lo vas a comer así? Hombre, pues no. Dice: pues vete y déjalo donde estaba. Nos enseñaron a respetar todo. Eso sí es verdad.

Raonant a l'aire lliure a l'Hort de Coll, 1937. BN

Costura

José Gil recorda les classes de costura que donava una professora a les xiquetes, “se'ls ensenyava a brodar... Perquè en aquesta època encara s'estilava això”.

En la Colònia 2, Teresa Pascual es va fer el seu primer jersei, “*me enseñó una de las señoritas a hacer punto y desde entonces no he vuelto a dejar de hacer punto y sí, eran profesoras menos quitando a las de la cocina y eso...*”

Entre les imatges que inclou el fullet editat a Holanda amb la finalitat de recaptar fons per a les Colònies de Picanya, hi ha una que correspon a una xiqueta que cus tranquil·lament.

Fent costura a l'Hort de Coll, 1937. IHS

Menjador

Encara que l'alimentació, segons Juana, Teresa i Carmen Pascual, era correcta, també és cert que alimentar els xiquets i xiquetes de les Colònies era complicat. La profunda atenció que mereixia la infància, obligava al Ministeri contínues adaptacions per al seu funcionament. El subministrament de queviures anava depenent dels diferents delegats d'abastiments. La solidaritat internacional va jugar un important paper en l'avituallament. Llet en pols i condensada, galletes d'Holanda i carn enllandada de Rússia, eren aliments que mantenien sans els xiquets i xiquetes de Picanya. Una de les filles dels casolans de l'Hort de Lis, Carmen Lázaro, recorda el sabor dels caramels i el te que enviaven des d'Holanda. En l'edició de *La Vanguardia* del dimarts, 6 de setembre de l'any 1938, pàgina 2, sota el titular *Ayuda extranjera a España*, es publica un article donant la xifra aproximada de tres milions de francs recaptats en queviures per a la infància d'Espanya, escrivint la llista de productes enviats per La Oficina Internacional para la Infancia, que va centralitzar a París els fons arreplegats a favor dels xiquets espanyols. Entre quinze països: Argentina, Anglaterra, Austràlia, Bèlgica, Canadà, Estats Units, Cuba, Xile, Egipte, França, Holanda, Noruega, Suècia, Suïssa i Uruguai, van enviar entre els mesos de juliol i agost de l'any 1938 les mercaderies següents: 13.000 quilos d'arròs; 35.000 quilos de fesols; 37.937 quilos de sucre; 110.000 quilos de llet en pols; 19.000 quilos d'abadejo; 10.000 quilos de cansalada salada; 16.000 quilos de cigrons; 25.000 quilos de llentilles; 46.000 quilos de farina de blat; 7.000 quilos de formatge; 6.000 quilos de pèsols; 2.200 quilos de mantega; 1.114 litres d'oli; 4.000 quilos de dolç i fruita seca; 5.000 quilos de sèmola; 5.009 quilos de farina de ségol; 7.000 quilos de pastes alimentàries; 7.300 quilos de café; 1.200 quilos de tapioca; 1.000 quilos de cacau; 48.000 bots de carn; 1.611 caixes de llet condensada; 384 caixes de sardines; 1.200 litres d'oli de fetge d'abadejo... tot va ser repartit atenent a la voluntat dels donants i a les necessitats més urgents, entre Colònies Infantils. El règim alimentari consistia en els quatre menjars bàsiques: desdijuni, dinar, berenar i sopar. Teresa Pascual ho recorda:

La mayoría de las veces, de merienda, nos daban galletas con chocolate, el chocolate crudo, no hecho, chocolate y galletas. Eso y las comidas muy buenas, lo malo es que nos daban aceite de hígado de bacalao ¡que asco! y me acuerdo siempre que había lentejas, ponían lentejas, además sin bichos, porque los bichos vinieron luego después de que acabó la guerra..., a nosotros no nos faltó nunca la comida, pero aquí en Madrid, después sí. Juana Pascual nos apunta, para merendar nos daban leche condensada, que nos la ponían al baño María con el pan y nos lo untaban, nos poníamos en cola y cogían y nos lo iban dando. Cuando había carne rusa nos poníamos muy contentos. Estábamos todos deseando, había unas latas, partías así la carne y te la comías fría, como estaba en la lata. ¡Ay que carne más rica, era buenísima!, que se lo digan a mi hermana Tere, que a esa le encantaba. Yo siempre le daba otro cacho mío y le decía: anda cógete ese cachito mío le decía. A mi hermana Tere le encantaba la carne. Es que ella era muy pequeña, no crecía mucho.

Desdejuni a l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Xiquets dinant a l'Hort de Lis, 1937. AGA

Correspondència.

La correspondència entre xiquets i pares era gratuïta i en les Colònies es fomentava la relació postal perquè la família no perdera contacte, transmetent-se tot el seu afecte. El carter de Picanya era Santolària. El seu fill José Santolària Palomar, conegut com Pepe, era la majoria de les vegades qui portava, en la seua bicicleta, la correspondència. En l'entrevista que ens va concedir, a finals d'octubre de l'any 2008, pocs mesos abans de morir, ens contava diverses anècdotes. Per la seua semblant edat, —en 1937 tenia 13 anys—, va arribar a entaular amistat amb algunes de les colones, entre elles les germanes Pascual i Mercedes Navarro, “la més desenvolupada”. Repartir les cartes per a ell suposava anar a jugar amb les xiquetes madrilenyes. Com ens va dir: “jo era un xic molt curiós i només pensava a divertir-me amb elles”. Totes les setmanes repartia cartes i la majoria anaven dirigides a la Colònia número 1,” la més important de totes”.

Juana Pascual i son pare van establir una espècie de codi per a saber si verdaderament estaven ben ateses. “Si cerraba la letra o, todo iba bien, pero si la o estaba abierta era que algo malo pasaba. Yo siempre cerraba bien todas las o”.

i) Altres dedicacions: salvar-se i nedar

Els xiquets i les xiquetes de Picanya estaven vivint un temps de guerra, Teresa Pascual ho recorda: “*todo muy bien, hasta la hora del bombardeo, claro, que eso no se lo quitaban a nadie*”, i amb paregut comentari la seua germana Juana: “*salíamos y nos tirábamos, nos tumbábamos por las acequias y todas en pijamas y allí hasta que la sirena y los bombardeos paraban*”. Però aquest fet no va ser motiu perquè els colons deixaren de disfrutar d'algunes excursions, recomanades en el pla d'ensenyança. Els colons, la majoria procedents de Madrid, van veure el mar per primera vegada i es banyaren en aigües de la platja de la Malva-rosa.

L'alegria incomparable davant de la presència del Mediterrani i la destresa de nadar en les basses de les Colònies van fer possible que es banyaren en ell sense risc. Xiquets i xiquetes van aprendre a nadar en l'Hort de Coll. Carmen Pascual ens diu respecte d'això:

Para aprender a nadar, nos lanzaban al agua con un flotador y realizábamos los movimientos de brazos y piernas. Cuando estábamos preparados nos lo quitaban y dejaban un palo para que nos sintiéramos seguros y nos soltásemos a nadar, así aprendí el deporte que hoy en día sigo practicando.

Banya a l'Hort de Coll, 1937. BN

Els exercicis físics abans i després del bany eren habituals. Les carreres i bots, així com sessions de gimnàstica, es practicaven com un joc, amb la finalitat que els colons cresqueren sans i forts.

Escrivint a la família a l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Colons a la platja, 1937, Walter Reuter. BN

Xicotet taller de fusteria a l'Hort de Coll, 1937. BN

j) Tallers

La *Gaceta de la República*, número 53, de febrer de l'any 1938, ordena la creació d'un Instituto Experimental para la educación plástica de los niños, per a atendre la seua educació "*iniciando a los maestros de 1ª enseñanza, personal pedagógico de las Colonias escolares y Residencias Infantiles, en los métodos más adecuados para orientar y estimular el sentido de creación artística de la infancia*". Instruir en la creació, a través del maneig de les mans, és el que va ocórrer en les Colònies de Picanya, des de la realització de retallables a la fabricació de xicotets utensilis pràctics de fusta. En una de les factures, conservada en l'AGA, corresponent al material adquirit pel MIP per a la Colònia número 2, estan anotades les quantitats corresponents a: pots de pasta blanca —per a modelar—, fulls de paper xarol de colors, llapis, maquineta de fer punta... un ampli llistat que parla de les característiques de l'ensenyança practicada en les Colònies, on les manualitats eren més que un entreteniment. Els xiquets de la Colònia número 3, com ens ha deixat constància les imatges fotogràfiques, tenien un taller de fusteria. El manteniment d'un xicotet hort, també les fotografies conservades ens ho demostren, i el contacte amb animals, de granja, va ser treballat com a activitat o taller educacional. El temps d'oci estava dirigit de forma didàctica, sense que els xiquets i xiquetes se n'adonaren. En el tema educatiu no hi havia res d'improvisació, totes les activitats estaven encaminades a educar per a una vida millor.

12. Mestres i Auxiliars

Per a la República, els mestres, eren la llum que havia de guiar el futur ciutadà. L'instrument per a millorar l'home des de la seua infància.

No hagueren pogut existir les Colònies sense els seus mestres i responsables. El volum de treball a realitzar en la tasca fou enorme en les circumstàncies en què es van desenvolupar.

Cada mestre havia d'exercir de nexa familiar amb els colons. El responsable, era més que un director, havia de posar molta atenció amb els xiquets i xiquetes, com si es tractara dels seus propis fills. Administrativament havia de remetre a la Delegación de Colonias, una memòria amb la seua impressió personal, i les dificultats amb què s'entropessaven, per al bon funcionament de les mateixes.

Teresa Pascual recorda: *“prepararon señoras para atendernos, mademoiselle llegó enseguida también, el responsable, en fin, nombraron a los profesores y estuvimos muy bien atendidos”*.

La revista *El Magisterio Español*, el 10 d'abril de l'any 1937, ressenya algunes dades interessants:

La gran movilidad de la población infantil, la lentitud en las comunicaciones y la interferencia de organismos diversos, son causas que enredan o, al menos, dificultan seriamente el trabajo —de los maestros— [...], se han nombrado 276 maestros y 31 auxiliares docentes. Todo esto en la provincia de Valencia.

Prompte es va fer evident la falta de docents davant de la necessitat d'organitzar cada dia un creixement de Colònies Escolars.

Al setembre de l'any 1937, la *Gaceta de la República*, va publicar una orde obrint concurs per a cobrir 500 places d'Auxiliars docents, en Residències Infantils:

Podrán solicitar este concurso los Maestros de 1ª enseñanza, Puericultoras, Bachilleres, titulados de enseñanzas profesionales o con años de carrera aprobados, y en general toda persona comprendida entre los 18 y 40 años que se halle culturalmente capacitada para la

instrucción primaria de los niños y que posea las condiciones de carácter y vocación precisas para la tarea educativa que ha de desempeñar.

El problema, davant la necessitat de cobrir places de mestres per a les Colònies s'accentuava dia a dia. Les quintes s'anaven incorporant al front, disminuint el personal qualificat i cada vegada hi havia més xiquets que salvar de la guerra. El diari de Justa Freire parla d'aquestes dificultats i de l'intent de solucionar el problema. Al novembre de 1937 es van realitzar, sota la seua supervisió, uns cursets d'orientació i informació per a anomenar auxiliars docents.

Respecte a la localització d'informació dels responsables i la resta de persones de l'equip que van atendre les Colònies de Picanya, no hem trobat material suficient. Tan sols amb la referència de l'AGA 31/1348, hi ha un document Personal Auxiliar Docente y Responsable de Picaña amb els noms de Ángeles Blanco, responsable de la Colònia Escolar de Picanya 3, que correspon al mes de juliol de l'any 1937 ; amb la mateixa data el de Casimiro Martín, responsable de la Colònia número 2. I en la referència 31/01347, un full amb la relació de personal Auxiliar docent *“que presta servicios en Colonias Escolares Colectivas dependientes del Ministerio de Instrucción Pública. Enero de 1938”*, anomenant dues professores i la quantia econòmica que percebrien: *“Gratificación de 125 pesetas mensuales y 200 mensuales, ya que carecen absolutamente de toda otra fuente de ingresos”*. I què són *“Maruja Castrillo Garcerán, Bachiller, Picaña, desde el 1-7-1937. Estrella Campos Domínguez, Auxiliar docente, Picaña, desde el 1-8-1937”*. La resta de noms, tant de Responsables, Mestres i personal Auxiliar docent, han sorgit junt amb els llistats dels alumnes admesos en cada una de les Colònies. Al contrari, sí que hem localitzat els expedients de depuració oberts pel Ministerio de Educación franquista a la majoria d'ells. De la Colònia Escolar, número 1: Fermín Corredor Lebrón, Manuela Rodríguez Martín, Gloria Velasco Fandos i Mariano Campos Domínguez. De la Colònia Escolar número 2: Mª Rosa Romo Baquedano, Rufina Victòria Martín Pérez, Casimiro Martín Martín i Rufo Sánchez Martín. De la Colònia número 3: Ángeles Blanco Temprano i Concha García Hernández. Per les entrevistes realitzades sabem que l'edat dels mestres estaven entre els 19 i 40 anys, diversos d'ells tenien instal·lats en les Colònies els seus fills i familiars. El llistat de l'equip docent, és el següent:

Colònia número 1:

Estrella Campos Domínguez

Fermín Corredor Lebrón (responsable de 1937 a 1938)

Gloria Velasco Fandos

Mª Luisa Díaz Santos

Manuela Rodríguez Martín (responsable de 1938 a 1939)

Mariano Campos Domínguez (responsable en 1937)

Mestra i colons a l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Colònia número 2:

Carmen Sánchez López

Casimiro Martín Martín (responsable en 1937)

Concha Sánchez López

Estanislá Martínez

Julita Salas de Eguía

Mª Rosa Romo Baquedano

Rufina Victoria Martín Pérez

Rufo Sánchez Martín (responsable de 1937 a 1939)

Colònia número 3:

Amalia Salas de Eguía

Ángeles Blanco Temprano (responsable en 1937)

Carmen Tobar Garrido

Concha García Hernández

José Cuartero García

María Armero Soler

María Castrillo Garcerán (responsable de 1938 a 1939)

La plantilla tipus per al funcionament de Colònies Col·lectives, amb escola en la mateixa Colònia, com són les de Picanya, era:

- 1 Responsable general i administratiu.
- 2 mestres (preferiblement dones).
- 1 cuinera.
- 1 persona per a costura i planxat.
- 2 persones per a neteja.

El personal auxiliar que feia les tasques de mantindre dia a dia les cases, a punt per a viure y conuiuere, eren dones evacuades, contractades per a ajudar al funcionament de les Colònies.

13. De Picanya a Mula

Al juliol de l'any 1938 els colons de les tres Colònies van ser traslladats a Mula, província de Múrcia. El motiu fou la necessitat allotjar en els horts a part de les Brigades Internacionals, en el seu agrupament, per a la retirada, decretada pel govern de Juan Negrín. Els comandaments es van ubicar en l'Hort de Lis. Intèrprets i conductors es van albergar en la Colònia número 1, Hort d'Albinyana. José Gil ens va informar que entre elles van establir una línia de telèfon. També ens va dir que als tres mesos van abandonar les Colònies, —Les Brigades Internacionals van rebre un homenatge a Barcelona el 28 d'octubre de l'any 1938 en el seu comiat—. Poc després va arribar una Companyia d'Intendència republicana recordant que, al final de la guerra, “l'Hort va ser ocupat per un tabor de moros”.

Per què Mula? Les característiques geogràfiques segurament foren determinants. La regió era més segura per estar allunyada dels fronts de guerra i l'eixida al mar per Cartagena era una garantia en el cas extrem de necessitar evacuar a l'estranger els xiquets.

Un titular de premsa del *Diario de Cartagena* de juny de l'any 1937 assenyalava: La Región murciana puede considerarse como un fuerte baluarte de la República. Les condicions de vida en la rereguarda murciana van ser un poc millors que en la resta de l'Espanya lleial. Les subscripcions d'ajuda de queviures i roba per a Colònies Escolars, eren contínues.

En l'inici del segon semestre de l'any 1938, l'Informe de Justa Freire, com a mestra Inspectora-visitadora de les Colònies i Delegada del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, —conservat en la Fundación Ángel Llorca de Madrid— s'enumeren 22 poblacions murcianes que acullen Colònies Escolars, destacant la de Mula amb 5:

- Torre de la Murciana amb 55 xiquets i 9 adults a la seua atenció, sent responsable Gamaliel Martínez Álvarez.
- Villa Azahar, amb 45 colons i 6 adults a càrrec seu, com a responsable Manuela Martínez Martín.
- Hospital de Sang, amb 58 xiquets i 7 adults, figurant com a responsable Ros Sánchez Martín.

- El Pabellón “La Fonda” (Baños de Mula), amb 40 colons i 6 persones adultes, responsable María Castrillo Galcerán.

- Parador Viejo (Baños de Mula), 45 colons i 6 adults, responsable Pilar Ramos Jiménez.

Amb tota seguretat van existir més Colònies que les anteriorment enumerades. Colònies patrocinades per Sindicats i organitzacions humanitàries. Testimonis orals ens parlen de l'existència d'una Colònia establida en la finca de César Portillo, així com de xiquets acollits en cases de famílies del poble. Nosaltres ens anem a ocupar de les Colònies que van ocupar els xiquets procedents de Picanya:

- Villa Azahar, Picanya 1 (l'Hort d'Albiñana)
- Hospital de Sangre, Picanya 2 (l'Hort de Lis)
- El Pabellón, Picanya 3 (l'Hort de Coll)

L'eixida des de Picanya es va produir en camions, els colons deixaven arrere un paisatge on havien segut feliços, ara s'acomiadaven d'un lloc segur, per a establir-se en un altre desconegut. Segurament els mestres i cuidadores tranquil·litzarien la xicalla que, de nou, amb les seues petites maletes es traslladaven per culpa de la guerra.

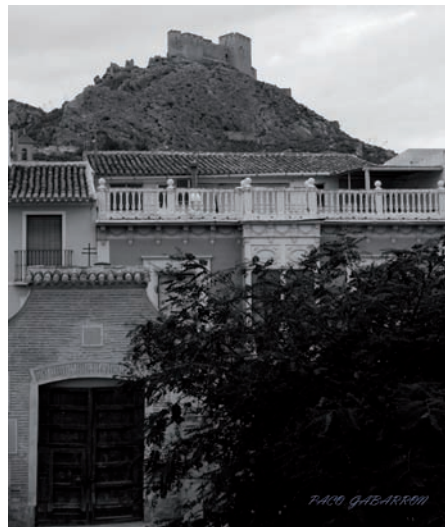
El trajecte es va fer massa llarg. Si actualment el recorregut amb cotxe, entre Picanya i Mula, es realitza en unes tres hores, ens imaginem què en les condicions de les carreteres i del transport de l'època, junt amb el desassossec davant d'allò desconegut, els resultaria com a mínim penós.

La visió, uns quilòmetres abans d'arribar al seu destí, un castell sobreixint de la muntanya, arbres fruiters: tarongers, llimeres i albercoquers, els va tranquil·litzar. El casc vell d'aquesta població senyorial invitava a fantasiejar i somiar en una època antiga propícia a aventures sense fi. Els noms d'alguns dels seus carrers —Jardín, Grifo, Oscura, Caño, Chorrador, Cucharadas, Higuericas, Zapas, Cabezo, Paleras, Traca, Boticas, Farolas, Marmolillo, Monas...— els resultaven xocants, fent-los somriure. Una població, en els anys de la guerra civil, —dita per uns ancians entrevistats en el Centre de la 3a edat de la localitat—, repleta de xiquets i xiquetes que jugaven a la pilota. Fent èmfasi en què “aquí no hubo guerra”.

La investigació sobre el trasllat de les Colònies a Mula es va iniciar pel testimoni oral de José Gil Martínez. Després altres testimonis, Carmen i Mercedes Lázaro Tello, filles de Manuel Lázaro i Carmen Tello, casolans de l'Hort de Lis, ho va corroborar, recordant perfectament l'eixida de tres vehicles amb els xiquets i el -¡fins després! de la seua amiga, Pilarín, filla del responsable, movent la mà des de la finestra de la camioneta. Els relats dels colons entrevistats són claroscurs. Els edificis que van albergar les Colònies de Mula, no reuniten les mateixes característiques que els de Picanya. Auxiliars i docents intentaven que els xiquets estiguessen atesos, però la guerra s'estava perdent i l'ambient no era el mateix, és per això que els records s'entrecreuen amb el trist desenllaç de la seua estada en la bella població. Els documents investigats en l'Arxiu Municipal —els pocs que es conserven sobre aquest tema—, aporten quelcom de llum.

Del diari de Justa Freire, ressaltem les referències concernents als preparatius del trasllat dels xiquets i xiquetes de les Colònies de Picanya fins a Mula:

Día 16 de julio 1938. Sábado, salimos en camiones a las 9 y media y llegamos a Villajoyosa a las 2; comemos en la Plaza; vemos la colonia de Emilia Otero que mejora considerablemente; tienen empanadas y me como dos calientes, reparto otras cuatro. Salimos de Villajoyosa y llegamos a Murcia a las cinco y media, a las 7 a Baños de Mula. Comenzamos instalación, trabajos preliminares, descarga, etc. 11 noche un rato de descanso en el suelo: hay chinches en la pared. Al Parador Viejo, pensamos trasladarnos y después de verlo todo, Seco y yo, decidimos que Buñol ocupe Parador Viejo.

Castell de Mula, 2010, Paco Gabarrón.
AFG

Día 17. A Mula a ver edificios para acoplar más colonias y esperar a las que vayan llegando. A Picaña 1, Villa Azahar; a Picaña 2, Hospital de Sangre; Picaña 3, Baños de Mula, Fonda. A Bétera, Torre de la Murciana. No dormimos, comienzan a llegar 12 de la noche, descansamos un rato en el suelo.

Día 18. Quedan 3 colonias en su sitio; hacer labor de ajuste. A Mula nosotros a esperar a Picaña 3. Toda la noche esperando. Al fin a la 1 nos acostamos, (primera noche en cama) y llegan a las seis, nos levantamos, dejamos airear las camas y se acuestan todos. Seco y yo, ayudamos y por la tarde trabajo con los niños. Buñol a Parador Viejo en la fecha de 18 de Julio. Trabajamos 3 horas y media. Ya tienen muchas cosas en orden.

Martes 19 de julio. De colonia en colonia. En el Hospital de Sangre con Rufy y a la hora de comer a Villa Azahar que marcha bien en su instalación. Por la tarde a ver la Casa de la Murciana: sirve para Bétera se distribuyen los niños. Vienen muebles de Bétera. Telefono todo los días a Valencia, Azucena o Josefina. Vemos mas fincas. Hoy duermo en cama.

Miércoles 20. Llegan muebles de "las Picañas", todos rotos y destartalados en el tren; ¡qué lástima! Vemos mas fincas, El Paraíso y Buena Vista, valen para Colonias de pocos niños. Por la tarde vemos las casas del pueblo y trabajo con los niños de Villa Azahar y comemos allí. Noche en Mula.

Jueves 21. A Mula otra vez; llegan autos de Bétera a Torre de la Murciana, autos y niños. En Picaña 2 trabajo toda la tarde con todos. Los maestros a los Baños en un camión.

Viernes 22. *A Murcia en un camión que regresa a Seco a Valencia. Me acompaña Rufo. El director de la CAMPSA concede 500 litros de gasolina para transporte. Habló con el Delegado de Murcia que me parece un pedante y no encuentro hotel para pasar la noche; voy a casa de Josefina Bosque y después de cenar volvemos para dormir allí; Rufo también.*

Sábado 23. *Salimos a las 6 de la mañana de Murcia a tomar el tren para Mula. Al Ayuntamiento. No han salido niños de Bétera, quizá mañana. Por la tarde trabajo con los niños de Picaña 2, duermo en Mula Hospital de Sangre. Hago siempre sobremesa.*

Domingo 24. *En Mula esperando la colonia de Bétera. Reunión con los niños de Hospital de Sangre, después del desayuno una reunión general con todos. Canciones populares un gran rato.*

Lunes 25. *Ayuntamiento; hablo con Valencia, Azucena a Barcelona, llegan niños de Bétera a Torre de la Murciana. Voy a Abarán por la tarde y veo a Josefina y las posibilidades de instalar a los niños de El Perelló, no hay medios, muchos evacuados. Josefina bien y el pueblo magníficamente situado: agua corriente en todas las casas.*

Martes 26. *Al pueblo de Josefina, Totana, a ver posibilidades: no las hay. Hablamos con el abuelo de Josefina y sería un conflicto traer aquí niños con la falta de agua que hay. Es imposible organizar colonias, la Casa del General con unas buenas reparaciones de cañerías sirve para 100 niños pero ha sido un hospital de infecciosos y necesitaría una desinfección muy grande.*

Día 27 de julio 1938. *Quedan instaladas las 5 colonias y me decido a marchar en el autobús que ha traído niños de Bétera, puesto que Josefina dice que no vendrán más colonias, por la oficina, a pedir traslado en unos días. Hay serenidad momentánea. Decido salir para Valencia porque en Mula ya tengo realizado el trabajo mandado.*

Día 28 de julio de 1938. *Salimos para Valencia después de comer y llegamos a San Juan.*

Des de finals de juliol de l'any 1938, les ressenyes sobre les Colònies de Picanya, que es van instal·lar en Mula, desapareixen del diari de Justa Freire. Els colons quedaven instal·lats des d'aquesta data en la població murciana.

Villa Azabar, procedents de l'antiga Picanya 1, el 12 de desembre de l'any 1938, tenia acollits 59 colons, dels quals 31 eren xiquets i 28 xiquetes, amb edats compreses entre els 5 i 14 anys. La responsable continuava sent Manuela Rodríguez.

Encara que l'1 d'abril de l'any 1939, es dona per finalitzada la guerra i comença la repressió franquista contra els vençuts, les Colònies continuen la seua labor com si no haguera ocorregut res, fins mitjan de mes. El 16 d'abril d'aquest any la responsable, a requeriment

del nou Alcalde president de l'Ajuntament de Mula i a instàncies de l'autoritat militar d'ocupació, sol·licita un informe de l'estat de les Colònies Escolars, en aquests termes:

Siendo una de las preocupaciones constantes desde el primer momento del Movimiento Nacionalista la protección del niño, sírvase manifestar con toda urgencia las Colonias Escolares que existen en ese término municipal con toda clase de datos que puedan dar idea exacta de cómo funcionan referidas colonias, así como sustento de la población escolar, cuantía de la misma y método de enseñanza que se han venido desarrollando en las mismas [...]

Hasta que el organismo adecuado se haga cargo de las colonias que existen, se hará cargo de las mismas, si ya aquel no lo hubiera hecho, disponiendo que diariamente el profesorado en el curso de las sesiones de enseñanza diarias, den una pequeña conferencia a los escolares, destacando las más prestigiosas figuras de este glorioso Movimiento Nacional; así como terminada la tarea de mañana y tarde los alumnos han de saber cantar los himnos de Falange Tradicionalista y de las JONS y el Oriamendi como Himnos Nacionales que son.

Villa Azahar, 2010, Cristina Escrivà. ACE

La responsable, Manuela Rodríguez, contesta amb rapidesa redactant aquest informe conservat en el *Archivo Municipal de Mula*.

- a) *En atención a su oficio número 505 en el que hace referencia a uno recibido del señor comandante militar de esta plaza, le contesto lo siguiente:
Me hice cargo de esta colonia como directora en mayo de 1938 y aunque había unas normas generales para el desenvolvimiento en la misma, procuré orientarla de manera que fuese lo más parecida a la familia; tomando parte tanto las niñas como los niños en las tareas domésticas, organizando grupos que turnaban en los distintos quehaceres de la casa, cuidando de animalitos y un pequeño huerto.*
- b) *En la parte cultural procuré que las enseñanzas se dieran de una manera concéntrica pero a base ejercicios escritos, cálculo, lenguaje, evitando siempre la alusión a temas políticos y de guerra, cuidando además que los libros que figuran en la biblioteca escolar estuvieran exentos de toda tendencia. Las canciones y poesías enseñadas a los niños han sido populares y relacionadas con la vida normal.*
- c) *En la actualidad existen en esta colonia 24 niños de ambos sexos y 7 personas mayores (profesorado, limpieza, etc.) y necesitamos para el sostenimiento diario de la misma como cantidad mínima.
7 kilos de lentejas, arroz u otra cosa que lo sustituya. Uno y medio litros de aceite. 7 kilos de pan. 100 gramos de malta. Un kilo de leche en polvo. 4 kilos de jabón por semana. 2 kilos de carne o pescado. 2 arrobas de leña y algún dinero para cosas tan necesarias como sal, pimentón, cerillas, etc.*

Aquesta Colònia Escolar estava ubicada als afores de la població. El trasllat a aquest bell xalet no va suposar, per als xiquets i xiquetes de Picanya número 1, tants canvis com per a la resta d'ells. Villa Azahar disposava de característiques semblants a l'Hort d'Albinyana i com aquest tenia jardí, pèrgoles, bassa de reg, gran extensió de terreny, tarongers... i molts espais per al joc. En una de les seues 22 habitacions encara es conserven uns números escrits en la paret realitzats per algun dels seus colons.

Hospital de Sangre, procedents de l'antiga Picanya 2, el 12 d'octubre de l'any 1938, tenia acollits 51 colons, dels quals 28 eren xiquets i 23 xiquetes, amb edats compreses entre els 3 i 14 anys. La Colònia va ocupar un edifici antic, situat en la *Plaza del Hospital* que des del segle XVI havia segut el *Hospital de la Concepción*.

El responsable de la Colònia continuava sent Rufo Sánchez Martín que comptava amb l'ajuda de les mestres Mª Rosa Romo Baquedano i Rufina Victòria Martín Pérez. Tenien professora de piano, Estanislá Martínez. I com a personal subaltern a: Dolores Pareda Vivancos, l'encarregada general i companya del responsable; Rosa Barragán Bustamante, la cuinera; Casimira Galindo Barbudo, costura i planxa; Josefa Campos Guerrer, Rafaela Campos Guerrer i Julia Campos Escuder, la neteja. La infermera holandesa Feed, continuava ajudant en la Colònia.

Com a anècdota transcrivim una queixa dirigida a l'Alcalde republicà de Mula, datada el 8 d'agost de l'any 1938:

Hospital de la Sangre, 2010,
Cristina Escrivà. ACE

Rufo Sánchez Martín, Director responsable de la Colonia Escolar del Hospital de Sangre, a esa autoridad tiene que notificar.

Que existiendo una calle o calleja en la parte posterior de la finca, pero en tan malas condiciones de higiene que nos vemos en la imposibilidad de poder abrir las ventanas que dan a la citada calleja por ser un foco maloliente y constituir un atentado a la salud pública por ser un sitio en donde se depositan basuras.

Espero de esa autoridad de las oportunas órdenes al personal que corresponda que impida estas contradicciones de policía y sanidad.

Salud y República

El 16 d'abril de l'any 1939 Rufo Sánchez, a requeriment de l'Alcalde de Mula, redacta el informe, contestant els punt següents:

- a) *Esta colonia dependía de la Delegación Regional de la Infancia Evacuada (Valencia) cuyo órgano central era el Consejo Nacional dependiente del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad. La citada Colonia está dirigida por Don Rufo Sánchez Martín y dos auxiliares*

de enseñanza Doña Carmen y Doña Concha Sánchez López, Doña Dolores Pereda, encargada general, y personal de servicio, cuatro mujeres.

[Nosaltres hem localitzat el nom de sis dones: Casimira Galindo Barbudo, costura; Josefa i Rafaela Campos Guerrero, Julia Campos Escuder i Joaquina Barragán Bustamante, neteja; Rosa Barragán Bustamante, cuinera]

b) *Distribución de tiempo y plan de trabajo:*

A las ocho de la mañana, maestros, niños y personal de servicio todos en pie. Los niños levantan sus camas, se lavan, barren, limpian, ordenan las cosas, cada uno, en la medida de sus posibilidades y de sus gustos. Los maestros dejan hacer mientras se hace lo que debe hacerse, intervendrán en el momento oportuno y medida justa, cuando el hacer de los niños se apague de las realidades razonables del vivir escolar. En el control de estas tareas intervendrán los maestros y todas aquellas personas que por su recto y delicado gusto de orden y amor a lo bien hecho, vean o noten faltas o defectos que sean factibles de corrección para su mejoramiento.

A las nueve se empezarán a preparar las mesas para el desayuno y a las nueve y veinte (no más tardar) ha de llamarse a desayunar.

A las diez clases alternadas con descansos y un recreo de veinte minutos.

A la una juego libre y a la una y media preparar las mesas para comer y aseo de manos.

A las dos menos cuarto comida (los niños y niñas servirán la comida haciéndolo con orden, esmero y limpieza, es decir, correctamente cual corresponde a niños y niña educados). Al terminar la comida, descanso.

A las tres y media clases (alternando algunos días con costura niñas y trabajos manuales y trabajos libres niños. Durante estos trabajos puede ejercitarse algún canto escolar).

A las cinco y media juego libre.

A las seis y media biblioteca, lecturas comentadas y recitaciones (las lecturas comentadas versarán también sobre educación y urbanidad). Los jueves y domingos juegos reglamentados y paseos al campo. Si las maestras lo estiman conveniente, además de lo indicado pueden verificar otros cuando lo crean oportuno.

A las ocho cena. Después se acostarán.

Sería de desear se tuviera muy en cuenta toda esta labor pues llegando en su realización a interpretarla con celo y cariño se estrecharán y aunarán los lazos de amistad entre niños y niños, niños y maestros, maestros y maestros, llegando a la identificación educativa como resultante de la vida en la Colonia.

Muchas de las faltas, defectos o incumplimientos de deberes de los niños son debidos a la carencia de control, cosa que no debe de faltar en todos los momentos de la vida escolar en la Colonia.

c) *El sustento de la Colonia Escolar ha sido normal quedando aún los siguientes artículos: aceite, 7 litros; lentejas, 60 kilos; garbanzos, 5 kilos; guisantes, 8 kilos; arroz, 6 kilos;*

Segell de las Colonias Escolares de Mula, 1938. AMM

tocino, 1 kilo; leche, 2 cajas (48 botes una); café, 1 kilo; cacao, 1 y medio kilos; jabón, 7 kilos; harina, nada y azúcar, 6 kilos. Todo lo cual comunico a usted para su conocimiento y efectos.

Sería de desear se tuviera muy en cuenta toda esta labor pues llegamos en su realización a interpretarla con celo y cariño se estrecharía y aumentaría los lazos de amistad entre niños y niños, niños y maestros, maestros y maestros, llegando a la identificación educativa como resultado de la vida en la Colonia. Muchas de las faltas, defectos o incumplimientos de deberes de los niños son debidos a la carencia de control cosa que no debe de faltar en todos los momentos de la vida escolar en la Colonia. (Copia literal del informe a la Colonia)

c) El sustento de la Colonia Escolar ha sido normal quedando sus siguientes artículos: aceite siete litros, lentejas sesenta kilos, garbanzos cinco kilos, guisantes ocho kilos, arroz seis kilos tocino un kilo, leche dos cajas (cuarenta y ocho botes una), café un kilo, cacao uno y medio kilos, jabón siete kilos. Harina nada, azúcar 6 kg. Todo lo cual comunico a usted para su conocimiento y efectos.

SALUDO A FRANCO

¡ARRIBA ESPAÑA!

Mula 16 de Abril 1939

Año de la Victoria

El Director de la Colonia

Rufo Sánchez

Destaquem la fórmula d'acomiadament del document, uns mesos abans el responsable Rufo Sánchez Martín signava amb *Salud y República* i acabada la guerra estava obligat a utilitzar la terminologia franquista de: *Saludo a Franco, ¡Arriba España!*

Les condicions de l'edifici on es van situar els xiquets i xiquetes de Picanya número 2, no reunia les condicions favorables de l'Hort de Lis. Teresa i Carmen Pascual, junt amb la resta de colons, donada l'escassetat d'aigua en el vell Hospital de Sang, anaven a banyar-se a Baños de Mula, a diversos quilòmetres de la població murciana, coneguda per les seues aigües termals.

Firma de Rufo Sánchez Martín, 1939. AMM

El Pabellón, procedents de l'antiga Picanya 3, el 12 d'octubre de l'any 1938, tenia acollits 40 colons, dels quals 22 eren xiquets i 18 xiquetes, amb edats compreses entre els 8 i 15 anys. Esta Colònia estava ubicada en Baños de Mula, un poblet pròxim a Mula, conegut per les seues aigües termals.

El personal tècnic constava de: María Castrillo Garcerán, com a responsable de la Colònia, i les mestres Carmen Tobar Garrido i Concha García Hernández. Així com els Auxiliars Docents José Cuartero García i María Armero Soler. El personal subaltern estava format per: Amèlia Garcerán, mare de la responsable; Candelaria Bal, la cuinera; Lidia Cano, costura i planxa; i Pilar Cano, llavat.

El 17 d'abril de 1939 la responsable, María Castrillo, a requeriment de l'Alcalde de l'Ajuntament de Mula, redacta l'informe següent:

[...] La vida de la colonia es como sigue. Levantarse a las ocho de la mañana, aseo personal vigilados por los auxiliares y arreglo de los dormitorios, los muchachos no hacen más que hacer la cama, completando la limpieza el personal subalterno; de nueve a nueve y media el desayuno y al terminar éste, los niños se dividen en dos grupos: el más numeroso va a la escuela acompañado de una auxiliar que ayuda al maestro en las diversas materias de que versa la clase. Estos niños regresan a casa a las dos. El otro grupo (párvulos) empieza más tarde sus clases, que consisten en lectura y escritura combinadas (todos los niños excepto uno han aprendido a leer y escribir), cálculo, poesías y ligerísimas ideas de geografía y ciencias

naturales. Terminarán antes que los mayores y juegan hasta la hora de comer. La comida se hace con un profesor en cada mesa comiendo éste la misma comida que los niños. Después de comer, durante los meses de frío, salimos profesores y colonos a tomar el sol y jugar al aire libre; al regresar las niñas hacen labores de costura y los niños pasan en limpio los cuadernos adornándolos con dibujos. Cuando hace calor se invierten estas dos cosas. Luego suelen jugar dentro de casa o se les reúne y cuenta algún cuento o narración. También es la hora en que la profesora de música, cuando está, los reúne para enseñarles cantos exclusivamente regionales. La cena, a continuación, en igual forma que la comida, acostándose los niños entre nueve y diez de la noche. Las profesoras dormimos en los dormitorios de niñas, cada una con un grupo [...]

La Colonia El Pabellón funcionaba últimamente con el siguiente personal: 34 colonos (16 niños y 18 niñas), 4 profesores y 4 personas de servicio.

Sobre aquesta Colònia, en el mes de gener de l'any 2010, varen conversar en *Baños de Mula* amb Dolores de López Delgado de Martín, una dona de 88 anys, quasi centenària, que ens va comentar que l'any 1938 hi havia molts xiquets. Que la gent del poble ajudava en el que podia i que alguns d'ells van treballar per a la Colònia en abastiment i neteja. Els xiquets anaven a classe, a l'escola que es va obrir en la pedania, amb un professor, José Ruiz Orts, que, quan va acabar la guerra va ser depurat patint presó al penal de Burgos. Els records

El Pabellón, Baños de Mula, 2010.
Cristina Escrivà. ACE

que van deixar els xiquets i xiquetes de la seua estada en *Baños de Mula* van ser, en paraules de Dolores “beneficioso para todos, ya que cayeron como lluvia de rocío”.

La infància interrompuda pels esdeveniments d'eixa època ha deixat empremtes indestructibles en la memòria dels protagonistes d'aquesta història. Les conversacions amb ells i elles ens ha facilitat informació variada sobre les distintes etapes, des de l'eixida de Madrid, fins al seu retorn finalitzada la guerra.

Teresa Pascual, proporciona dades temporals de la seua vida de xiqueta colona:

“En Mula estuvimos, pues no hizo el año, no hizo el año, y luego fue ya cuando nos llevaron a Murcia, ahí es cuando se acabó la guerra, y allí estuvimos muy poco tiempo. Así que si la guerra duró 3 años y en Picaña estaríamos a lo mejor 2, pues en ese año estuvimos cambiando de Mula a Murcia. La mademoiselle, la pobrecita en el momento en que terminó la guerra, pues..., desapareció, se despidió de todos nosotros y desapareció”.

María Laguna García, conserva “unos recuerdos maravillosos de Picanya” i no tan bons de Mula, però, malgrat tot, ho va resumir amb una frase “*aún sueño con la idea de las Colonias*”. Ramón Martínez Gahete, un jove “quinceaño” en 1938 recorda el final dramàticament. El seu amic Armando Miaja Casielles, el nebot de José Miaja, General en cap de la Junta de Defensa, es desesperava en conèixer per boca del professor Rufo el desenllaç de la guerra. Rufo va resultar ser un quintacolumnista que a més fou molt cruel amb els xiquets escenificant la notícia del triomf dels nacionals mentre esgarrava la seua camisa per a mostrar una altra que portava davall, una blava, la falangista que tenia brodada el jou i les fletxes. Aquesta versió dels fets també la va presenciar Teresa, Carmen i Eloy Pascual. Una altra vegada els xiquets i xiquetes se sentien angoixats, una altra vegada les llàgrimes brollaven dels seus ulls i aquesta vegada la tristesa els va acompanyar per molt de temps. De Mula, una vegada perduda la guerra es van traslladar a Múrcia, allí alguns van ser arreplegats per les seues famílies, els altres van ser traslladats amb tren a Madrid per l’Auxili Social. Ja no eren xiquets i xiquetes evacuats, eren vençuts. Per al madrileny José Rubio Zori, penúltim de set germans, en 1939, quan comptava sis anys se li va acabar el somriure, patint anys replets de calamitats. Els xiquets i xiquetes que varen ser colons

a Picanya destaquen el gran canvi que els va suposar passar a Mula, les circumstàncies eren difícils per a la República, però als xiquets mai els va faltar l’aliment i afecte dels seus responsables. Els records d’aquesta època es concreten en el dur final i, com s’ha comentat amb anterioritat, en la postguerra, per a tots ells moltíssim pitjor que la guerra.

Per a concloure, Juana Pascual va afirmar: “*Por eso digo yo siempre... lo que más rabia me ha dado en esta vida ha sido que Franco después de ganar, después de los que habían muerto, que siguiera matando, matando y matando*”.

Armando Miaja Casielles, dedicatòria: *A mi mamá con un sin fin de besos, Armando. ACE*

14. El diari de Justa Freire

Gràcies a la zamorana Justa Freire Méndez —nascuda el 4 d'agost de 1896 en Moraleja del Vino—, hem pogut construir part de la vida en les Colònies de Picanya a través de les anotacions en el seu diari, conservat en l'Arxiu de la Fundación Ángel Llorca (Acción Educativa), disposant així d'informació privilegiada. En ell va descrivint, dia a dia, les activitats que realitza. Des de l'organització i atenció de les Colònies: sanitària, personal docent, abastiments...; les trobades amb persones rellevants: León Felipe, José Miaja, Rodolfo Llopis, Luis A. Santullano, Teresa Andrés, Margarita Nelken... i els components del CNIE; a més dels esdeveniments que ocorrien en el transcurs de la guerra i de la seua vida: disgustos, desil·lusions, fatigues, tristesa i alguna alegria.

La tasca realitzada per la mestra Justa Freire durant els anys republicans, en benefici dels xiquets, fou encomiable distingint-se per la seua tasca educativa inspirada en els principis de la pedagogia laica i naturalista.

La trajectòria docent s'inicia amb el premi extraordinari de la seua promoció, de mestra nacional, el 2 de novembre de l'any 1918. Durant 13 anys exerceix en el Grup Escolar Cervantes de Madrid, fins que guanya, al novembre de l'any 1933, les oposicions a directora del nou Grup Escolar Alfredo Calderón, situat en la *Ciudad Jardín* de Madrid. La seua implicació en la millora de l'educació és evident. Al maig de 1926, en *La Escuela Moderna*, es publica la seua *Nota Mensual*, del curs 1925-26, del Grup Escolar Cervantes. El dia 23 de juliol de l'any 1931, el seu nom apareix en *La Libertad*, com a participant d'una Assemblea pedagògica *Hacia la renovación de la Escuela*, organitzada en La Granja (Segovia). El mateix diari es fa eco, al febrer de 1934, de la recepció del número 2, de la revista pedagògica *Escuelas de España*, amb un text de Justa Freire sobre *Notas de trabajo*. En 1935 va compaginar la seua labor docent amb la de membre vocal, de la Comisión de Reforma Escolar que s'ocupava de proposar al ministre les normes pedagògiques per a la reorganització interna de les Escoles Primàries, bases de redaccions didàctiques, plans d'estudi, etc. En 1936, escriu un extens article, *La didáctica del dibujo*, per al *Libro Guía del Maestro*.

Per indicació del govern de la República atén els xiquets que romanen a Madrid durant la contesa bèl·lica. Fins que, a principis de desembre de l'any 1936, l'escola va ser ocupada

pel 5é. Regiment, passant a col·laborar amb el pedagog Ángel Llorca en les *Comunidades Familiares de Educación* d'El Perelló (València) on havien traslladat els xiquets i xiquetes del Grup Escolar Alfredo Calderón, i del Cervantes, compartint una experiència pedagògica pionera, a més, en els temps de guerra.

El MIP, a l'abril 1937, la nomena Inspectora-visitadora de Colònies, fins a arribar a ser Delegada Nacional de la Infancia Evacuada, col·laborant en l'organització i orientació de les Colònies Escolars de Llevant. Del seu informe titulat *Informació de la labor realitzada en la Delegación Regional de la Infancia Evacuada, secció de personal y orientación pedagògica y resumen de la actuación total de la Delegación Regional*, redactat al maig de 1938, transcrivim algunes de les seues paraules:

El día dos de diciembre de 1936, llegué a Valencia evacuada por el Ministerio de Instrucción Pública [...]. Comencé inmediatamente a organizar la vida cultural de 200 niños evacuados [...] repartidos en familias de Campanar y Chirivella.

Comenzaba entonces a organizarse las Colonias en Régimen Colectivo. [...]

En abril me nombró el Ministerio Inspectora-visitadora de las Colonias de su dependencia. Visité fundamentalmente las de la provincia de Valencia [...]

En noviembre se organizaron unos cursillos de orientación e información para nombrar maestros; en ellos colaboré intensamente [...]

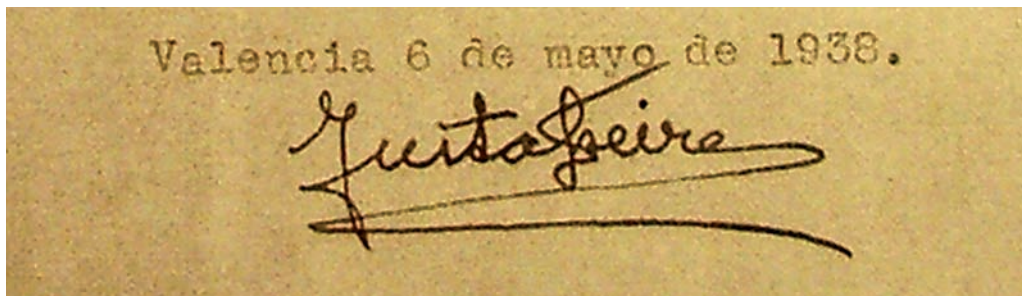
El 19 de diciembre comencé a desempeñar el cargo de Delegada Nacional de la Infancia Evacuada [...]

Esta labor se ha realizado con las posibilidades habidas, que han sido pocas: falta de maestros y escasísimos medios de locomoción y transporte.

Réstame solo indicar, que en estas excepcionales circunstancias estoy dispuesta a prestar mi colaboración allí donde el Ministerio crea que yo, como maestra, puedo rendir más,

Valencia 6 de mayo de 1938.

Justa Freire

Valencia 6 de mayo de 1938.
Justa Freire

Signatura de Justa Freire, 1938. FALL

Colònia Escolar número 1.
En el matí, els xiquets passegen pel sol units en la seua alegria amb el seu mestre. BN

Colònia Escolar número 2.
Una alimentació sana els restaura les forces i encoratja el seu desenvolupament. BN

A fi de la guerra es veu obligada a escriure, el dia 13 d'abril de 1939, de pròpia mà una declaració jurada, conforme al Decret 21 de gener de l'any 1939 de responsabilitats polítiques, en la que afirma: “*Yo tenía una misión que cumplir en relación con los niños, por mi cargo de directora de un grupo escolar y de maestra nacional y me dí por completo a esta misión, tratando de realizar una obra de paz en la guerra...*”

El 20 de desembre de l'any 1939 fou condemnada, per una denúncia injustificada, en consell de guerra, a la pena de sis anys i un dia de presó major per incitació a la rebel·lió, que va complir amb tota resignació en la Cárcel de Mujeres de Las Ventas, a Madrid. Conseqüència d'això, al febrer de 1941 la Comissió Depuradora del Magisteri de Madrid, acorda la separació del servei, amb pèrdua de tots els seus drets, considerant que Justa Freire, per les seues idees, “*era incompatible con los principios del Glorioso Movimiento Nacional y por tanto estar incapacitada para que se le confíe la educación de la infancia en el Estado Nacional español*”.

Consumada la condemna —en *Las Ventas* va organitzar cors de cançons populars, alfabetitzant a més de 200 recluses—, va seguir dedicant-se a la missió d'educar donant classes particulars. Al juny de 1944 va començar a treballar en el *Colegio Británico* de Madrid i fins al 6 de juny de l'any 1953 no es va resoldre el seu expedient de depuració, sent reintegrada al servei actiu però amb la sanció de “*traslado fuera de la provincia durante cinco años e inhabilitación para cargos directivos y de confianza*”.

Va morir en [1956], a l'edat de [60] anys, una extraordinària dona que tan sols per a ser feliç necessitava “*trabajo y paz*”.

15. L'ús del material gràfic

Les Colònies Escolars de Picanya oferien, als atents ulls de xiquets i xiquetes, una visió amable. I aquesta imatge, bucòlica, és la que el MIP volia transmetre.

En els horts van tindre cabuda diverses situacions protagonitzades pels colons que, gràcies a les fotografies, ens ajuden a entendre i valorar, a un temps, el seu significat. Espais naturals on la infància evacuada aprén i gaudeix, escenografies de xiquets i xiquetes, paisatges de l'any 1937 que reconeixem i altres que han passat desapercebuts i que els fotògrafs d'aquesta època ens fan reconèixer. Walter Reuter, Val del Omar i autors desconeguts, alguns d'ells ubicats dins de la denominació Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza, ens descobrixen un minuciós recorregut per les activitats que s'exerxen quotidianament, imatges que descriuen, sense paraules, diàlegs sobre la metodologia aplicada. Fotografies que desgranen emocions dels xiquets i xiquetes que hem d'interpretar des del significat de l'obra mampresa per la Segona República, la de salvaguardar el futur, salvant la vida de la infància. Retrats que també ens interroguen sobre l'actualitat educativa i ens parlen què una altra forma d'educar és possible.

Diverses de les imatges preses en les Colònies de Picanya van il·lustrar reportatges de premsa, com el publicat en *La Vanguardia*, el diumenge 5 de desembre de l'any 1937, sota el títol *Residencias infantiles del Ministerio de Instrucción Pública*:

La guerra destruye muchas cosas, algunas viejas, inservibles o, por lo menos, caducas, pero amenaza con crueldad sin igual a otras nuevas, y entre todas, a la más nueva y delicada: la infancia. La amenaza con la muerte, la miseria, el abandono, y con todas las angustias que forman su cortejo.

Nada más desgarrador que un niño abandonado, entre los infinitos riesgos de las actuales circunstancias; aquello que un mayor soporta, para un niño puede significar un acontecimiento de huella irreparable, su cuerpo y su conciencia pueden quedar para siempre marcados, cuando no definitivamente deshechos.

Nos sentiríamos sonrojados como hombres si en medio de las conmociones que trae consigo la guerra, no existiera una preocupación honda y continuada por salvar a los niños. Porque ellos son, además, nuestra mejor esperanza y el fundamento mismo del porvenir por el cual combatimos: son el mañana deseado, la España sana y espléndida que presentimos y que ellos realizarán plenamente, son, en suma, nuestro mejor tesoro.

Por todas estas razones decisivas y por un espontáneo sentimiento del deber, desde el primer momento de nuestra lucha surgió un afán de recoger a la infancia más directamente dañada por los males de la guerra. Varios organismos, unos oficiales y otros no: el Ministerio de

Asistencia Social, la Liga de Mujeres contra la Guerra y el fascismo, la Ayuda Infantil de Retaguardia, el Socorro Rojo Internacional crearon residencias infantiles, donde los niños son puestos a salvo del peligro de los bombardeos y donde a la tranquilidad del ambiente se unía una atención esmerada. Pero el Ministerio de Instrucción Pública tenía el deber de acometer íntegramente esta tarea, por ser problema, no sólo de salvar la vida de los niños, sino de atender a su educación, de aprovechar estas trágicas circunstancias de la guerra para formar a la infancia de la manera como hace tantos años se ha pretendido por todos aquellos que han estado atentos al pueblo y a sus verdaderas necesidades. Y así, día tras día, reuniendo los mejores esfuerzos a través de la Delegación de Colonias, primero, y del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada, después, se ha realizado una labor de grandes resultados.

En Levante y Cataluña, hoy sonríen, llenas de vida, muchas criaturas que hubieran sido víctimas de la metralla o que vagarían en el desamparo. El Ministerio de Instrucción Pública, al

poner su empeño en esta obra, labora por nuestras mejores esperanzas y por la tranquilidad de nuestros combatientes, que se sentirán tranquilos sabiendo a sus hijos alegres y preparándose a ser los hombres del mañana.

La Vanguardia, 5 desembre 1937. HDV

També es van utilitzar les imatges de les Colònies de Picanya en segells, postals, fullets i cartells de propaganda. La mirada dolça d'una colona, les magnífiques instal·lacions i les creacions dibuixades, inspirades en les seues fotografies, són la prova evident de la utilització selectiva de les fotografies per a la transmissió del missatge: La República protegeix els seus xiquets.

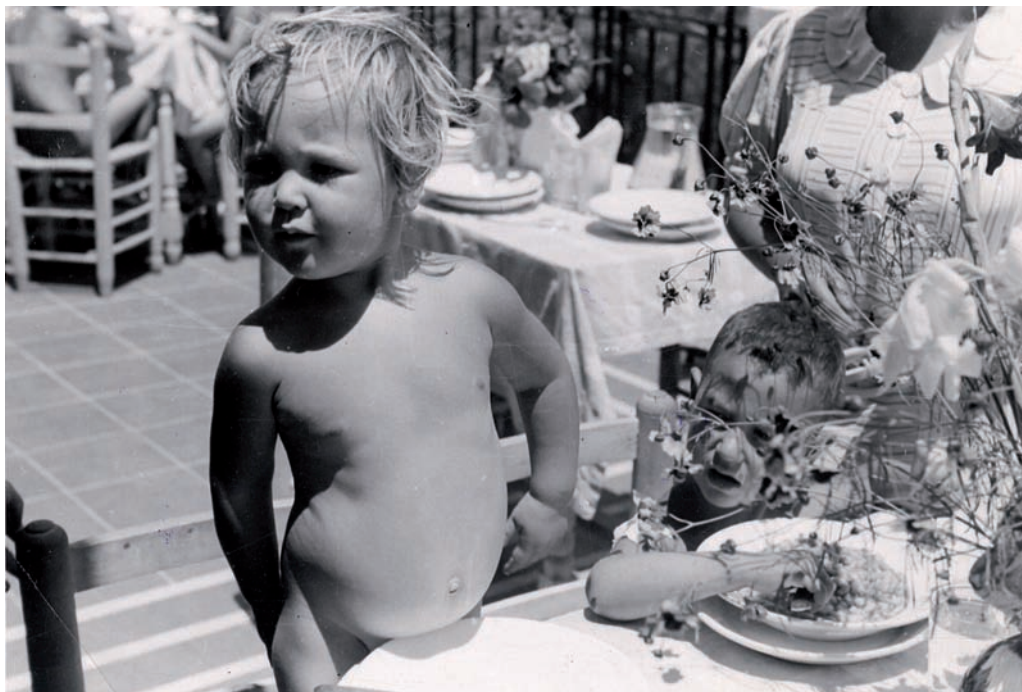

Colònia Escolar número 3.
Els treballs manuals, els oficis, són executats amb tota serietat i entusiasme. Imatge de la mateixa sèrie. BN

El fullet: National Council for Evacuated Children del MIP, Children's Colonies, Paris, 1937. I l'editat a Holanda, Een veilig fugiu voor het spaanse kind. Picaña, van documentats amb imatges de les Colònies número 1, 2, i 3. Igualment el tríptic del Consejo Nacional de la Infancia Evacuada del MIP, Niños de Madrid. Estamos muy bien aquí. Venid con nosotros. Carmen y Pepe, [1937], està realitzat amb retrats d'una xiqueta i un xiquet de Picanya. Dels seus colons, edificis i instal·lacions es van realitzar postals, en un número aproximant a 15 targetes, d'un total de 50 editades pel MIP. Punt i a part és el tema dels cartells. El fotomontador, tipògraf i cartelista Mauricio Amster, en 1937, va emprar diverses imatges per a publicitar les Colònies.

En el cartell titulat "*En las Colonias Escolares del Ministerio de Instrucción Pública los hijos de nuestros combatientes viven sanos y felices*" utilitza tres fotografies de les 12 que lo componen. "*Los niños no deben sufrir el horror de la guerra. En las Colonias del Ministerio de Instrucción Pública tendrán Salud y Alegría*", és el missatge d'un altre original cartell que va realçar redibuixant i pintant una fotografia que té com a protagonista una colona banyant-se a l'Hort de Coll.

Imatge reproduïda en segells i fullets,
l'Hort de Lis. AGA

Segells que no se posaren en
circulació, 1939, Mauricio Amster.
MUVIM

Pepe en l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Datat el dia 20 de novembre de l'any 1937 el cartellista Mariner, utilitza la imatge d'una colona, de Picanya número 1, per a realitzar el cartell *Espanoles del Mundo*.

Sobre fons beix es ressalta la bandera de la República, que inclou una bola del planeta Terra, amb distintes tipologies dels seus habitants i, en l'alba, una preciosa xiqueta amb el tors nu i el braç esquerre a l'aire amb el puny tancat i el dret reclinat amb la palma de la mà obert cap amunt. Editat pel Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, Delegación para la Infancia Evacuada, la informació del text és la següent:

Espanoles del Mundo entero

La Delegación española para la Infancia Evacuada desde su reciente creación ha contribuido a la organización pedagógica y sanitaria de 44 colonias radicadas en el extranjero, y en España sostiene 220 colonias con 12.000 niños. Si los extranjeros ayudan a España por solidaridad humana y por adhesión a nuestra causa, los españoles que viven en el extranjero tienen el deber de aportar su esfuerzo de sacrificarse para que nuestros niños, hijos de los héroes que dan su sangre en defensa de nuestra independencia y de las libertades del mundo, no les falte el pan, el vestido y la educación que necesitan para llegar a ser en el mañana de nuestra esperanza los hombres que habrán de reconstruir nuestra España querida sobre

Bassa de l'Hort de Coll, 1937. BN

las bases eternas de libertad y justicia. En nuestros comités, en nuestros centros, en nuestras organizaciones, individualmente, adquirir los sellos y carnets que los consulados y esta delegación facilitan a fin de aborrar al Estado las divisas extranjera que necesita para otros menesteres de guerra, es la forma de solidaridad más eficaz para acortar la lucha y asegurar la victoria de nuestra República. El gobierno necesita de nuestro esfuerzo solidario en estas horas de prueba ¡todos beligerantes a la medida de nuestras posibilidades con verdadero espíritu de sacrificio para ser dignos de España!

L'any 1938, des de Barcelona, la Subsecretaria de Propaganda edita un cartell on apareixen sobre fons beix, en la part superior, dos imatges. A l'esquerra una fotografia d'un llaurador, amb la frase *Ellos querían mantener al pueblo en la ignorancia* i a la dreta una altra, que pertany a la Colònia número 1, amb xiquets estudiant a l'aire lliure, destacant la silueta perfilada d'una colona escrivint i somiant, sobre la frase *La República instruye a los hijos de los obreros y campesinos para hacer de España un pueblo feliz*. A continuació es distribueixen diferents edificis d'escoles creades per la República, finalitzant amb el lema *Ganar la guerra significa asegurar la cultura para todo el pueblo*.

Los niños, Salud y alegría, 1937,
Mauricio Amster, 66 x 23,5
cm. ACE

Espanoles del Mundo, 1937,
118 x 81 cm. Mariner. AGA

Xiqueta en la bassa de l'Hort d'Albinyana, 1937. AGA

EN LAS COLONIAS ESCOLARES DEL MINISTERIO DE INSTRUCCION PUBLICA

Ejercicios físicos en Picaño

Escritura al dictado (Antella)

Los niños cantan (Bellus)

Baño de sol (Picaño)

Colonia escolar de Villarreal

Escuela-Granja de Albarochi

La Colonia de Picaño

Comunidades familiares (El Perelló)

Un dormitorio en Bellus

Zapicho de la Colonia de Antella

Clase en la Colonia de Albarochi

Pérgola piscina de Picaño

**LOS HIJOS DE NUESTROS
COMBATIENTES
VIVEN SANOS
Y FELICES**

En las colonias escolares del Ministerio de Instrucción Pública los hijos de nuestros combatientes viven sanos y felices, 1937, Mauricio Amster, 101 x 70 cm. ACE

En las colonias escolares del Ministerio de Instrucción Pública los hijos de nuestros combatientes viven sanos y felices, 1937, Mauricio Amster, 114 x 82 cm. ACE

Jugant al corro dins de la pista de tennis de l'Hort de Lis, 1937, Auxiliars Mecànics de la Enseñanza. BN

Pèrgola de l'Hort de Coll, 1937. BN

També, amb imatges de Picanya, Mauricio Amster utilitza la fotocomposició per a dissenyar el que pot ser el cartell més visual de tots. Amb tres línies de fotografies, 15 en total, es distingeixen dos instal·lacions corresponents a la piscina de l'Hort de Coll i una altra al camp de tennis de l'Hort d'Albinyana.

Les fotografies realitzades en les Colònies de Picanya van servir per la seua plasticitat i bellesa d'escenaris per a publicitar, a través de les seues imatges, des del xicotet segell al gran cartell.

El total de fotografies recuperades han segut 57, al Archivo General de la Administración trobarem 17, la resta, 40, pertany a la Biblioteca Nacional.

Xiqueta somiadora en l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Ganar la guerra significa asegurar la cultura para todo el pueblo, 1938, 100 x 70 cm. ACE

16. A manera de conclusió

El 29 de març de 1939, al crit de *¡Arriba España!*, *¡Viva Falange Española!* i *¡Viva Franco!* se celebrava la presa de possessió de la Junta Delegada del Ayuntamiento de Falange Española, de Picanya. I amb data 29 de maig del *III Año Triunfal*, en presència de la Auditoria de Guerra del Ejército de Ocupación, es constituïa la Comisió Gestora Municipal, els membres de la qual juraven pel seu honor exercir fidelment les seues funcions amb *celo, austeridad y energía*, inspirant-se en les normes de la *España Nacional y del Generalísimo Franco, glorioso Caudillo*. Van començar les depuracions de funcionaris, amb l'acord de no avalar a cap d'ells, i els canvis dels noms dels carrers: *Viuda de Ricardo Capella (Calle Barranco)*, *Plaza Calvo Sotelo (Plaza Iglesia)*, *Plaza del Generalísimo Franco (Plaza Mayor)*, *Plaza de José Antonio (Plaza San José)*... Moltes coses semblants van ocórrer a Mula i a tots els municipis d'aquest país.

Neixia la *Nueva España*, la dels vencedors, que van imposar la repressió sobre els vençuts, el silenci —trencat pels himnes marcial: *Caru al Sol, Oriamendi*—, la por, la fam i la mort. També l'Església, que hi havia beneït la croada contra els “*rojos*”, va exercir el seu ministeri imposant la seua moral retrògrada a tota la població, “*educando*” els xiquets en els principis de l'obscurantisme i la irracionalitat. Quina diferència tan abismal amb l'educació per a la vida que van rebre durant la seua estada en les Colònies Escolars.

A fi de la guerra, va començar la caça dels lleials a la República i la repressió es va encebar amb tots aquells mestres que van exercir la seua docència en les Colònies. Els expedients de depuració van ser càstigs exemplars de sadisme. Fermín Corredor Lebrón —responsable per un temps de la Colònia número 1— va ser afusellat a Madrid el 2 d'agost de 1940.

La separació del servei, desterrament i pèrdua de la seua qualitat de funcionaris, va suposar la misèria per als fidels servidors de la República.

La repressió sobre els xiquets va ser més subtil però, no per això menys dolorosa. Van passar de subjectes actius, a mers receptors de doctrina catòlica, principis del *Movimiento Nacional* i ensenyances castradores. Encara així, tots els colons que hem localitzat, en mostrar-los les fotos i reconèixer-se o reconèixer un altre amic, s'han emocionat. Simplement

al parlar d'aquests anys hem notat receptivitat en les seues paraules, transmetent sensacions plaents, que van deixar fonda empremta en les seues vides. Tots i cada un d'ells i elles, en recordar la seua etapa en les Colònies de Picanya, en retornar el sentir del que van viure, per un instant, van tornar a ser feliços.

Si el resultat de la guerra haguera segut un altre, aquesta joventut educada en el principi de la llibertat i suport mutu haguera ajudat a reconstruir el país, fomentant al seu entorn la pau entre tots.

Rep. (Justicia) ✓ 56313

COMISION D. DEPURADORA DEL MAGISTERIO
MADRID ARCHIVO

EXPEDIENTE

instruido a *1* **Maestr. o. D.** *Fermín Corredor Labrón*
de la Escuela *"Tirso de Molina"*
en *MADRID*

Consta de ..... **ocho** ..... **folios**
Madrid, 13 de ..... **marzo** ..... de *1940*
El Secretario,

488-45

Expedient de depuració de Fermín Corredor, 1941. AGA

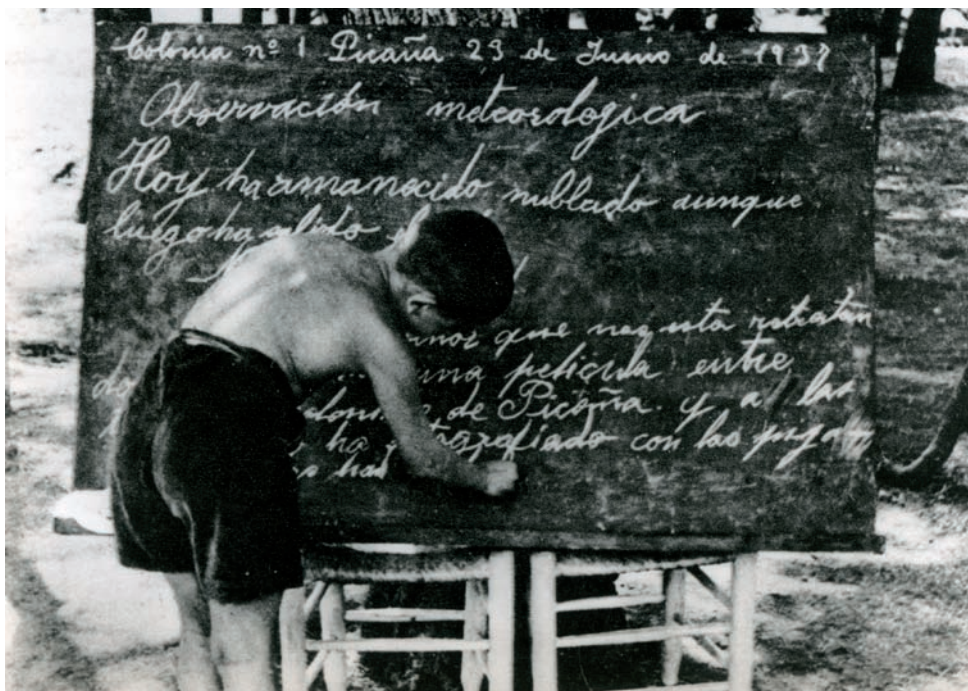
17. Apèndix documental

Tres colons feliços, Hort d'Albinyana, 1937. AGA

Galeria fotogràfica

Colon escrivint en la pissarra en la classe a l'aire lliure en l'Hort d'Albinyana. Text: Picanya, 23 de juny de 1937. Observació meteorològica. Avui hi ha clarejat ennuvolat, encara que després ha eixit el sol..., Targeta postal, MIP. BN

Façana principal, on es distingeix a una de les professores llegint a diversos xiquets en l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

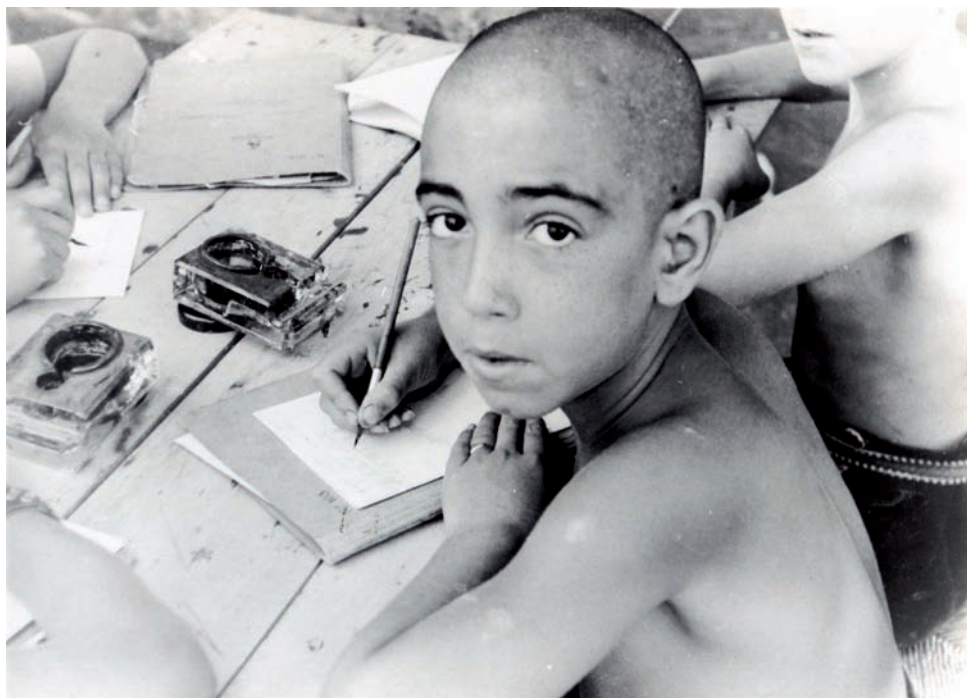
Torre de l'Hort de Lis, Targeta postal, 1937. AGA

Juanita Pascual al jardí de l'Hort de Lis, 1937. BN

Xiquetes jugant a l'Hort d'Albinyana, 1937. AGA

Xiquet estudiant a l'Hort d'Albinyana, 1937, MIP, Auxiliares Mecánicos de la Enseñanza. BN

Xiquets i xiquetes a l'Hort de Lis. Dempeus, primera per la dreta Carmen Pasqual i quarta Juanita Pasqual, 1937. BN

Colona amb el puny enlaire,
Targeta postal, Hort
d'Albinyana, 1937. BN

Esperant l'aigua a l'Hort
d'Albinyana, 1937. BN

Camí de la Colònia de l'Hort de
Lis, 1937. BN

Corrent cap a la piscina a l'Hort d'Albinyana, 1937. AGA

Treballant un xicotet terreny agrícola a l'Hort de Coll, 1937. BN

Posant en banyador a l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Petits colons realitzant gimnàstica succa en la pista de tennis de l'Hort d'Albinyana, 1937, MIP, Auxiliars Mecànics de la Ensenyanza. BN

Pèrgola de l'Hort de Coll, 1937. BN

Vista de la piscina de l'Hort de Coll, 1937. BN

Prenent el Sol a la terrassa de l'Hort de Coll, 1937. BN

Exercicis rítmics en plena naturalesa a l'Hort de Coll, 1937. BN

Esperant l'aigua en un bassal de l'Hort d'Albinyana, 1937. AGA

Detall d'una jove en el jardí de l'Hort de Coll, 1937. BN

Exercicis de gimnàstica a la terrassa de l'Hort de Coll, 1937. BN

Entre rialles i amics a l'Hort d'Albinyana, 1937. BN

Façana principal de l'Hort d'Albinyana, amb dues xiquetes en camisa de dormir, 1937. BN

Una casa segura per al xiquet espanyol

Carmen escrivint. Il·lustració
del fullet, Picanya, 1937. BN

Una de les fonts documentals més interessants, alhora que valuosa, és el present text, un fullet editat per a recaptar fons a través de l'organització holandesa Hulp aan Spanje, adquirit en l'Institut d'Història Social d'Amsterdam, transcrit íntegrament per Isolda Bohler, - a la que des d'ací homenatgem la seua memòria -, per a la seua posterior traducció. Cal destacar que les imatges que il·lustren aquesta publicació, i que s'inclouen, són les rescatades de la Biblioteca Nacional i de l'Arxiu General de l'Administració. També cal subratllar que el fullet conté imatges de totes les colònies de Picanya i alguna que hem identificat de les Colònies d'Oliva (València). L'autoria de les mateixes és, probablement, de l'alemany Walter Reuter. El diari de Justa Freire fa referència a un fotògraf que visitava amb ella algunes de les Colònies. El segell en el revers de les còpies originals amb la firma de Reuter, està en moltes d'elles.

Een veilig fugiu voor het spaanse kind. Picana, 1937. IIHS

Annie Romein-Verschoor

Coberta de Wim Brusse

Een veilig fugiu voor het spaanse kind. Picana

Una casa segura per als xiquets espanyols. Picanya

Amsterdam: *Hulp aan Spanje*, 1937. – 28 p.

Picanya. Un futur segur per al poble espanyol

Xiquets en el país del sol.

Qualsevol persona que haja viatjat des de la costa del mar del Nord cap al Sud, el sud d'Europa, Àfrica, o més encara cap a l'Est, com a mariner, missioner o turista, guarda, quan té un cor humà, en el seu àlbum de fotos i en la seua ment la imatge més bella del país del sol: els xiquets.

En xanglots creixen al costat dels molls dels ports i els pous dels pobles i joves animals poblen el paisatge: Marró i negre.

Nus, en draps bruts, però rient-se amb vida, plens de curiositat: els seus xiquets.

El viatjant que s'entregava a les meravelles del viatge per Espanya, gaudia dels camps de taronges i ametles, fruïa dels paisatges de Cid i dels castells àrabs, dels tresors del Prado, de l'Escorial, i de l'exuberant i desvergonyit creixement dels xiquets al sol. I no preguntaven, no es preguntaven, com aquests xiquets es convertien en marcides dones i esquerps homes amb el pas del temps.

La República espanyola i els xiquets.

No continuarà sent sempre així. La República espanyola es va adjudicar aquest dolorós problema dels xiquets, d'un poble mentalment i físicament desatès, enmig de totes les seues adversitats.

Xiquetes sota l'hombra de la figuera a l'Hort d'Albinyana. Il·lustració del fullet, Picanya, 1937. BN

Es parla de “el roig” del “revolucionari” i amb això es disculpa, conscientment o inconscientment, el segell d’il·legalitat dels feixistes rebels al Govern republicà.

Si es parla d’un punt de mesures revolucionàries del govern, que siga de tot allò que s’ha relacionat amb la salut dels joves i l’educació. Però llavors, si entenem que aquestes mesures revolucionàries es van realitzar fa molt, que no van ser preses per un govern “rojo” sinó per “la inutilitat de tot l’anterior a la República”. Quines van ser aquestes mesures? Per a començar: construir escoles i introduir un pla ordenat de docents adequats. L’educació en la República dels Països Baixos Units era, en comparació, bona en general, però para més de 1.800 habitants ni es pensava construir una escola: per això tot el món estava destinat a treballar en magatzems; no es plantejaven educar els docents d’una forma determinada, en la idea que ja havien suficients persones que saberen llegir i sumar i alguns que saberen escriure.

Educació en l’Espanya antiga.

La situació de l’àrea d’educació que dominava l’any 1930 amb el regne d’Alfons XIII, no més es pot comparar a distància amb l’educació holandesa de fa 150 anys. En general es van quedar molt arrere: l’analfabetisme era molt major, la mitjana del nivell dels docents més baixa. Però sobretot: els objectius del govern en l’àrea d’educació no eren progressius, sinó regressives.

L'esperit de l'antiga Espanya, respecte al desenvolupament del poble, no es pot explicar millor que en les paraules que va pronunciar el Marqués de Lozoya en el periòdic franquista *El Correo de España*: “Toda la mala suerte de España proviene del loco deseo del gobierno de enseñar a los españoles a leer y escribir. Si uno le enseña a la gente a leer y escribir, es como ponerles un veneno a goteo, que significará la mala suerte para ellos y su patria“. El pensador espanyol, que s'havia posat en contra d'aquest argument, es va veure enfrontat en una fantàstica tasca amb un enemic poderós i sense escrúpols, l'Església catòlica. A eixa conclusió va arribar Francisco Ferrer, que havia aconseguit fundar l'Escola Moderna.

Aquesta va ser la conclusió, menys tràgica, que trobaren durant la lluita diària, els mestres dels pocs col·legis públics.

Fa uns anys un docent holandès va escriure en una de les nostres grans revistes sobre una visita que va fer a un parell d'amics espanyols. No en algun racó del país, sinó en la capital. L'escola estava situada en un pis deshabitat a un carrer posterior. Hi havia dos mestres, un que s'havia rendit i un altre més jove i entusiasta que estalviava tot el que podia i ni menjava per a poder comparar quelcom de material per a les classes.

Predominava l'educació impartida per l'església. I no una església que igual que en el nord d'Europa, ha pogut mantenir a la joventut catòlica actualitzant-se en la seua indumentària, programa i material docent. A Espanya l'església tenia el monopoli de l'educació, un monopoli d'ignorància, en el sistema d'educació del qual no deixaria ni un civilitzat holandès catòlic els seus fills.

Un parell de números per a comparar: en 1860 el 75% de la població espanyola era analfabeta, poc abans de la proclamació de la República, aquest percentatge era d'un 52%. Quan en 1900 es va introduir la llei d'educació obligatòria, el nombre de xiquets que assistien era d'un 10%, sense edificis escolars presentables i un limitat nombre de docents amb educació. He ací la realitat amb la qual la República va començar el seu pla de reforma educativa en 1931. La relació progressiva en inversió d'aquesta reforma amb la progressió del govern es veu en la següent taula de cost econòmic de l'educació primària des de l'any 1931.

1931	14.314.090	pesetas
1932	57.290.745	„
1933	43.637.411	„
1934	30.371.035	„
1935	9.000.000	„
1936	3.496.474	„
1937	142.969.482	„

La baixada del pressupost en 1935 és a causa del govern reaccionari de Lerroux-Gil Robles.

I davall la nova directriu.

Però una miqueta més sorprenent ho trobem en l'actualitat i és que després de la lluita pel poder de Franco i després d'un any i mig de guerra civil, que ha requerit molt d'esforç per part del Govern del front popular i del poble espanyol, El pla de reinvençió de l'educació ha

Colons jugant. Il·lustració del fullet, Picanya, 1937. AGA

segut posat en marxa de manera normal! Que açò haja segut possible en una de les guerres més horribles que puga patir un país, no sols ens mostra quant anhela el poble i el Govern el desenvolupament de la societat espanyola, també ens mostra que el Marquès de Lozoya tenia raó en aquest punt: *“Para una democracia en extinción, que se apoya en una opinión pública educada, el mayor desarrollo posible de la sociedad es urgente y necesario, un tonto e ignorante pueblo es un peligro, pero para un Estado totalitario, construido en la obediencia, el introducir la educación para el pueblo es un veneno que pone en peligro el derecho de unos grandes a considerar este país su posesión personal”*. D’ací que, entre 1 de juliol 1936 i 1 de juliol 1937, es van invertir a Barcelona 14 milions de pessetes en la construcció de 110 escoles modernes, on 80.000 xiquets podien ser educats, xiquets que abans d’això no havien tingut la possibilitat d’estudiar. Alhora que, el periòdic de Burgos, va publicar un decret que ordenava el tancament de totes les Escoles Públiques en 31 llocs, davall el comandament de Franco, a més de l’abolició del Col·legi de Formació Professional Superior a Sevilla i Màlaga, ja que: *“la guerra requiere tanto dinero que hemos de cortar gastos de actividades civiles”*.

Un altre “establiment revolucionari” per a l’atenció dels xiquets de bolquers.

No sols l’educació era un assumpte preocupant quant als joves espanyols, des de fa anys i panys. Ara es treballa a gran velocitat per a posar al dia a tots els afectats. El Ministerio de Sanidad va agafar entre mans l’assumpte dels lactants i les cures dels xiquets de bolquers. En poc de temps es van obrir en 30 llocs oficines de consulta, on hi ha més de 45.000 xi-

quets de bolquers inscrits i on la quantitat de pacients juvenils creix cada dia amb 350. A les zones, dins dels terrenys de lluita i a Madrid les oficines no sols tenen consultes, sinó que literalment realitzen atenció preventiva als xiquets de bolquers perquè no moren de fam: A Madrid amb una població d'1 milió de persones, de les quals 8.000 són malalts o ferits ingressats en hospitals, no es pot aconseguir més de 6.000 litres de llet al dia, això és més o menys, 1 litre per 200 persones. Per això només es pot repartir 800 grams de llet en pols a la setmana a les mares dels 18.000 lactants inscrits en l'oficina de Madrid. Per a l'enviament de llet, que no sols concerneix les mares sinó al perill d'existència de tota una generació, el poble espanyol necessita ajuda de l'estranger.

Posar els xiquets fora de perill

El 26 d'octubre de 1936 van caure les primeres bombes al centre de Madrid. Des d'aquest moment va haver-hi una nova preocupació: l'allotjament dels xiquets evacuats de la capital i d'altres zones en perill. A poc a poc van assentar els xiquets en famílies de pobles el més lluny possible dels fronts, assignant-li a cada 50 xiquets un professor que es feia càrrec de la seua educació i el seu manteniment. En 406 d'aquestes Colònies familiars es van allotjar 33.120 xiquets.

Es podrien haver enviat xiquets a Holanda, com era el pla original, haurien segut molt ben acceptats ací, igual que es va fer en el seu temps amb els xiquets hongaresos i alemanys, que van vindre durant l'època de la inflació. A Espanya la gent pensa distint quant a açò i s'entén perfectament. Per a començar a Espanya es tenen molts fills baix circumstàncies molt difícils i sense molt de temps de preparació per a donar-los una seguretat. La ignorant població llauradora, amb una pobra infraestructura de vivenda i poc coneixement d'higiene, patia molt per a tirar endavant els seus fills. Per a la tasca d'educar s'havia de trobar persones que foren la meitat àngels i professors a un temps.

Però hi ha una altra raó, per la que no estan d'acord en ajuntar xiquets en grans grups i enviar-los fora d'Espanya. Els joves i moderns professors que han assumit el deure educar aquests xiquets, no sols van veure la gran oportunitat d'infondre pensaments europeus a les escoles espanyoles, també introduir noves i modernes formes d'educar i pensar en les Colònies, com si foren una gran família.

Per què Colònies Escolars?

No importa quant de convençuts estiguen els homes, la semblança de pensaments només serà completa quan haja segut inculcada en la família, açò ens ho ensenya la història de la pedagogia. La possibilitat de renovar l'educació és el valor que té el model de *Casa de Niños*, on, lluny de les tradicions anteriors de les famílies, es pot començar a formar un nou concepte de ciutadania. Una novetat és que no són orfenats, ni en la seua aparença, ni forma d'educar, com els que coneixem amb diverses aplicacions en termes de col·legi, educació i campaments. Aquestes formes renovades d'educar són un fenomen: la convivència dels professors i dels xiquets, una divisió equilibrada durant el dia d'aprendre manualitats, exercici i diversió, autonomia de l'aprenentatge i l'involucrar als xiquets en les responsabilitats per

Colons jugant amb l'aigua. Il·lustració del fullet, Picanya, 1937. AGA

a un bon ritme dels assumptes. Nou i impressionant és que esta tasca puga ser realitzada en un país on la gent, sense exagerar, pot ser comparada amb una fortalesa que vol ser presa a la força. I on el govern i poble estan davall contínua pressió per a evitar l'entrada de forces invasores al país.

Però el MIP espanyol, que ha vist la gran significació d'aquest treball, va prendre el comandament del mateix i va donar una orde de posada en marxa del pla de treball a l'agost.

Com a ideal la gent s'imaginava Colònies d'uns 50 xiquets, on podien allotjar-se còmodament en un bon ambient, però açò no és possible, ja que el país tenia la urgència d'allotjar a una major quantitat de xiquets, i on hi havia lloc, es feien Colònies.

Segons l'últim anunci les cases en les distintes províncies estaven dividides d'aquesta manera:

	Casas	Xiquets
València	31	3.500
Castelló	10	730
Alacant	40	2.260
Conca	3	500
Aragó	39	830
Múrcia	20	1.014
Catalunya	15	3.293

De totes les Colònies hi ha 21 organitzades i finançades per organitzacions estrangeres i que estan dividides per nacions de la manera següent:

EUA	5
Bèlgica	4
França	3
Holanda	1
Canadà	2
Egipte	1
Uruguai	1
Noruega	1
Xile	2
Colòmbia	1

A Espanya hi ha una casa holandesa.

La Colònia holandesa es troba junt amb altres dues a Picanya (prop de València) aquest establiment allotja a 65 xiquets. Una infermera, Zr. Feed Van Dordrecht, va ser enviada per Hulp aan spanje (Ajuda a Espanya) per a supervisar la higiene i atendre els malalts que pogueren haver-hi. D'altra banda hi ha una professora i "María" que té el comandament sobre la neteja de la casa.

Zr. Van Dordrecht parla sobre ella: María té 34 anys, viuda mare de 5 fills dels quals cuidava treballant a Madrid en un laboratori. A Madrid quan va haver-hi escassetat de menjar, els seus fills van ser enviats a València amb un grup d'estudiants i llocs baix custòdia de famílies. Després d'uns mesos María es va mudar a València, perquè ja no hi havia treball per a ella a Madrid, on moltes empreses havien tancat. Quan va sentir que es buscava una dona per a la neteja d'una Casa Colònia a Picanya, es va oferir immediatament, encara que no va poder estar amb els seus fills, que van ser allotjats en una altra Colònia. Ella és feliç per poder ajudar el govern amb el seu gran deure i treballa de bon matí a poqueta nit amb un somriure en la cara. Les Colònies, diu, són el millor per als xiquets. Ací és on estan més segurs i millors cures. La resposta a la meua pregunta que si preferiria estar amb els seus fills, va ser que els podia veure cada 14 dies i el meu treball està ací en aquesta Colònia.

Què Zr. Van Dordrecht també es despertava amb un somriure que li durava tot el dia, ho hem de llegir entre línies de les cartes que parla sobre María o esbrinar-ho d'una altra manera, però el fet és segur. De les poques cartes que li va donar temps a escriure durant el seu treball, l'hem arribat a conèixer com una representant de la millor tradició holandesa de neteja i orde i com una dona que sense voltes, pregunta què s'ha de fer i què no es pot i després s'encarrega que això siga així.

"És possible que el comité envie des d'Holanda refrescos, desinfectants i cotó per a la colònia?" Aquestes coses són difícils o impossibles d'aconseguir i són molt necessàries a una casa amb 65 xiquets, sobretot refrescos i desinfectants.

En la Colònia número 2 els vostres fillols necessiten una instal·lació de fusta en el bany, on els xiquets puguen deixar la seua roba, tovalles i got amb raspall de dents a la nit. Això tindrà un cost de 1.000 pessetes i la Colònia no pot pagar-ho. Per a vosaltres no serà un problema recollir aquests diners, només que no sé si és difícil manar-ho. Ara els xiquets deixen la seua roba en cadires en les seues cambres, el desavantatge és que han de deixar el pijama sobre quasi tota la seua roba“

Està clar que aquesta infermera està disposada a adaptar-se a les tradicions del país i a la situació de guerra, però el que no està disposada és a renunciar als seus fermes principis professionals.

Inevitablement cada dia deu dels seus colons necessiten la seua dedicació. No és res estrany que després d'uns mesos des de les altres dues colònies de Picanya s'anara a preguntar si Zr. Van Dordrecht podia prestar també atenció a aquest detall, a què ella no es va negar.

“Estic molt ocupada en aquest moment” escriu el 20 de Desembre 1937, “En aquesta casa tenim a 5 xiquets amb una malaltia de la pell, que estan separats de la resta dels xiquets, a qui cal posar crema totes les nits: a més d'açò pose a 5 xiquets injeccions i entre les tres colònies tinc al dia més o menys a 35 xiquets a qui dec tractar (ulls, orelles, ferides, etc.) Si els tinguera a tots junts, seria molt més ràpid però ara he d'anar d'una colònia a una altra i he d'esperar que estiguen tots”.

Hí ha una altra cosa de la qual Zr. Van Dordrecht sap, és que la gent a Holanda és conscient del que passa ací, a Picanya i en totes les cases de xiquets d'Espanya. Sap que amb pocs recursos, però molt necessaris, es poden salvar a milers de xiquets de la mort. Per això ha trobat temps per a enviar-nos unes fotos que ens donen una idea de la vida i l'empresa a la Colònia Número 2, per això col·lecciona i anota cuidadosament cartes i dibuixos dels mateixos xiquets, realitzats de forma innocent.

Tots aquests xiquets han viscut la terrible por de bombardejos aeris. Estan acostumats, podríem dir, endurits. En la carta de la seua infermera es pot llegir: “Estàvem cantant al migdia en la taula en acabant de dinar, quan de sobte alguns xiquets van cridar: Un bombardeig! Per un moment tots ens callem i sentim sons d'una explosió. I llavors tots els xiquets van començar a cantar de nou. Deuríeu haver vist aquestes cares valentes. Va parèixer haver segut uns tirs de defensa dirigit a uns avions sobrevolant Picanya des de Terol”. I quan algú mira els dibuixos de dins del sobre, es veu com reflecteixen la visió dels xiquets quant a la guerra (fins en les ratlles dels xiquets de 6 anys es poden observar bombardejos i cases en flames) i quanta atenció i tranquil·litat és necessari per a evitar que aquests xiquets es tornen unes persones nervioses.

Segell de Hulp aan Spanje, [1937-1938]. IHS

Què podem fer nosaltres?

Donar tranquil·litat. Ajudar el govern espanyol a donar el millor a la seua limitada, força. Aquesta atenció està en mans de Zr. Van Dordrecht i els centenars de joves estrangers que s'entreguen a aquest treball, si els seus països que els van enviar els entreguen els mitjans per a poder realitzar aquesta tasca. A les Colònies es fan molts miracles amb pocs diners, amb 10 florins, al mes poden cuidar i alimentar humilment, encara que bé, a un xiquet. Però per a 65 xiquets això significa més o menys uns —sense comptar despeses imprevistes— 659 florins. I en aquestes cases de xiquets ja només s'alberga als xiquets de les zones més amenaçades. Amb l'avanç de la gravetat dels atacs —i tot apunta a això— s'aguaiten noves àrees que han de ser preses en consideració per a evacuació.

I ajuda a Espanya vol més! Nosaltres ja ho vam dir: Espanya és una fortalesa invadida, amb una molt mala situació alimentària. Quina alegria hi havia en la colònia 2 quan rebien xocolata i ous d'Holanda! La majoria dels xiquets no havien vist ous en més d'un any. I després també estan les oficines de consulta de lactants, dels quals la comissió tant volia, encara que per ara només fora una, tindre davall el seu control. Però això no significa un gest únic i amable, això significa un enviament mensual de llet condensada i llet en pols.

Estem convençuts, que molts no sabien el treball urgent i necessari que es fa a Espanya i quant es podria fer, i esperem de cor que aquest text pugui aportar quelcom, per a donar a aquest treball el reconeixement que es mereix.

I també estem convençuts que molts més holandesos que fins ara, se senten cridats, a ajudar a aquest treball i el seu desenvolupament recolzaran a “Hulp aan Spanje” (Ajuda a Espanya)

Formulari d'inscripció

Nom

Adreça

a) Aporta una quantitat mensual de 10 f. per a l'apadrinament en la casa de xiquets Holandesa a Picanya.

b) Aporta una quantitat mensual de ___f. com a contribució (estrella) a la comissió de la casa de xiquets holandesa a Picanya “Hulp aan Spanje”

Ratllar el que no és requerit.

Landelijk secretariaat van d'afd. Nederlandsch Kinderthuis

Van de comm. “Hulp aan Spanje”

Keizersgracht 810, Adam-C., Tel. 34104

postgiro 123556

tin name van:

Penningm. Afd. Nederl. Kinderthuis

Van de comm. “Hulp aan Spanje”

Keizersgracht 810, Adam-C.

Sub-commissies

- Amsterdam: Mevr. Mr. J. C. M. t'Hart Tondu,
Sarphatipark 77, Tel. 95069
- Donen Haag: Mevr. B. van Santen,
Vondelstraat 27, Tel. 331722.
- Gouda: A. Zegers,
Gouwe 32,
- Haarlem: Mej. A. Sillevis, Anton Mauvestraat 1,
Heemstede, Tel. 15955
- Hilversum: Mevr. M. E. Roelofs, Staringlaan 7
- Leerdam: Mevr. D. ter Haar-Marchi
- Rotterdam: Mevr. J. F. Börger-Jurriaanse,
Schiekade 156
- Utrecht: Mevr. F. A. de Graaf-de Roever,
Frans Halsstraat 55, Tel. 17043

Segell de Hulp aan Spanje,
[1937-1938]. IHS

Llistes de colons

Relació amb els noms i cognoms dels xiquets que es van allotjar en les Colònies de Picanya. Una xifra de 185 colons, que es divideixen entre 100 xics i 85 xiques, amb edats compreses entre 3 i 14 anys, data aproximada del seu ingrés. La quantitat de germans de família nombrosa es destacable amb 11 de 4 membres i altres 11 amb 3. Els documents consultats són:

- Relació dels xiquets existents en la Colònia núm. 2 de Picanya (València). 31 agost 1937. MIP. Delegació de Colònies. AGA (caixa 51/21119).
- Dades sobre els xiquets. (Un full desplegable). Picanya 2 i 3. Procedència Madrid. AGA (caixa 51/21119).
- Detall mensual de les places ocupades a la Colònia de Picanya número 1. 31 gener 1938. AGA (caixa 51/21119).
- Colònia infantil de guerra “Hospital de Sangre” (Mula) Patrocinada per ajuda estrangera. 12 d’octubre de 1938. Consell Nacional de la Infància Evacuada. Procedents de Picanya 2. AGA (caixa 51/21119).
- Relació dels xiquets que es troben en la Colònia Escolar de Mula (Murcia) denominada “Hospital de Sangre”. Procedents de Picanya 2. Sense data [anterior al 12 d’octubre de 1938, ja que els xiquets tenen un any menys] AGA (caixa 51/21119).
- Colònia Infantil de guerra “El Pabellón” Mula. Patrocinada per ajuda estrangera. MIP Múrcia, *Delegación Provincial de Colonias Infantiles de Guerra*. AGA (caixa 51/21119).

Llista de Colons distribuïts entre les Colònies de Picanya número 1, 2, 3, i les de Mula i Baños de Mula, 1937-1939.

1. Abad Rojo, Antonio. 10 anys	14. Azorín Sebastián, Federico. 3 anys
2. Abad Rojo, Dolores. 11 anys	15. Baños de Arriba, Lola. 13 anys
3. Abad Rojo, José. 13 anys	16. Baños de Arriba, María. 14 anys
4. Abad Rojo, Manuel. 8 anys	17. Bárcenas, Angelita. 9 anys
5. Aguilar Ángel, Rafael. 10 anys	18. Bárcenas, María. 13 anys
6. Almazán Fábregas, Carmen. 7 anys	19. Benito, Carlos. 9 anys
7. Álvarez Gutiérrez, Manuel. 8 anys	20. Benito, María. 10 anys
8. Álvarez Prada, M ^a Luisa. 13 anys	21. Bermejo, José. 6 anys
9. Álvarez, Conchita. 9 anys	22. Bermejo, Julia. 9 anys
10. Álvarez, Francisca. 8 anys	23. Bermejo, Juliàna. 14 anys
11. Arnaiz Villaburriela, José. 12 anys	24. Bermejo, Pedro. 11 anys
12. Asanz, Rosario. 9 anys	25. Bermúdez Bandera, Francisca. 9 anys
13. Azorín Sebastián, Consuelo. 5 anys	26. Bermúdez Bandera, Juan. 10 anys

27. Bilbao Jayo, Carmen. 9 anys
28. Bilbao Jayo, Julián. 14 anys
29. Bilbao Jayo, Manolo. 13 anys
30. Caballero, Alejandro. 5 anys
31. Castellano López, Jaime. 12 anys
32. Castillejos Santiago, Gabriel. 14 anys
33. Cazorla Sastre, Julián. 12 anys
34. Cebolla, Eugenio. 11 anys
35. Cillero Durango, Gloria. 13 anys
36. Cillero Durango, Lola. 14 anys
37. Cillero Durango, María. 10 anys
38. Cillero Durango, Rosa. 7 anys
39. Contreras Rodríguez, Esteban. 9 anys
40. Cordón Marta, Antonio. 9 anys
41. Cordón Marta, Francisco. 12 anys
42. Cuadrillero Castrillo, Carlos. 10 anys
43. Cuadrillero Castrillo, Federico. 13 anys
44. Cuadrillero Castrillo, Paloma. 9 anys
45. Cuadrillero Castrillo, Rafael. 12 anys
46. Díaz Villasante, Eusebio. 14 anys
47. Escaño García, Delia, 7 anys
48. Escaño García, José. 9 anys
49. Escaño García, Lourdes. 10 anys
50. Escaño García, Miguel. 12 anys
51. España Enreta, María. 11 anys
52. Fernández Fernández, Consuelo. 11 anys
53. Fernández Salas, José. 8 anys
54. Fernández Salas, Magdalena. 6 anys
55. Fernández Salas, Victoria. 10 anys
56. Fernández Trejo, Esther. 12 anys
57. Fernández, Carmen. 10 anys
58. Fernández, Isabel. 12 anys
59. Fernández, Manuel. 5 anys
60. Fernández, Obdulía. 11 anys
61. Ferrer Brocal, Isabel. 10 anys
62. Galende Alenda, Bernardina. 8 anys
63. Galende Alenda, Francisco. 11 anys
64. Galende Alenda, Jovita. 10 anys
65. Galende Alenda, Luis. 6 anys
66. García Garcimartín, Santiago. 7 anys
67. García, Clara. 10 anys
68. García, Enrique. 12 anys
69. García, Florentina. 7 anys
70. García, Josefa. 14 anys
71. García, Socorro. 12 anys
72. Garriga García, José. 11 anys
73. Gil Rodríguez, Candelas. 13 anys
74. Gil Rodríguez, Lucila. 6 anys
75. Gimeno García, José. 12 anys
76. Gómez Almazán, Cesar. 3 anys
77. Gómez Almazán, Julito. 5 anys
78. González Marcos, Ángel. 6 anys
79. González Marcos, Lucio. 12 anys
80. González Marcos, María. 9 anys
81. Guijarro Correas, Manuela. 12 anys
82. Herrera Jiménez, Mª Teresa. 9 anys
83. Hurtado, Mª Luisa. 11 anys
84. Jiménez Fernández, Emilia. 13 anys
85. Jiménez Fernández, Joaquín. 7 anys
86. Jiménez Fernández, Marcelina. 10 anys
87. Laguna García, Emilia. 11 anys
88. Laguna García, Fernando. 9 anys
89. Laguna García, Francisco. 11 anys
90. Laguna García, José. 14 anys
91. Laguna García, María. 6 anys
92. Leguía, Enriqueta. 11 anys
93. Leguía, María. 4 anys
94. Llorente, Petra. 13 anys
95. Lombana Arigita, Jose Luis. 9 anys
96. Lombana Arigita, María. 13 anys
97. Lombana Arigita, Moisés. 11 anys
98. López González, Fernando. 10 anys
99. López González, José. 11 anys
100. López González, Juan. 9 anys
101. López, Jesús. 12 anys
102. López, Luís. 9 anys
103. López, Luz. 14 anys
104. Martín López, Ángel. 7 anys
105. Martín López, Miguel. 6 anys
106. Martín López, Victoria. 12 anys
107. Martín Pérez, Esteban. 12 anys
108. Martín Pérez, Valentín. 9 anys

109. Martín Yagües, Rafael. 14 anys
110. Martín, Ángeles. 12 anys
111. Martín, Manuel. 10 anys
112. Martínez Gahete, Manuel. 10 anys
113. Martínez Gahete, Ramón 12 anys
114. Mesa, Carlos. 11 anys
115. Mesa, Pilar. 14 anys
116. Mesones García, Francisco. 12 anys
117. Miaja Casielles Armando. 13 anys
118. Minuesa Gil, Elvira, 8 anys
119. Minuesa Gil, Milagros. 10 anys
120. Mompeán García, Aurelio. 14 anys
121. Mompeán García, Fernando. 14 anys
122. Morales Cabrero, Santiago. 3 anys
123. Morales Peña, Federico. 10 anys
124. Morales Peña, Juan. 9 anys
125. Navarro, Mercedes. 13 anys
126. Navas del Palacio, Victoriàna. 14 anys
127. Olivares Soria, Fernando. 4 anys
128. Olivares Soria, Luis. 8 anys
129. Ortiz Rivero, Félix. 9 anys
130. Ortiz Rivero, Francisco. 12 anys
131. Ortiz Rivero, Josefa. 4 anys
132. Ortiz Rivero, Margarita. 11 anys
133. Ortiz Rivero, Pepita. 8 anys
134. Ortiz Sánchez, Ricardo. 13 anys
135. Ortiz Sánchez, Teresa. 9 anys
136. Parca Martín, Carmen. 11 anys
137. Parca Martín, Francisco. 12 anys
138. Parca Martín, Josefina. 13 anys
139. Pascual García, Eloy. 6 anys
140. Pascual García, Juana. 13 anys
141. Pascual García, Teresa. 8 anys
142. Pascual, García. Carmen. 7 anys
143. Peñalver, Asunción. 12 anys
144. Peñalver, Rosario. 9 anys
145. Pérez Aznaga, Amelia. 10 anys
146. Plaza Muñoz, Perfecto. 13 anys
147. Pleite Pérez, Dolores. 8 anys
148. Pleite Pérez, Margarita. 10 anys
149. Pleite Pérez, Milagros. 12 anys
150. Polo Hurtado, Amalio. 10 anys
151. Polo Hurtado, Aurelio. 12 anys
152. Polo Hurtado, Francisco. 9 anys
153. Polo Hurtado, Gerardo. 7 anys
154. Pumarega Pizarro, Emilio. 11 anys
155. Pumarega Pizarro, Mariano. 8 anys
156. Pumarega Pizarro, Rufino. 14 anys
157. Rebollo Pedraza, Carmen. 8 anys
158. Ríos (del Río) Ruiz, Juan. 11 anys
159. Robles López, Manuel. 5 anys
160. Rodríguez de la Fuente, Isabel. 15 anys
161. Rodríguez Sánchez, Divina. 10 anys
162. Rubio Zori, José. 6 anys
163. Ruiz, Manuel. 11 anys
164. Sánchez Pereda, Dolores. 6 anys
165. Sancho Esquerria, Carmen. 11 anys
166. Santiago Corbillo, Francisco. 14 anys
167. Sanz, Eloy. 11 anys
168. Sanz, María. 14 anys
169. Seijas Erbón, Carlota. 9 anys
170. Seijas Erbón., Carmen. 10 anys
171. Seijas Erbón. José. 9 anys
172. Siles, Antonio. 11 anys
173. Tardón, Carmen. 9 anys
174. Torres Martínez, Alicia. 9 anys
175. Torres Martínez, Carmen. 7 anys
176. Urbia, Francisco. 13 anys
177. Usera, Alberto. 11 anys
178. Valera, Fernando. 13 anys
179. Valera, Salvador. 11 anys
180. Vázquez de la Oliva, Dionisio. 13 anys
181. Vilches Bullejos, Carlos. 7 anys
182. Vilches Bullejos, Josefa. 10 anys
183. Villena, Arturo. 12 anys
184. Villena, Dolores. 7 anys
185. Villena, Elena. 13 anys

- *Un año de guerra. Catálogo de la exposición de fotografías*, [Valencia, Ministerio de Estado, 1937].
- *A pesar de todo dibujan... La Guerra Civil vista por los niños*, Madrid, Biblioteca Nacional, 2006.
- Aróstegui, Julio; Martínez, J., *La Junta de Defensa de Madrid*, Comunidad de Madrid, 1984.
- *L'assistència social en la revolució*, Pròleg del Dr. Fèlix Martí Ibàñez, Barcelona, Generalitat de Catalunya, [1938].
- BESÓ, Adrià, *Els horts de Tarongers a Picanya*, Ajuntament de Picanya, 1999.
- CARULLA, A.; CARULLA, J. (ed.) (1996), *La guerra civil en 2000 carteles: República, Guerra Civil, Posguerra*. Barcelona, Postermil.
- *Colonias en régimen familiar. Instrucciones*, Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, [1937].
- COMAS, Juan; CORREAS, Dionisio, *Cantinas y Colonias Escolares*, Madrid, Publicaciones de la Revista de Pedagogía, 1935.
- Consejo Nacional de la Infancia Evacuada del MIP, *Niños de Madrid. Estamos muy bien aquí. Venid con nosotros. Carmen y Pepe*, [1937].
- *Constitución de la República* Madrid, 1931.
- CREGO NAVARRO, Rosalía, “Las colonias escolares durante la Guerra Civil 1936-1939”, en: *Espacio, Tiempo y Forma*, núm. 2, 1989, pp. 299-328.
- *La escuela actual esencialmente antifascista*, FETE, [1936].
- Delegación Española para la Infancia Evacuada, *Effort culturel du peuple espagnol en armes*, Paris, 1937.
- DEL POZO ANDRÉS, María del Mar, “La infancia en peligro: las colonias escolares en Valencia (1936-1939)” en: *Actas del Congreso Internacional Valencia, capital cultural de la República (1936-1937)*, Valencia, Universitat de Valencia, 2008.
- DO REGO, Ángel, “Las Colonias escolares” en: *Libro-guía del maestro*, Madrid, Espasa-Calpe, 1936.
- FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel, “La asistencia a la infancia en la guerra civil: las colonias escolares” en; *Historia de la educación. Revista interuniversitaria*, n. 6, 1987, pp. 83-128
- FREIRE, Justa, “La didáctica del dibujo” en: *Libro-guía del maestro*, Madrid, Espasa-Calpe, 1936.

- GRUPO ANARQUISTA RECLUS, *Una obra humanitaria de la Revolución. La Colonia Espartaco de Argenton, refugio de víctimas de la guerra*, Barcelona, 1937.
- *Instrucciones dadas por la Consejería de Sanidad a los responsables de las residencias infantiles*, Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, [1938].
- *Labor de enseñanza realizada por la organización libertaria durante la guerra*, Madrid, Consejo Local de Cultura de la CNT, 1938.
- LAGO, Regina, *Las repúblicas infantiles*, Madrid, Publicaciones de la Revista de Pedagogía, 1931.
- LEFEBVRE, Michel; SKOUTELSKI, Rémi, *Las Brigadas Internacionales. Imágenes recuperadas*, Madrid-Barcelona, Lunwerg, 2003.
- *Libro-guía del maestro. Los problemas y los órganos de la enseñanza primaria. Didáctica de todas las materias. Obras alrededor de la escuela. Bibliografía*, Madrid, Espasa-Calpe, 1936.
- *Luchamos por una infancia feliz* [Fiesta del niño, Valencia, 10-01-1937], Valencia, MIP, [1937].
- Medical Bureau and North American Committee to Aid Spanish Democracy, *Children's Cities in Spain*, New York City, [1937].
- National Council for Evacuated Children del MIP, *Children's Colonies*, Paris, 1937.
- The National Joint Committee for Spanish Relief, *Childrens in Spain today, their welfare and their needs*, Great Britain, 1937.
- NELKEN, Margarita, *Niños de hoy, hombres de mañana. Actuación del Socorro Rojo Internacional*, SRI, [1937].
- *Un Nuevo hogar para los niños refugiados*, Delegación General de Colonias, 1937.
- *Para ayudar a los frentes. Ningún hogar sin evacuados*, Valencia, Ministerio de Propaganda, 1937.
- ROMEIN-VERSCHOOR, Annie, *Een veilig huis voor het spaanse kind. Picanya (Picanya. Una casa segura para el niño español)*, Hulp aan Spanje, [1938].
- ROYO MARTÍNEZ, José, *Las actas municipales del Ayuntamiento de Picanya*, (19-01-1935/04-01-1936) (21-01-1936/25-05-1937) (01-06-1937/15-09-1938), Ajuntament de Picanya, 1999, 2001, 2008.
- THOMAS, B.A., *Report on visit to Spain*, International Committee for Relief of Victimized Teachers, London, [1938].
- VILARIÑO, Octavio, *La infancia y la naturaleza. Estudio sintético de la influencia que ejercen, en el desarrollo orgánico e intelectual del niño, las Colonias Escolares, los jardines de la infancia y los campos de juego*, Madrid, R. Chena, 1930.

Agraïments

Són moltes les persones que d'una manera o altra han contribuït a que el nostre treball fora més fàcil. El mencionar-los és el mínim que podem fer, com a mostra de la nostra gratitud.

A Picanya comptem amb la col·laboració de: Amàlia Alba, Francisco Bermell, Adrià Besó, Pura Besó, Rosa Castellanos, Mª Carmen García, Ximo Llorens, Marcel·lí Moreno, Alfred Ramos, Josep Royo, José Miguel Santaolària, Ramón Tarín. I el nostre agraïment a Josep Almenar (Alcalde de l'Ajuntament de Picanya) i els propietaris dels Horts de Lis, Coll i d'Albinyana (Vicente Palacios i Mª Carmen Blanes).

- Alfonso del Amo i Petri Serrano (Filmoteca Española, Madrid)
- Barret Films (València)
- Víctor Benavides, Paco Gabarrón, Miquel Gómez, Conrado Montón i Sergi Tarín, (Fotos)
- Isolda Bohler i Maaïke Orta (Traduccions)
- José Boluda, Juan González (Mula [Múrcia])
- Dolores Meseguer, (propietària de Villa Azahar, Mula [Murcia])
- Luisa Tornel (propietària del Pabellón de Baños de Mula [Murcia])
- Alfred Boronat, Melanie Ibáñez, Rafa Nacher i José Ribera (Transcripció de textos)
- Nuria Franco i Ester Ramos (Fundación Largo Caballero, Madrid)
- José Luis Gordo (Fundación Ángel Llorca, Madrid)
- Hans Luhrs y Kees Rodenburg (IISH, Amsterdam)
- Aurelio Martín (Fundación Pablo Iglesias, Alcalá de Henares)
- Isabel Ortega (Biblioteca Nacional, Madrid)
- També hem comptat amb la col·laboració del Grup d'Investigació de la Associació Cultural Institut Obrer (GIACIO)

Amb les fonts orals consultades hem fet una història col·lectiva d'uns mesos de tragèdia i d'il·lusió. El llegat transmès pels que van ser colones i colones, ha segut el millor alè per a investigar el projecte iniciat fa sis anys, i que ara conclou amb aquesta publicació. Gràcies a tots ells pels seus testimonis i la seua generositat. Nosaltres considerem que el llegat dels que van estimar a la República configura un valuós patrimoni per al futur de la humanitat.

Testimonis:

- Juana Alberich Martí
- Sagrario Aroca González
- Carmen Bernal Pedro
- Juanita García Baños
- José Gil Martínez
- María Laguna García
- Ismael Latorre Mendoza
- Carmen Lázaro Tello
- Mercedes Lázaro Tello
- Juan Marín García
- Ramón Martínez Gahete
- Dolores López Delgado
- Consuelo Moscardó Campos
- Carmen Pascual García
- Juana Pascual García
- Teresa Pascual García
- José Rubio Zori
- José Santolaria Palomar (in memoriam)
- Celia Sanz Yáñez
- Pablo Sanz Yáñez
- Alejandra Soler Gilabert

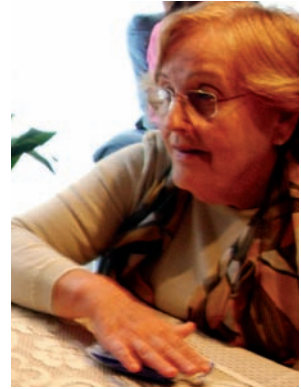
Moltes gràcies a tots i a totes.

José Gil Martínez, fill dels estatgers de l'Hort d'Albinyana, 2008. ACE

Carmen Lázaro Tello, filla dels estatgers de l'Hort de Lis, 2008. ACE

Mercedes Lázaro Tello, filla dels estatgers de l'Hort de Lis, 2008. ACE

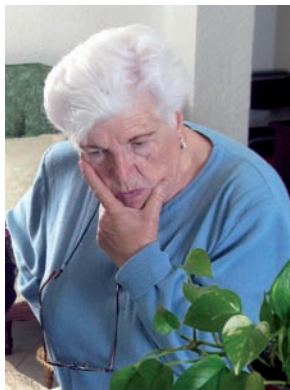
José Santolaria Palomar, fill del carter de Picanya, 2008. ACE

Teresa Pascual García, colona de l'Hort de Lis, 2008. ACE

Juana Pascual García, colona de l'Hort de Lis, 2008. ACE

Carmen Pascual García, colona de l'Hort de Lis, 2010. ACE

José Muñoz Ruà, membre de família acollidora.

Com a homenatge als membres del Consell Municipal de Picanya (1937-1939) que van fer possible el funcionament dels serveis d'evacuació i assistència als refugiats, citem els seus noms. La seua responsabilitat amb el poble i en defensa dels més innocents, els nens, va ser el seu compromís.

A la fi de la Guerra civil hagueren de viure patint la repressió del règim franquista, senyalats com a delinqüents. Fins i tot un d'ells va ser afusellat.

Vicente Cervera Estellés (UGT). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 38 y 88

Vicente Ciscar Sanz (UGT). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 88

Cayetano Ciscar Tordera (CNT). **Llibertat provisional**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 6, 27, 30, 49, 51, 55, 56, 86, 88 y 89.

Vicente Escribá Martí (UGT). **Cárcel Modelo i Presó de San Miguel de los Reyes, Valencia.**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 36, 37, 39, 49, 51, 40, 55, 56, 57, 86, 87, 88, 89 y 90.

Antonio Escribá Martí (UGT). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 39, 41, 88 y 89.

Ángel García García (secretari). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 86 y 87.

Enrique Iranzo Escoto (Izquierda Republicana). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 6, 30, 34, 51, 55 y 56.

José Navarro Anchel (Partido Comunista). **Executat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio, 39, 40, 86, 88 y 88.

Eduardo Navarro Hernández (CNT). **Presó de San Miguel de los Reyes, Valencia. Condemna de 30 anys**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio, 6, 30, 39, 40, 49, 51, 55, 56, 57, 68, 86, 88, 89 y 90.

José Ricart Morellá (Agrupación Socialista). **Cárcel Modelo.**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio, 6, 18, 30, 36, 40, 49 i 60, 88, 89 y 90.

Dalmacio Sos Antonino (Izquierda Republicana). **Presó del Puig, Presó de San Miguel de los Reyes, Valencia. Condemna de 30 anys**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio, 27, 49, 51, 68, 86, 87, 88, 89, 90 y 111.

José Tarazona Alejos (CNT). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 39, 40 y 88.

Severino Tarazona Alejos (CNT). **Detingut, Presó Nuestra Señora del Remedio de Lliria, Valencia**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio, 36, 49, 55, 56, 57, 59, 62, 63 y 66.

Bautista Tarazona Martínez (Agrupación Socialista). **Represaliat**

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 86, 87, 88 y 89.

Pascual Vilanova Vázquez (Partido Comunista).

Represaliat

Causa general. Legajo 1385. Caja 2. Expediente 7. Folio 89.

Membres del Consell Municipal de Picanya

Comissió Gestora (26 de febrer de 1936)

Vicente Ciscar Ruiz (alcalde president)
Enrique Iranzo Escoto (primer tinent d'alcalde)
Severino Tarazona Ortí (segon tinent d'alcalde)
Cipriano Ciscar Bermell (regidor síndic)
Francisco Baixauli Serrador (vocal)
Estanislao Garcés Tarazona (vocal)
Joaquín Alós Roselló (vocal)
Francisco Ciscar Babiera (vocal)
Antonio Escribá Martí (vocal)
Vicente Martínez Ciscar (vocal)
Ángel García García (secretari)

Consejo Municipal (31 de gener de l'any 1937)

Vicente Escribá Martí (president) UGT
José Tarazona Alejos (vicepresident 1r) CNT
Vicente Císcar Sanz (vicepresident 2n) UGT *
Antonio Escribá Martí (consejero) UGT
Cayetano Císcar Tordera (consejero) CNT
Eduardo Navarro Hernández (consejero) CNT
José Ricart Morellá (consejero) Agrupación Socialista
José Navarro Anchel (consejero) Partido Comunista
Ángel García García (secretari)
queda per designar el representant de Izquierda Republicana.
*substituint el 20 d'abril de 1937 per Vicente Cervera Estellés

Consejo Municipal (14 de juliol de l'any 1938)

Dalmacio Sos Antonino (alcalde president) Izquierda Republicana
Cayetano Císcar Tordera (primer tinent d'alcalde) UGT
Pascual Vilanova Vázquez (segon tinent d'alcalde) Partido Comunista
Bautista Tarazona Martínez (regidor síndic) Agrupación Socialista
Eduardo Navarro Hernández (conseller) CNT
Antonio Escribá Martí (conseller) Izquierda Republicana
Enrique Iranzo Escote (conseller) Izquierda Republicana

*Si muero,
dejad el balcón abierto.*

*El niño come naranjas.
(Desde mi balcón lo veo.)*

*El segador siega el trigo.
(Desde mi balcón lo siento.)*

*¡Si muero,
dejad el balcón abierto!*

“Despedida”, Federico García Lorca

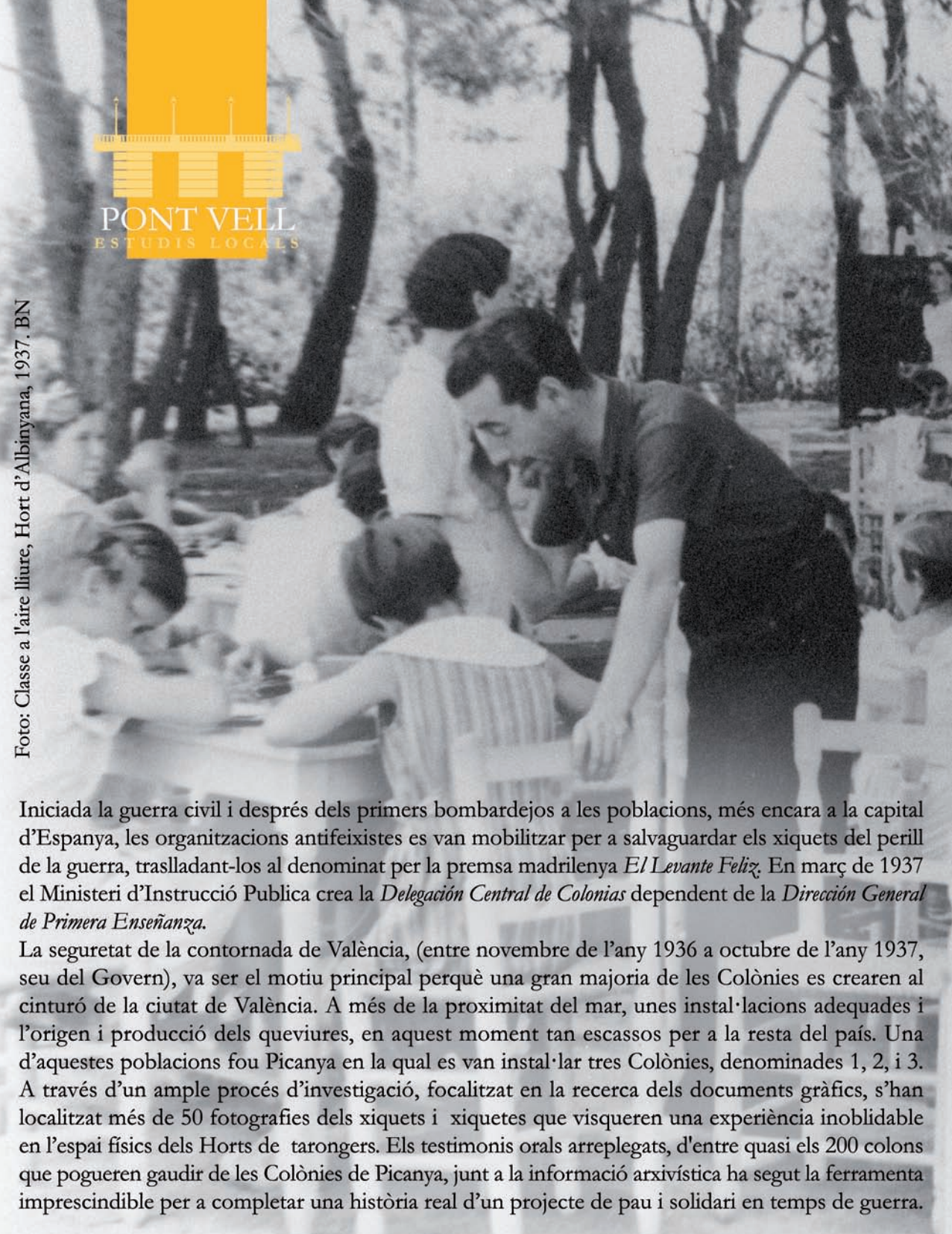

PONT VELL
ESTUDIS LOCALS

Títols de la col·lecció

1. Els horts de tarongers de Picanya
(Premi d'Estudis Locals 1997)
Adrià Besó
2. Les dones de Picanya a la postguerra
(Premi d'Estudis Locals 1998)
Equip Tressoc
3. Drets i regadius de l'horta de Picanya
Ramón Tarín
4. Les edats de la parròquia de la Nostra Senyora de Montserrat de Picanya
(Premi d'Estudis Locals 1999)
Matilde Miquel Juan
5. L'any tururany... Narrativa oral al poble de Picanya
Empar Martínez Ricós
6. La Unió Musical de Picanya. Crònica de 25 anys de vida
Josep Royo Martínez
7. Mites, usos i costums de la salut a Picanya durant les últimes dècades
(Premi d'Estudis Locals 2001)
Remedios Francisco, María Martínez, Ana Poyatos
8. La història als carrers de Picanya. Guia d'arquitectura i urbanisme
(Premi d'Estudis Locals 2000)
Adrià Besó i Caterina Pérez
9. Taulells populars a Picanya. Entre la devoció i els ocells
Josep Lluís Cebrián i Molina
I tu, de qui eres? Ús i provocació dels malnoms de Picanya
Héctor Tronchoni i Eloïna Hernández
(Premi d'Estudis Locals 2003 ex-aequo)
10. L'escola que hem viscut. Vint-i-cinc anys del CP Ausiàs March de Picanya.
Coordinació: **Alfred Ramos**
11. Aproximació geogràfica al barranc de Torrent-Xiva. Un patrimoni amenaçat.
(Premi d'Estudis Locals 2004)
Grup AGEVAL
12. Ciclisme en la sang. Una història del ciclisme a Picanya.
Alfred Ramos
13. El regadiu històric de la sèquia de les Fonts de Torrent en Picanya.
(Premi d'Estudis Locals 2005)
**M. V. Febrer, M. Fernández,
J. Royo i J. R. Sanchis**
14. Entre revoltes... Fandango!. 25 anys del Grup de Danses Realenc.
Angel Irala Marín

Iniciada la guerra civil i després dels primers bombardejos a les poblacions, més encara a la capital d'Espanya, les organitzacions antifeixistes es van mobilitzar per a salvaguardar els xiquets del perill de la guerra, traslladant-los al denominat per la premsa madrilenya *El Levante Feliz*. En març de 1937 el Ministeri d'Instrucció Pública crea la *Delegación Central de Colonias* dependent de la *Dirección General de Primera Enseñanza*.

La seguretat de la contornada de València, (entre novembre de l'any 1936 a octubre de l'any 1937, seu del Govern), va ser el motiu principal perquè una gran majoria de les Colònies es crearen al cinturó de la ciutat de València. A més de la proximitat del mar, unes instal·lacions adequades i l'origen i producció dels queviures, en aquest moment tan escassos per a la resta del país. Una d'aquestes poblacions fou Picanya en la qual es van instal·lar tres Colònies, denominades 1, 2, i 3. A través d'un ample procés d'investigació, focalitzat en la recerca dels documents gràfics, s'han localitzat més de 50 fotografies dels xiquets i xiquetes que visqueren una experiència inoblidable en l'espai físic dels Horts de tarongers. Els testimonis orals arreglats, d'entre quasi els 200 colons que pogueren gaudir de les Colònies de Picanya, junt a la informació arxivística ha segut la ferramenta imprescindible per a completar una història real d'un projecte de pau i solidari en temps de guerra.